

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Οκτώβριος 2007 • τεύχος 159 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Όκτώβριος 2007
τεύχος 159 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές

του έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,
Άθήνα

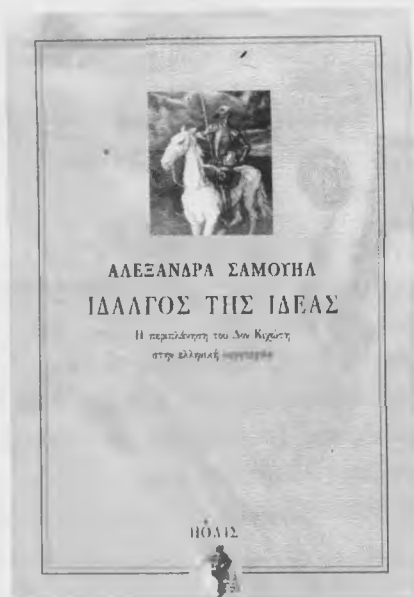
Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, «Όλες οι έξουσίες στόν άρχηγό καί άσκοϋνται έπ' όνόματί του».	
Καί ή κρίση συνεχίζεται	5
Κατερίνα Λαμπρινοϋ, Ένα σχολιάκι	7
Βασίλης Ζουναλής, Άσφαλιστικό: μία από τά ίδια	8
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Τό ποντίκι πού βρυχάται	10
Στρατής Μπουρνάζος, Δίδακτρα μέ μεταπτυχιακούς τίτλους	12

Χρήστος Παπαστυλιανός, Είναι δυνατή ή μετεξέλιξη τής ΕΕ σέ διακριτή από τά κράτη μέλη συνταγματική τάξη;.....	14
Άλέξης Ηρακλείδης, Μιά διαφορετική έθνοκάθαρση	18
Δημήτρης Χασιάτης, Η απόδειξη στά μαθηματικά καί στά μαθηματικά του σχολείου	25
Γιώργος Φουρτούνης, Κανγκιλέμ: κανονιστικότητα καί έπιστήμη	30
Κώστας Τσάμπουρας, Ό Ζάκ Ντεριντά καί ή «Ίστορία τής τρέλας».....	37

Στέφανος Δημητρίου, Φιλοσοφική πραγματεία για τή μουσική	44
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	46

Έξώφυλλο: Πάμπλο Πικάσο, Πορτραίτο
τής Ντόρας Μάαρ, 1937

«Η παρουσία του Δον Κιχώτη στην ελληνική ποίηση είναι μακρόχρονη και παραγωγική. Σπουδαίοι, ελάσσονες και ασήμαντοι ποιητές ελκύονται από τη μορφή του και νιώθουν την ανάγκη να μιλήσουν γι' αυτήν με τους στίχους τους. Δύο πράγματα είναι ευδιάκριτα σε αυτή την ποιητική ανταπόκριση. Το πρώτο είναι ο μεγάλος αριθμός των ποιητών –αναλογικά μεγαλύτερος απ' ό,τι σε κάθε άλλη ευρωπαϊκή ποίηση– που κάνουν τον Δον Κιχώτη ποιητικό τους θέμα. Αλλά και κανένας άλλος ξένος λογοτεχνικός ήρωας – ο Φάουστ, ο Άμλετ, ο Δον Ζουάν – δεν κινητοποίησε τόσο την ελληνική ποιητική ευαισθησία. Το δεύτερο είναι η θετική ανταπόκριση των ποιητών. Λίγοι είναι εκείνοι που αντιμετωπίζουν τον Δον Κιχώτη ως πρόσωπο γελοίο ή που τον χρησιμοποιούν για να απεικονίσουν κωμικές καταστάσεις. Οι περισσότεροι τον βλέπουν με συμπάθεια ή φαίνονται γοητευμένοι από "το μεγαλείο της θειικής του τρέλας", το οποίο τον κάνει να εμφανίζεται ως ένα σύμβολο της ανθρώπινης αναζήτησης του ιδανικού. Αν κάτι αποδεικνύει ο διάλογος των Ελλήνων ποιητών με τον "ιππότη" της Μάντσας, είναι τα μεγάλα ρομαντικά αποθέματα της ευαισθησίας τους η αναμόχλευση των οποίων από τη μορφή του υπήρξε γόνιμη, γιατί έδωσε την ευκαιρία να γραφούν όχι λίγα σημαντικά ποιήματα, που πλουτίζουν τη λογοτεχνία μας».

Μπορούμε να ξαναδιαβάσουμε βασικά κείμενα της νεοελληνικής πεζογραφίας με διαφορετικούς τρόπους από τους καθιερωμένους; Ώς ποιο βαθμό αυτές οι νέες ερμηνευτικές αναγνώσεις σχετίζονται με τις τρέχουσες πολιτισμικές εξελίξεις; Γιατί ιστορικές και πατριωτικές προσεγγίσεις των αφηγηματικών κειμένων έχουν κυριαρχήσει μέχρι τώρα; Πώς ταυτότητα και κοινωνία συλλειτουργούν στη σύνθεση των κειμένων; Πόσο η ψυχανάλυση, η θεωρία της λογοτεχνίας και η πολιτισμική ανάλυση μπορούν να μας βοηθήσουν σε νέες αναγνώσεις; Επιδιώκοντας να δώσει απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα και να διερευνήσει τη σχέση ατομικής ταυτότητας και κοινωνίας, καθώς και την αυτοβιογραφική ενδοσκόπηση ή την ιδιόζουσα συνύπαρξη λογοτεχνικών ειδών, το βιβλίο έχει δύο αλληλένδετα σημεία εκκίνησης. Το πρώτο σχετίζεται με τη σταδιακή μετάβαση του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού από την έννοια της κοινότητας στο άτομο, ενώ το δεύτερο αφορά στη διαλογική σχέση εγώ και άλλου, ταυτότητας και κοινωνίας. Τελικός του σκοπός είναι να σκιαγραφήσει τον μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας και ταυτόχρονα να φωτίσει αλλιώς την ελληνική πεζογραφία των δύο τελευταίων αιώνων.

εκδόσεις

ΠΟΛΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: ΑΙΟΛΟΥ 33 - ΤΗΛ.: 210 36 43 382

«Ὅλες οἱ ἐξουσίες στὸν ἀρχηγό καὶ ἀσκοῦνται ἐπ' ὀνόματί του».

Καὶ ἡ κρίση συνεχίζεται

Σίγουρα δέν πλήξαμε τώρα στό τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ. Καί μόνο οἱ φωτιές, μέ ὅλα τά τραγικά ἐπακόλουθά τους, ἦταν ἀρκετές νά ταράζουν ἀκόμα καί τήν πιό ἀποκοιμισμένη ἢ ἐγωιστική συνείδηση.

Ἰπῆρξαν, βέβαια, καί οἱ ἐκλογές μέ τά πολλά καί σημαντικά νοήματά τους. Πολύς ὁ λόγος καί γι' αὐτές· κυρίως ὅμως γιά τό coup de théâtre πού ἄρχισε ὅταν ὁ κ. Εὐάγγελος Βενιζέλος, πρὶν ἀκόμη τελειώσει ἡ καταμέτρηση τῶν ψήφων ἀλλά καί ἀφοῦ ἦταν πιά δεδομένο ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἔχανε γιά τά καλά, προχωροῦσε μέ τή συνοδεία του πρὸς τό Ζάππειο, ὅπου ἔθεσε θέμα ἀντικατάστασης τοῦ κ. Παπανδρέου ἀπό τήν προεδρία ὡς ἀποτυχημένου, καί τή διεκδίκηση αὐτοῦ τοῦ πόστου ἀπό τόν ἴδιο. Ἀκολούθησε δίμηνη περίπου ἀναταραχή στίς γραμμές «τοῦ κινήματος» ἀλλά καί ὀλόκληρης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ποιός ἀπό τούς δύο; Ἔταμε τελικά ἡ πλειοψηφία καί πριμοδότησε τόν κ. Παπανδρέου μέ τό 60%, ἀποδίδοντας ὡστόσο καί στούς μειοψηφήσαντες ὑποψηφίους Σκανδαλίδη καί Βενιζέλο ἕνα καθόλου εὐκαταφρόνητο 40% τῶν ψηφισάντων. Ἦταν ἡ πιό πληκτική πολιτική διαδικασία πού γνωρίσαμε τά τελευταῖα χρόνια.

Ἡ πιό πληκτική: ὄχι γιατί ἡ ἐκλογή προέδρου στό ΠΑΣΟΚ ἦταν ἀντικείμενο χωρίς σημασία, τό ἀντίθετο μάλιστα, ἰδίως ἂν σκεφετῆ κανεῖς ὅτι σ' αὐτό τό κατ' ἐξοχήν ἀρχηγικό κόμμα ἡ ἐκλογή προέδρου εἶναι ζήτημα ὑψίστης σημασίας, καθόσον στό κόμμα αὐτό, ἐκ γενετῆς καί ἐξ ὀρισμοῦ, «ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τόν ἀρχηγό καί ἀσκοῦνται ἐπ' ὀνόματί του, σύμφωνα μέ τήν ἀνεξέλεγκτη βούλησή του». Ἦταν πληκτικές οἱ διαδικασίες καθ' ὅσον ὑποπολιτικές, ἀποϊδεολογικοποιημένες καί ἄρα ἀνούσιες. Ἡ φοβερή ἀδολεσχία ἐκφερόμενη ἀπό τούς ὑποψήφιους ἀρχηγούς, τά ἔνθεν καί ἔνθεν παρατασσόμενα πρωτοκλασάτα στελέχη, κατώτερα στελέχη καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ κήνσορες τῶν ΜΜΕ κατάφεραν νά σκεπάσει τό κύριο πρόβλημα πού προξένησε τήν ὅλη διαδικασία. Ὡς τό τέλος πού ὅλοι καί ὄλες σταυροφιλήθηκαν εὐχαριστημένοι.

Τό κύριο πρόβλημα ἦταν ἡ κρίση «τοῦ ὅλου» ΠΑΣΟΚ. Κρίση πού δημιουργοῦσε ἡ εἰκοσάχρονη διακυβέρνηση τῆς χώρας ἀπό τό ΠΑΣΟΚ, ἀπό

τούς παλαιοπασοκικούς, τούς «νεωτεριστές» καί τούς ἐκσυγχρονιστές· κρίση πού μεταφράστηκε μέ τήν ἐπανεκλογή τῆς Ν.Δ., τή μετατόπιση σημαντικοῦ τμήματος τῶν ψηφοφόρων τοῦ ΠΑΣΟΚ πρός τά μικρότερα κόμματα καί, κυρίως ἤ, ὡς ἐκ τούτου, καί διότι στά σημαντικά προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καμία ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες πλευρές δέν ἔδινε οὐσιαστικές ἀπαντήσεις. Οἱ ἀναλύσεις καί οἱ προτάσεις εἶχαν ὅλες τή γεύση τοῦ déjà vu.

Νά σταθῶ σέ ἓνα μόνο σημεῖο αὐτοῦ τοῦ déjà vu, τοῦ καταπληκτικοῦ ρητορικοῦ «τά ἴδια καί τά ἴδια» πού στεφάνωσε, ἤ μᾶλλον πάνω του στηρίχτηκε ἡ θριαμβευτική ἐπανεκλογή τοῦ κ. Παπανδρέου: «ὅπως τότε, ἔτσι καί τώρα». Ὅπως, ὅταν κινδύνευε ὁ ἰδρυτής τοῦ ΠΑΣΟΚ Ἀνδρέας Παπανδρέου (καθ' ὅσον τό βρόμικο '89) ἔτσι καί τώρα καί πάλι κινδυνεύει ὁ νέος ἀρχηγός —ὁ υἱός τοῦ πατρός, ἀπό «τά κέντρα συνωμοσίας». Ὁ λαός τοῦ ΠΑΣΟΚ διευρυμένος πλέον χάρη στό νεοσκεύασμα τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας» πού περιλαμβάνει καί τούς φίλους τοῦ κινήματος, νά συσπειρωθεῖ γιά νά ἀποκρουθεῖ ἡ ἀπειλή κατά τοῦ «ἄλλου ΠΑΣΟΚ». Καί ἀφοῦ «τά κέντρα συνωμοσίας» ὑπονόμευαν τό ὅλον ΠΑΣΟΚ, ὁλόκληρο τό ΠΑΣΟΚ τό ἐπροστάτευσε γιά νά σωθεῖ ὁλόκληρο. Ἡ ἀπώλεια τῆς νομῆς τῆς ἐξουσίας εἶναι ὀδυνηρή καί δυσβάσταχτη γιά ὅλους. Ὅλο, λοιπόν, τό πρόβλημα τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ κρίση του δηλαδή, κρίση ὀργανωτική, κρίση στελεχική, κοινωνική καί πολιτική, περιορίστηκε σέ ἓνα καί μόνο ζήτημα, στό ζήτημα τῆς ἐξουσίας. Καί ἦταν φυσικό: ἂν τό ζήτημα τῆς ἐξουσίας πού ὑπακούει στήν ἰδρυτική πράξη τοῦ ἀρχηγισμοῦ, διά τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τό ΠΑΣΟΚ τόσα χρόνια, ἐσχετικοποιεῖτο ἔστω καί λίγο, ἂν ὁ ἀρχηγός δέν θά ἦταν ἀπόλυτος ἀρχηγός, ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ κόμματος θά ἄλλαζαν ριζικά. Αὐτή τήν ἀλλαγὴ πρός ἓνα δημοκρατικότερο κέντρο ἐξουσίας δέν τήν ἀνέδειξε ἡ ὅλη διαδικασία. Ἀπλῶς ἐπανεπικύρωσε τήν ἰδρυτική πράξη, ἀφήνοντας στή θέση τά ἰδρυτικά ταμποῦ καί, βέβαια, τό τοτέμ πού ἐκφράζει καί ἐπικυρώνει τόν ἀπαράβατο κανόνα, ὡς κληρονομικό δίκαιο μέ τούς δικαιούχους του, ἀλλά καί τούς ἀπόκληρους πού καλοῦνται νά βουλευτοῦν μέ δοτά μερίδια ἐξουσίας. Καί ἡ κρίση θά συνεχίζεται καί μέ τόν νέο, χωρίς χάρη, «χαρισματικό» ἡγέτη: καί τή συνακόλουθη συνέπεια ἡ Νέα Δημοκρατία νά κρατᾶ τό προβάδισμα (τό ἐπικυρώνουν ὅλες οἱ μετεκλογικές δημοσκοπήσεις), προβάδισμα πού ὁ νέος ἐκλογικός νόμος θά τό μετατρέψει σέ κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ἡ ἐξέλιξη αὐτή, χωρίς νά κάνω προβλέψεις καί σενάρια, θά συνεχισθεῖ. Θά βαθαίνει δηλαδή ἡ κρίση τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιατί καμὶ ἀπό τίς αἰτίες πού τήν γέννησαν δέν ἀναιρεῖται. Ὁ ἡγέτης, χαρισματικός ἢ ἄχαρος, δέν εἶναι μάγος.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἕνα σχολιάκι

«... Ἡ ἐκάστοτε ἐρμηνεία τοῦ μηνύματος τῆς ἐξέγερσης [τοῦ Πολυτεχνείου] διχάζει ἀντί νά ἐνώνει, [...] ὅλοι βρίσκουν στήν ἱστορία ἕνα περιεχόμενο πού νά τούς βολεύει» καί αὐτό συμβαίνει ὅταν «οἱ πολιτικές ὀργανώσεις προσπαθοῦν νά μιλήσουν γιά κινήματα», σχολιάζε ὁ συνήθως πολύ καλός Ἄγγελος Τσέκερης σέ ἄρθρο μέ τίτλο «Τό νόημα τοῦ Πολυτεχνείου – Μιά μεταμοντέρνα προσέγγιση» στίς «Συναντήσεις» τῆς Αὐγῆς 18.11.2007 γιά τίς κομματικές ἀνακοινώσεις μέ τήν ἀφορμή τῆς ἐπετείου. Πράγματι, οἱ ἰδεολογικές χρήσεις τῆς ἱστορίας δέν ἀποτελοῦν σέ καμιά περίπτωση κάτι τό καινοφανές, οὔτε ὅμως καί ζήτημα γιά τό ὅποιο οὐδεὶς φέγει τήν Ἀριστερά καί τούς ἀριστερούς της. Ὅπως ἄλλωστε σημειώνει καί ὁ ἀρθρογράφος, ὁ λόγος γιά τό παρελθόν περισσότερο λέει γιά τήν ἐποχή πού ἀρθρώνεται παρά γιά τήν ἐποχή περί τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τή θεματολογία.

Θά μπορούσε νά διαπιστώσει κανεὶς τόν τελευταῖο χρόνο ἕνα ὄψιμο ἐνδιαφέρον τῶν νεότερων ἀνθρώπων πού σχετίζονται μέ τόν Συνασπισμό γιά τήν ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐκεῖ ἐντάσσονται καί οἱ ἐκδηλώσεις τῆς νεολαίας τοῦ κόμματος γιά τά Δεκεμβριανά, τόν Μπελογιάννη, τά σαράντα χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Τσέ, ἕνα ἐνδιαφέρον πού ἔχει καί αὐτό τή σημασία στή συγκεκριμένη γιά τήν Ἀνανεωτική Ἀριστερά συνάφεια.

Γιά πολλά χρόνια ὑπῆρχε διάχυτη ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ Συνασπισμός κάπου ἄφησε νά τοῦ πάρουν τό παρελθόν μέσα ἀπ' τά χέρια καί συνέχισε νά πορεύεται χωρίς ἱστορική ὀνομασία, ἱστορικά σύμβολα, καί αὐτό, ἐκτός τῶν ἄλλων, τοῦ στοίχιζε καί ἐκλογικά. Ἄν μέ τόν καιρό ὠρίμαζε ἡ ἰδέα μιᾶς ἐπαναδιεκδίκησης ἑνός παρελθόντος ἀναγνωρίσιμου καί τῆς ἐπανιδιοποίησης συμβόλων καί προσωπικοτήτων μέ ὀργανωτικές-ἥρωικές συνδηλώσεις, ἡ στιγμή πού τό κόμμα ἄρχισε νά ἐμφανίζεται ὡς ἕνα διφυές σχῆμα (ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ), λανσάροντας νέο προφίλ καί προβάλλοντας τήν ἐνότητα καί τήν κινηματικότητα ὡς ἀναπόσπαστα χαρακτηριστικά τῆς πολιτικῆς φυσιογνωμίας του δέν θά μπορούσε νά εἶναι καλύτερη.

Ὁ νέος σχηματισμός (τοῦ ὁποίου οἱ νεότεροι σαφῶς ὑπεραμύνονται) ἔχει τίς ρίζες του βαθειά μέσ στό χρόνο: στό χαμόγελο τοῦ Μπελογιάννη, στό πούρο τοῦ Τσέ, στά κινήματα τοῦ Δεκέμβρη καί τοῦ Πολυτεχνείου. Κάπου ἐκεῖ ὁ πολιτικός ὀργανισμός ἀποσιωπᾶται. Οἱ πολιτικοὶ ὀργανισμοί, πῶ σωστά, μέ τίς θέσεις, τίς διαφωνίες, τίς διασπάσεις, τίς διαγραφές. Ὅλα, πολιτικές διαδικασίες τῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ μεταφυσική τοῦ αὐθόρμητου καί ὁ φетиχισμός τῆς ὑπέρβασης τῶν ἀντιθέσεων ἤρθαν νά τά ἀπονομιμοποιήσουν. Τό παρελθόν γίνεται ἡ μήτρα ἑνός ἀρραγοῦς ἥρωικοῦ κινήματος πού φορᾶ μπλουζάκια μέ ἐπαναστατικές φιγοῦρες καί μιά κόκκινη κλωστή τό δένει μέ τό παρόν. Κάπως ἔτσι οἱ πολιτικές ὀργανώσεις καί οἱ ἄνθρωποι πού τίς στελεχώνουν βρίσκουν στήν ἱστορία «ἕνα περιεχόμενο πού τούς βολεύει», ὅπως καί ὁ ἀρθρογράφος τῶν «Συναντήσεων» πού τίς ἐξοβέλισε ἀπό τό Πολυτεχνεῖο, ἄν καί τό βάρος τῆς ἐξέγερσης, πρὶν γίνει ἱστορία θεθαίως, τό ἔφεραν ἡ ἀντι-ΕΦΕΕ, ὁ Ρήγας καί οἱ λοιπές παρατάξεις. Δέν ξέρω ἄν τό πρόβλημα μέ τίς ἀνάλογες προσεγγίσεις εἶναι ὅτι εἶναι μεταμοντέρνες. Τό σίγουρο εἶναι πολιτικά ἡγεμονικές.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Ἀσφαλιστικό: μία ἀπό τά ἴδια;

Ἡ πρόσφατη προεκλογική ἐπαγγελία τῆς Ν.Δ. γιά τήν ἐπίλυση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ διαβελαιῶνε: δέν θά μειωθοῦν οἱ συντάξεις, δέν θά αὐξηθοῦν τά ὄρια ἡλικίας συνταξιοδότησης, δέν θά θιγοῦν τά ὄριμα δικαιώματα, θά προηγηθεῖ διάλογος πρὶν τίς ὅποιες ἀποφάσεις.

Εἶδαμε κι ἐδῶ τήν ἐφαρμογή μιᾶς ἄλλης κλασικῆς προεκλογικῆς συνταγῆς προσπορισμοῦ ψήφων. Τό ἴδιο ἔργο εἶδαμε καί κατά τήν προεκλογική περίοδο τοῦ 2000 μέ διαφορετικό πρωταγωνιστή (τό ΠΑΣΟΚ τοῦ Σημίτη).

Οἱ ὅποιες ἀντιπροτάσεις τους, ὅπως αὐτή τοῦ Συνασπισμοῦ, εἶναι γιά τήν τιμή τῶν ὄπλων. Οἱ συνδικαλιστές προετοιμάζονται γιά ἀγωνιστικές κινητοποιήσεις «γιά νά μή θιγοῦν τά κεκτημένα», λές καί ὅλα τά «κεκτημένα» ἔχουν καλῶς. Τό ἴδιο συνέβη καί τόν Ἀπρίλιο τοῦ 2001, ὅταν ὁ τότε ὑπουργός Ἐργασίας, Γιαννίτσης, διαμόρφωνε τίς προτάσεις του. Προτάσεις πού εἶχαν πολλά κοινά σημεῖα μέ αὐτές πού ἔρχονται στό φῶς σήμερα. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά: ὑπολογισμός τῆς σύνταξης μέ βάση τήν 10ετία καί ὄχι τήν 5ετία, δυνατότητα συνταξιοδότησης μέ 40 χρόνια ἐργασίας ἀνεξαρτήτως ὀρίου ἡλικίας, ἐπανεξέταση τῶν ἐπαγγελματῶν πού ἐντάσσονται στίς εὐνοϊκές ρυθμίσεις γιά τά βαρέα καί ἀνθυγιεινά, ἐπανεξέταση κοινωνικῶν πόρων, ὁμαδοποίηση ταμείων καί δημιουργία 8 ταμείων κύριας ἀσφάλισης καί λοιπά συναφῆ.

Ὁ σάλος πού προκλήθηκε τό 2001, τό πράγματι μαζικό συλλαλητήριο πού ἀκολούθησε, ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση Σημίτη νά πάρει πίσω ἀκόμη καί αὐτές τίς ἀσπιρίνες (καθόλου βέβαιον ὅτι ἦταν ἀσπιρίνες).

Ὅλα δείχνουν ὅτι, μᾶλλον, θά ξαναζήσουμε τήν ἴδια ἱστορία. Οἱ καταγγελίες γιά ἐπιχειρούμενη «καταδέφιση» τοῦ ἀσφαλιστικοῦ, γιά ἐπιχειρούμενη «καταλήστευση» τῶν εὐρωστων ταμείων διαμέσου τῆς ἐνοποίησης, ὁ στιγματισμός τῆς «θεωρίας τῶν ρετιρέ» ὡς θεωρίας μίσους πού διαιρεῖ τήν κοινωνία σύμφωνα μέ τόν Ἀλαβάνο (λές καί ἡ τεράστια συνταξιοδοτική ψαλίδα κρατάει ἀδιαίρετους τούς συνταξιούχους), οἱ ἀπεργιακές κινητοποιήσεις πού ἄρχισαν καί προγραμματίζονται (σήμερα 2 Νοεμβρίου ἀπεργοῦν οἱ δάσκαλοι καί καθηγητές, αὔριο οἱ δημοσιογράφοι καί ἔπεται συνέχεια ἀπό ἄλλους κλάδους), ἡ ἀποκλειστική μέριμνα τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ μπλόκ γιά ἓνα συλλαλητήριο μέσα στό Δεκέμβρη πού θά «ἀφήσει ἐποχή»), δείχνουν πῶς ἡ ἱστορία θά ἐπαναληφθεῖ.

Ἡ κυβέρνηση, βέβαια, δείχνει ἀποφασισμένη νά προχωρήσει στή θεσμοθέτηση κάποιων μέτρων γιά τό ἀσφαλιστικό. Ἐκτός καί πέραν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Ἀλογοσκούφη νά βουλώσει ὀρισμένες δημοσιονομικές τρύπες δι' αὐτῶν τῶν μέτρων, ὑπάρχει καί τό γενικότερο πολιτικό ζήτημα τῶν «μεταρρυθμίσεων». Ἡ Ν.Δ. καί ὁ Καραμανλῆς ἰδιαίτερα, φιγουράρησαν ὡς μεταρρυθμιστική δύναμη, χωρίς νά ἔχουν πείσει ἕως τώρα. Ἀκόμη καί ἡ ἐργώδης προσπάθεια γιά μεταρρυθμίσεις στήν Παιδεία ἀπέτυχε νά καταγραφεῖ ὡς τέτοια. Ἀλλά μέ τά μέχρι σήμερα δείγματα γραφῆς ἀμφιβάλλω ἂν ἡ κυβέρνηση ἔχει τά κότσια νά ἀντέξει στίς ἀντιδράσεις τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ

μπλόκ καί ὄχι μόνον (ἤδη ἔχουν διαφανεῖ καί ἐνδονεοδημοκρατικές διαφωνίες στίς προθέσεις τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργοῦ Μαγγίνα). Ἴδωμεν. Ἄλλωστε, οἱ ὅποιες ἐξελίξεις στό ἐγγώριο ἀσφαλιστικό ἐξαρτῶνται καί ἀπό τήν ἔκβαση τῆς μάχης γιά τό ἀσφαλιστικό στή Γαλλία.

Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, εἶναι περίπου βέβαιο πώς ἡ ζούγκλα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δέν θά κινδυνεύει γιά πολλά χρόνια ἀκόμη. Αὐτή ἡ διαπίστωση δέν εἶναι καθόλου ὑπερβολική ἂν σκύψουμε ὥστε νά ἀντιληφθοῦμε τά ρεάλια τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μέ καθαρό μυαλό.

Σέ μιά χώρα μέ ἔντονο δημογραφικό πρόβλημα καί ὑπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες, σέ μιά χώρα μέ χαμηλοῦς συντελεστές φορολόγησης τῶν κερδῶν, σέ μιά χώρα μέ ἀνορθολογική ἀνάπτυξη, μέ ἐπιχειρηματικές δράσεις τῆς ἀρπαχτῆς καί συνεχῶς κοινωνικά ἀδίκης κατανομῆς τοῦ μερίσματος αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, ἡ ἀναρχία τῆς ζούγκλας τοῦ ἀσφαλιστικοῦ δέν κινδυνεύει. Ὁ κάθε ἀσφαλιστικός κλάδος ἀρπάζει μέχρι ἐκεῖ πού μπορεῖ. Ἐπαναλαμβάνω γνωστά πράγματα γιά νά προσγειωθοῦμε στήν πραγματικότητα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ συστήματος τῶν 155 ἀσφαλιστικῶν ταμείων, μέ τίς τεράστιες ἀνισότητες εἰσφορῶν-παροχῶν ἀπό ταμεῖο σέ ταμεῖο ἀλλά καί στό ἐσωτερικό πολλῶν ταμείων, μέ τίς τεράστιες ἀνισότητες κατανομῆς τῶν κοινωνικῶν πόρων μεταξύ τῶν ταμείων, μέ τίς ἐξοργιστικά πρῶϊμες συνταξιοδοτήσεις κάποιων κλάδων, μέ τήν ἐκτεταμένη εἰσφοροδιαφυγή πού εὐνοεῖται καί ἀπό τήν πολυδιάσπαση τῶν ταμείων, μέ τήν εὐρεία ὑποασφάλιση πού εὐνοεῖται ἀπό τή μεγάλη διαφορά μεταξύ τῆς φορολογίας τῶν κερδῶν (25%) καί τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐπιβάρυνσης (42% γιά ἐργαζόμενο καί ἐργοδότη), μέ τίς ἀνισότητες στό χῶρο «βαρέων καί ἀνθυγιεινῶν», μέ τή μὴ πληρωμή ἀπό τό κράτος τοῦ συνόλου τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πρὸς τά ταμεῖα, μέ τή μεταφορά τῶν ὑποχρεώσεων ἑταιρειῶν στά ἀσφαλιστικά ταμεῖα (πρόωρες συνταξιοδοτήσεις, ὑπαγωγή τραπεζοῦπαλλήλων στό ΙΚΑ καί λοιπά).

Τά σημαντικότερα προβλήματα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ εἶναι δομικά. Ἡ βασική ἀρχή τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, μερίμνη τοῦ κράτους, ὑλοποιεῖται ἐλάχιστα ἕως καθόλου.

Ἡ ἀνάγκη σειρᾶς ἀναδομητικῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι ἐπιτακτική, ὄχι μόνον γιά τή βιωσιμότητα τοῦ ἀσφαλιστικοῦ ἀλλά καί γιά λόγους κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Μιλᾶω γιά σειρά μεταρρυθμίσεων καθόσον δέν ὑπάρχει βασιλική ὁδός ἐπίλυσης τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μία κι ἕξω. Σειρά μεταρρυθμίσεων πού ἀπαιτοῦν πολύ περισσότερο ἀπό τίς δρομολογούμενες κινητοποιήσεις, οἱ ὅποιες θά ἦταν πραγματικά γόνιμες ἂν ἐπέβαλαν κάποιες πρῶτες ἀπαραίτητες ἀλλαγές.

Σήμερα, ὅμως, ἔτσι ὅπως μεθοδεύονται χωρίς νά φέρουν μαζί τους μία ὀλοκληρωμένη πρόταση συμφωνημένη, ἔστω, στό ἐσωτερικό τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ μπλόκ εἶναι ἄγονες ἀνταντακλαστικές, ἀντικυβερνητικές διαμαρτυρίες. Κρίμα νά χαθεῖ μιά ἀκόμη εὐκαιρία γιά καλύτερες ἡμέρες καί στό ἀσφαλιστικό, ὅπως χάθηκε γιά τήν παιδεία. Κρίμα νά μὴν ἔχουν συστηματοποιηθεῖ καί ἐπικυρωθεῖ ἀπό τίς πολιτικές δυνάμεις καί τοὺς συνδικαλιστικούς φορεῖς πού θά διαδηλώνουν αὔριο οἱ ὑπάρχουσες σοβαρές προτάσεις γιά μεταρρύθμιση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ.

Βασίλης Ζουναλής

Τό ποντίκι πού βρυχᾶται

Τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια, ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική διακατέχεται ἀπό ἓνα ἰδιάζον σύνδρομο: τό σύνδρομο τῶν Σκοπίων. Αὐτή ἡ «σκοπιανοποίηση» τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, προέκυψε μέσα ἀπό τίς ἰδεολογικές πιέσεις πού ἐγκαινίασε τό «μακεδονικό», στήν πρώτη, κυρίως, φάση του, ὅταν ἡ ὀργανωμένη πολιτεία ὑπέκυπτε μέ περισσὴ εὐκολία στίς ἐθνικιστικές ἐξάρσεις τῶν «ἐπαγγελματιῶν πατριωτῶν». Τά συλλαλητήρια, οἱ ἐπιθετικές δηλώσεις καί ἀπειλές γιά τόν πιθανό διαμελισμό «τοῦ κρατιδίου τῶν Σκοπίων», τά διπλωματικά ντοσιέ μέ τούς «Μεγαλέξαντρους», τίς περικεφαλαῖες καί τίς Βεργίνες, τό δάκρυ τοῦ Προέδρου, οἱ «νέοι μακεδονομάχοι» πού κραύγαζαν πώς «τό ὄνομα εἶναι ἡ ψυχὴ μας», ὅλα αὐτά καί πολλά ἄλλα μαζί διαμόρφωσαν ἓνα πολιτικό κλίμα πού ἄφηνε ἐλάχιστα περιθώρια γιά τή χάραξη μιᾶς σοβαρῆς καί ὑπεύθυνης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μέ ὀρθολογικά κριτήρια καί ἀποτελεσματικές λύσεις. Ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90 ἕως σήμερα, πού βγαίνει ξανά ἀπό τό συρτάρι τοῦ ὑπουργείου τό πιθανό βέτο καί τό δημοψήφισμα γιά τό ὄνομα τῆς γείτονος χώρας, ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική ἔχει ὑποστεῖ μιᾶ πρωτοφανή ἐθνικιστική συρρίκνωση, ἓνα στένεμα τῶν ὀριζόντων πού, ἐντέλει, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ καί τόν ἴδιο τόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό τῆς χώρας, τή βαλκανική καί διεθνή πολιτική της. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει καταλήξει νά μοιάζει μέ τό «ποντίκι πού βρυχᾶται» κατόρθωσε νά γίνε ξανά μιᾶ «ἀνάδελφη» ἐπαρχιακή χώρα τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, περικυκλωμένη ἀπό βάρβαρους ἐχθρούς καί ἄκαρδους συμμάχους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀναχρονιστικῆς καί ἰρασιοναλιστικῆς ἐξόδου ἀπό τά πραγματικά προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι τό πρόσφατο καινοφανές αἴτημα γιά τή διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος καθὼς καί ἡ ἀπειλή τοῦ βέτο. Ὁμολογῶ πώς δέν μπορῶ νά σκεφτῶ κάποιο ἀντίστοιχο παράδειγμα εὐρωπαϊκῆς χώρας πού ἀξιώνει νά ἀποφασίσει τό ἐθνικό της σῶμα γιά τόν ἐθνικό αὐτοπροσδιορισμό μιᾶς ἄλλης χώρας. Δέν μπορῶ, ἐπίσης, νά σκεφτῶ ἀντίστοιχο παράδειγμα ἄσκησης βέτο, ὄχι γιά ἄμεσους ἐθνικούς λόγους ἀλλά γιά τήν παρεμπόδιση τῶν διαδικασιῶν ἔνταξης μιᾶς ἄλλης χώρας σέ ὑπερεθνικούς ὀργανισμούς (NATO, E.E.). Καί στίς δύο περιπτώσεις, αὐτό πού διακηρύσσεται ἀπό τούς ἐθνικιστικούς κύκλους, παλιούς καί νέους, εἶναι μιᾶ μεγαλοϊδεατική φαντασίωση γιά ἐσωτερική κατανάλωση, ἓνας κενός τακτικισμός, τελείως ἀσύμβατος μέ τίς διπλωματικές πρακτικές καί τίς διεθνεῖς σχέσεις. Αὐτό δέν σημαίνει πώς δέν ὑπάρχουν προβλήματα μέ τήν ΠΓΔΜ, παραβιάσεις τῆς «ἐνδιάμεσης συμφωνίας», ἢ ἀκόμα καί ἀντίστροφες ἐθνικιστικές κορῶνες πού πολώνουν τό κλίμα τῶν διμερῶν σχέσεων. Τά προβλήματα αὐτά ὑπάρχουν, ἀλλά δέν θά λυθοῦν μέ βέτο καί δημοψηφίσματα. Θά λυθοῦν μέ μιᾶ ρεαλιστική εὐρωπαϊκὴ καί βαλκανικὴ πολιτική, πού δέν θά ὀργανώνεται μέ βάση τά φοβικά ἀνακλαστικά τῆς «πτωχῆς πλήν τιμίου» Ἑλλάδας ἀλλά

μέ τή δυναμική προώθηση τῆς φιλίας καί τῆς συνεργασίας, καθώς καί μέ τήν ἀμοιβαία ἐγγύηση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καί δικαιωμάτων ἀ ἄρα, καί τοῦ δικαιώματος τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ. Τοῦτο τό τελευταῖο σημαίνει πῶς, μετά ἀπό δεκαπέντε χρόνια «ὀνοματολογίας», μπορούμε νά ξεκολλήσουμε, ἐπιτέλους, ἀπό τό θέμα τοῦ ὀνόματος καί νά ἀναγνωρίσουμε, μαζί μέ τίς ὑπόλοιπες 120 χῶρες, τό αὐτονόητο: ὅτι, δηλαδή, ἐδῶ καί πολύ καιρό, τό δύσκολο ἀρκτικόλεξο τῆς ΠΓΔΜ ἔχει μετεξελιχθεῖ σέ «Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας». Γιά νά τό ποῦμε μέ ἄλλα λόγια, ἡ ΠΓΔΜ ἀναγνωρίζεται πλέον διεθνῶς μέ ἕνα ὄνομα πού ἀντιστοιχεῖ στήν πολιτική βούληση τῶν πολιτῶν της, σέ πλήρη συστοιχία μέ τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ διεθνούς δικαίου, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη. Μέ βάση αὐτά τά δεδομένα, ἡ ἐλληνική θέση γιά «βέτο» καί «δημοψήφισμα», τό αἶτημα, δηλαδή, γιά τήν ἐξωτερική ἐπιβολή ὀνόματος σέ ξένο κράτος, δέν εἶναι μόνο ἀνεδαφικό· ἐκθέτει τή χώρα σέ πλήρη ἀνυποληψία ἐνώπιον τῆς διεθνούς κοινότητας, καθώς, στήν πραγματικότητα, ἀμφισβητεῖ συνομολογημένες δικαιοῦς ἀρχές, πού κατοχυρώνουν καί τή δική μας θέση μέσα στήν κοινότητα, τούς εὐρωπαϊκούς καί διεθνεῖς ὀργανισμούς.

Τό βέτο καί τό δημοψήφισμα δέν εἶναι τό τελευταῖο χαρτί τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς. Εἶναι τό τελευταῖο βῆμα ἐνός πολιτικοῦ ἀδιεξόδου. Ἕνας λεονταρισμός πού δέν ἀπευθύνεται κἀν στούς διεθνεῖς ἐταίρους, ἀλλά στό πληγωμένο ἐθνικό ἀκροατήριό πού ἐκπαιδεύτηκε νά ἀντιμετωπίζει τά προβλήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μέσα ἀπό ἀνιστόρητα μυθεύματα καί θυμικές ἀντιδράσεις. Ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια, ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει ἀναπτύξει καμία σοβαρή πρωτοβουλία οὔτε μέσα στά Βαλκάνια οὔτε μέσα στήν Εὐρώπη. Παρακολουθεῖ τά τεκταινόμενα ἀπό μακριά, καί μοιράζει διαβήματα διαμαρτυρίας γιά τούς προκλητικούς γείτονές τους, διανθισμένα μέ μακεδονικές φάλαγγες καί κιτρινομένους χάρτες. Στή σύγχρονη Εὐρώπη τῶν εἰκοσιπέντε, ἡ Ἑλλάδα διάλεξε τό δρόμο τῆς ἀπομόνωσης καθιστώντας ὡς ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς της τήν ἄρνηση τῆς εὐρωπαϊκῆς προοπτικῆς στή γειτονική της χώρα. Παραιτημένη πλέον ἀπό κάθε προωθητική ἐξέλιξη, κλείνεται ὅλο καί περισσότερο μέσα στά σύνορά της, ἐπιλέγοντας τίς ἰδιοτελεῖς φαντασιώσεις ἀπό τίς ρεαλιστικές πραγματικότητες. Σέ αὐτό τό ἄνισο παιχνίδι, ἡ «σκοπιανοποίηση» τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐξέθρεψε τήν ἐθνική ἐσωστρέφεια, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκχωρεῖται διαρκῶς ὁ συνταγματικός πατριωτισμός στίς πλέον ἐπικίνδυνες καί ἀναχρονιστικές πολιτικές δυνάμεις τοῦ τόπου. Εἶναι στά χέρια τῆς ἀνανεωτικῆς καί ριζοσπαστικῆς ἀριστερᾶς, νά θέσει σήμερα τό «μακεδονικό πρόβλημα» σέ μιά νέα βάση, ὑποστηρίζοντας τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη ἀναπροσανατολισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στήν εὐρωπαϊκή καί βαλκανική της διάσταση. Ἡ ἄρνηση τοῦ βέτο καί τοῦ δημοψηφίσματος εἶναι ἴσως μιά καλή ἀφετηρία γιά μιά δυναμική ἀντιπαράθεση μέ τούς ποικιλώνυμους «συννοριοφύλακες» γιά νά βγεῖ, ἐπιτέλους, τό ποντίκι πού βρυχᾶται μέσα ἀπό τή φάκα τοῦ ἐθνικισμοῦ.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Δίδακτρα μέ μεταπτυχιακούς τίτλους

Ὁ πολλαπλασιασμός, ἡ ἔκρηξη ἀκριβέστερα, τῶν μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων στά ἑλληνικά πανεπιστήμια ἀποτελεῖ μιά ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, τά τελευταῖα δέκα χρόνια. Οἱ ἀριθμοί εἶναι εὐγλωττοι: 68.597 εἶναι οἱ φοιτητές πού παρακολουθοῦσαν τό προηγούμενο ἀκαδημαϊκό ἔτος τά 435 μεταπτυχιακά προγράμματα τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων (τό 1996-1997 ὁ ἀντίστοιχος ἀριθμός ἦταν περίπου 12.000)¹ στόν ἀριθμό αὐτό μάλιστα, κατά πάσα πιθανότητα (λέω κατά πάσα πιθανότητα, ἐπειδή δέν εἶναι σαφές στά σχετικά δημοσιεύματα), δέν περιλαμβάνονται οἱ ὑποψήφιοι διδάκτορες. Κοντά ἐβδομήντα χιλιάδες λοιπόν, εἶναι ἕνας ἀριθμός πολύ μέγανος — πρὶν ἀπό λίγες μόνο δεκαετίες ἕνα τέτοιο νούμερο ἀντιστοιχοῦσε στό σύνολο τοῦ σπουδαστικοῦ καί φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.²

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀριθμητική αὐτή ἔκρηξη δημιουργεῖ μιά ἐντελῶς νέα κατάσταση, σέ πολλά ἐπίπεδα: στήν ὀργάνωση καί τό περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, στήν ἀγορά ἐργασίας, στοὺς προσανατολισμούς τῶν φοιτητῶν, στήν ἀντίληψή τους γιά τή γνώση κ.ο.κ. Δέν μπορῶ νά θίξω, ἔστω καί ὑπαινικτικά, ὅλα αὐτά τά μέγανλα ζητήματα στό σύντομο τοῦτο σημείωμα. Θά ἤθελα νά σταθῶ σέ ἕνα μόνο σημεῖο: σέ μέγανλο μέρος αὐτῶν τῶν προγραμμάτων, ἀπαιτεῖται, γιά τήν παρακολούθησή τους, ἡ καταβολή διδάκτρων.

Τήν ἀνακάλυψη τήν ἔκανα σχεδόν τυχαῖα — καί δέν χρειάζεται δά νά εἶσαι ὁ νέος Κολόμβος γιά νά φτάσεις σ' αὐτήν: ἀρκεῖ ἕνα ἀπλό ξεφύλλισμα στίς πίσω σελίδες τῶν ἐφημερίδων, ἐκεῖ στίς στήλες μέ τόν τίτλο «Προκηρύξεις-Δημοσιεύσεις-Ἰσολογισμοί» καί τά μικρά γραμματάκια, ἢ ἕνα ἀντίστοιχο ξεφύλλισμα, ἠλεκτρονικό πλέον, στό Διαδίκτυο. Διατρέχοντας λοιπόν τίς σχετικές προκηρύξεις, καταχωρίσεις καί ἀγγελίες γιά τήν ἔναρξη μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, διαπιστώνει κανεῖς, ἐκτός ἀπό τόν ἐντυπωσιακό ἀριθμό καί τήν ποικιλία τους, ὅτι οὐκ ὀλίγα προβλέπουν τήν καταβολή διδάκτρων.

Δέν διαθέτουμε ἀκριβή εἰκόνα γιά τό πόσα εἶναι τά προγράμματα αὐτά. Σέ πολλά δημοσιεύματα ἀναφέρεται, χωρίς συγκεκριμένα στοιχεῖα ὅμως, ὅτι πρόκειται γιά τήν πλειονότητα, ἐνῶ ἡ τέως ὑπουργός Παιδείας Μ. Γιαννάκου, τό καλοκαίρι, σέ συνέντευξη Τύπου, εἶχε πεῖ ὅτι εἶναι «περίπου τό ἕνα τρίτο τοῦ συνόλου». Πάντως, παρά τήν ἔλλειψη δεδομένων, δύο πράγματα εἶναι σαφῆ: Πρῶτον, ὅτι τά δίδακτρα σέ καμιά περίπτωση δέν ἀποτελοῦν τήν ἐξάιρεση καί, δεύτερον, ὅτι ἂν παρακολουθήσει κανεῖς τήν ἐξέλιξη στόν χρόνο, ἡ τάση εἶναι αὐξητική. Πρὸς τό παρόν δωρεάν μεταπτυχιακά ὀργανώνουν πολλές θεωρητικές σχολές (ὄχι ὅμως ὅλες), καθῶς ἐπίσης —καί αὐτό πρέπει νά τονιστεῖ— τό Ἐθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, εἰδικά στίς περιπτώσεις τῶν πλέον περιζήτητων, καί συνδεδεμένων μέ τήν ἀγορά τμημάτων (λ.χ. τῶν οἰκονομικῶν σχολῶν) τά δίδακτρα ὄχι μόνον ἀποτελοῦν ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, ἀλλά φτάνουν σέ ἀπίθανα ὕψη, ἀκόμα καί 10.000 ἢ 12.000 εὐρώ.³

Τά δίδακτρα αὐτά βαφτίζονται, πολλές φορές, μέ ποικίλες ὀνομασίες (λ.χ. συνεισφορά τῶν φοιτητῶν, ἀναγκαῖα γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων λειτουργίας τοῦ προγράμματος), κάποιες φο-

ρές ανεστάλη ἡ ἐφαρμογή τους (λ.χ. σέ κάποια τμήματα δέν ἐφαρμόστηκαν τόν πρῶτο χρόνο λειτουργίας τους), ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις δόθηκαν ὑποτροφίες σέ φοιτητές γιά νά μπορέσουν νά τά καταβάλουν χωρίς νά τό καταλάβουν.

Ἔλα τά παραπάνω, βέβαια, δέν ἀναιροῦν σέ τίποτε τήν οὐσία τοῦ πράγματος: γιά τήν παρακολούθηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ προγράμματος πρέπει ὁ φοιτητής νά πληρώσει κάποιο ποσό, μέ τιμή ἐκκίνησης τά 1.000 εὐρώ.

Δέν θέλω νά κάνω ἐδῶ καμιά περισπούδαστη ἀνάλυση, ἀπλῶς νά θέσω ἕνα ἐρώτημα: Μπορεῖ αὐτή ἡ κατάσταση νά μᾶς ἀφήνει ἀδιάφορους; Τή θεωροῦμε ἀναπόφευκτη, μοιραία, ἀναγκαία ἢ καί φυσιολογική ἢ, ἀντίθετα, τήν ἀξιολογοῦμε ὡς σοβαρό ζήτημα, πού συνδέεται ἄμεσα μέ τόν χαρακτήρα καί τήν ἀντίληψη πού ἔχουμε γιά τήν ἀνώτατη παιδεία;

Θά ἀρκοῦσε, ἴσως, χωρίς πολλές φιοριτοῦρες καί τζιριτζάντζουλες, μία μόνο φράση. Καί, ἀμέσως μετά, μία προσφυγή: ἡ ἐπιβολή διδάκτρων εἶναι ἀντισυνταγματική (ἡ σχετική διάταξη εἶναι σαφής). Καί πιστεύω ὅτι μία προσφυγή στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας θά τό ἐπιβεβαίωσει. Τά πράγματα ὅμως, ἂν καί σαφῆ, δέν εἶναι τόσο ἀπλά: τό ζήτημα δέν εἶναι μονάχα νομικό. Τό καθεστῶς αὐτό, πού τείνει νά παγιωθεῖ, εἶναι ἄλλη μία ὄψη τῆς λειτουργίας τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου μέ ἰδιωτικοοικονομικά κριτήρια, πού ἐντείνεται τά τελευταῖα χρόνια. Ἄς σκεφτοῦμε, ἀκόμα, ὅτι οἱ ἀντιδράσεις εἶναι μᾶλλον πολύ λίγες (ἄς μνημονεύσω ὅμως ὅτι κάποιες, μέ πῖό γνωστή τήν ἀπόφαση τοῦ συλλόγου μεταπτυχιακῶν τοῦ Πολιτικοῦ στήν Ἀθήνα, πού ἀποφάσισε νά ἀρνηθεῖ τήν καταβολή διδάκτρων, ἐκδηλώθηκαν πέρσι, μέσα στόν γενικότερο ἐκπαιδευτικό ἀναβρασμό). Κι ἀκόμα, ἀξίζει νά ἀναρωτηθοῦμε γιατί τόσοι καί τόσοι, ἀκόμα καί δικοί μας, προοδευτικοί ἄνθρωποι, ἀξιολογοῦν τά δίδακτρα, εἰδικά ἂν δέν ἐκτινάσσονται στά ὕψη, ἥσσονος σημασίας ζήτημα ἢ «ἀναγκαῖο κακό».

Τό ζήτημα λοιπόν δέν εἶναι μόνο νομικό· εἶναι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, πολιτικό. Μία προσφυγή στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας θά εἶχε, πιθανότατα, θετική τύχη καί τά δίδακτρα θά κρίνονταν ἀντισυνταγματικά. Ποιός ὅμως θά καταθέσει μία τέτοια προσφυγή, ποιός θά ἀγωνιστεῖ στή συνέχεια, γιά τήν ἐφαρμογή της, τήν ἐφαρμογή στή πράξη ἀλλά καί στίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων; Κάποιοι Δόν Κιχῶτες, κάποιοι «λοξοί», κάποιοι «παλαιῶν ἡμερῶν» πού παλεύουν γιά τήν τιμή τῶν ὄπλων ἢ ἕνα ζωντανό κίνημα, φοιτητές καί καθηγητές πού ὑπερασπίζονται, ἔργω καί λόγῳ, τή δημόσια δωρεάν ἐκπαίδευση, τή μόρφωση ὡς κοινωνικό ἀγαθό; Ἡ ἀπάντηση εἶναι μπροστά μας.

Στρατής Μπουρνάζος

1. Ἀντῶ τά στοιχεῖα ἀπό ἄρθρο τῆς Χαρᾶς Καλημέρη, *Ἡμερησία*, 21 Ἰουλίου 2007.

2. 68.236 ἦταν τό σύνολο τῶν φοιτητῶν καί σπουδαστῶν τό ἔτος 1967-1968, ἐνῶ τό 1980-1981 εἶχε φτάσει τοὺς 85.717. Οἱ ἀριθμοί ἀπό τή Συγκριτική ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης τοῦ Παντελεῆ Κυπριανοῦ, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2004.

3. «"Τσοῦζου" τά μεταπτυχιακά», Ρεπορτάζ τῆς Ἐλευθερίας Κυρίτση, *Ἐλευθεροτυπία*, 6 Αὐγούστου 2007.

ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΗ Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΕ ΣΕ ΔΙΑΚΡΙΤΗ ΑΠΟ ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ;

Προϋποθέσεις και όρια άσκησης συντακτικῆς ἐξουσίας
πέρα από τό κράτος

τοῦ Χρήστου Παπαστυλιανοῦ

Ἡ συζήτηση σχετικά μέ τό συνταγματικό ἤ μή χαρακτήρα τῆς συνταγματικῆς συνθήκης περιορίστηκε κυρίως στό περιεχόμενο τῆς καί ὄχι στή διαδικασία πού ὀδήγησε στή σύνταξη τῆς. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀγνοήθηκε ὁμως ἕνα σημαντικό μέρος ἀπό τή συνταγματική παράδοση τοῦ 18ου καί 19ου αἰώνα, αὐτό πού ἀφορᾷ τίς συνθήκες θεμελίωσης μιᾶς νέας συνταγματικῆς τάξης. Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς παράλειψης ἴσως νά ὀφείλεται στά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς Ε.Ε πού δέν ταιριάζουν μέ τή μορφή τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας πού χαρακτηρίζει αὐτή τήν παράδοση.

Καθοριστικό στοιχεῖο αὐτῆς τῆς παράδοσης ἀποτελεῖ ἡ διαμόρφωση ἑνός πολιτικοῦ σώματος (ὁ λαός) τό ὁποῖο μέσω τῆς ἄσκησης συντακτικῆς ἐξουσίας γίνεται ὁ φορέας κυριαρχίας ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Μέ τίς διακηρύξεις πού συνοδεύουν τή Γαλλική καί τήν Ἀμερικανική Ἐπανάσταση διακηρύσσεται ὅτι τά μέλη αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ σώματος εἶναι φορεῖς δικαιωμάτων μέσω τῶν ὁποίων καθίστανται φορεῖς κυριαρχίας ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Τό περιεχόμενο τῶν δικαιωμάτων εἶναι οἰκουμενικό, οἱ φορεῖς τους ὁμως περιορίζονται ἐντός μιᾶς συγκεκριμένης ἐπικράτειας. Μάλιστα καί ἐντός τῆς ἐπικράτειας δέν θεωροῦνται ὅλοι οἱ κάτοικοι φορεῖς τῶν δικαιωμάτων.¹ Ἡ ἀλλαγή τοῦ φορέα κυριαρχίας δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἀνάγκη ἐνότητας πού προϋποθέτει ἡ κυριαρχία.

Ἄκόμη καί στίς περιπτώσεις πού ἔχουμε ἀγραφο σύνταγμα ὡς προϊόν μιᾶς ἐξελικτικῆς διαδικασίας (Μεγάλη Βρετανία) ὁ λαός ἔχει μιᾶ βασική ιδιότητα, ἐκφράζει μιᾶ ἐνότητα πού ὑπερβαίνει τήν ἀτομικότητα τῶν μελῶν πού τόν ἀποτελοῦν.² Στήν Ε.Ε. στό βαθμό πού ἡ κυριαρχία ἔχει «ἀποεδαφικοποιηθεῖ» καί ὀρίζεται κυρίως μέ λειτουργικούς ὅρους, ὡς τό σύνολο δηλαδή τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων πού τῆς ἔχουν ἐκχωρήσει τά κράτη μέλη στήν Ε.Ε., εἶναι ἀμφίβολο ἐάν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἕνα πολιτικό σῶμα μέ αὐτά τά χαρακτηριστικά καθώς τό περιεχόμενο τῆς κυριαρχίας στήν Ε.Ε. ὀρίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν ἀρμοδιοτήτων πού ἔχουν ἐκχωρηθεῖ ἀπό τά κράτη καί δέν θεωρεῖται ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ὅπως στό κράτος. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Γιούργκεν Χάμπερμας ἀπό τούς ὑπέρμαχους τῆς θέσεως ἑνός συντάγματος τῆς Ε.Ε., μέ τό

1. Ἡ διακήρυξη πού συνοδεύει τό πρῶτο συνταγματικό κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι «τό ἔθνος κηρύττει τήν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καί ἀνεξαρτησία» ὑπακοή ὁμως στό σύνταγμα ὀφείλουν «οἱ λαοί καί κάτοικοι τῆς Ἑλλάδας».

2. "People as one" σύμφωνα μέ τό χαρακτηρισμό πού ἀποδίδει στό «λαό» ὁ Claude Lefort. Βλ. Lefort Claude, *Democracy and Political Theory*, Minneapolis, Minnesota University Press, 1988, 18.

έπιχείρημα ότι η συντακτική διαδικασία έχει τη δυναμικότητα μίας αυτό-εκπληρούμενης προφητείας, δέν θεωρεί ότι τό συντακτικό υποκειμένο αυτής της διαδικασίας είναι ένας «λαός» αλλά «τά δρώντα υποκειμένα της κοινωνίας τών πολιτών».³

Όσοόο ή άπουσία συντακτικού υποκειμένου δέν άποτελεί πρόβλημα για όλες τίσ προσεγγίσεις. Οί ανάλυσεις του συνταγματικού ζητήματος της Ε.Ε, πού βασίζονται στή θεωρία του Χάνς Κέλσεν (Hans Kelsen), δέν θέτουν τήν άσκηση συντακτικής έξουσίας με τούς όρους της προηγούμενης ανάλυσης, ως προϋπόθεση για τή θέσπιση συντάγματος. Στήν ανάλυση του Κέλσεν κάθε νομικό σύστημα εκλαμβάνεται ως δυναμικό σύστημα, με τήν έννοια ότι ρυθμίζει τό ίδιο τό μηχανισμό πού τό δημιουργεί. Οί κανόνες δικαίου θεσπίζονται από τά άρμόδια όργανα στή βάση κανόνων δικαίου πού επιτρέπουν τήν παραγωγή τών νέων κανόνων. Τό Σύνταγμα βρίσκεται στήν κορυφή της πυραμίδας κάθε έννομης τάξης καθώς περιέχει τούς κανόνες πού καθορίζουν τίσ διαδικασίες και τά άρμόδια για τήν παραγωγή τών κανόνων όργανα. Κριτήριο ισχύος τών κανόνων δικαίου είναι ή θέσπιση τους από τά άρμόδια όργανα. Η άρμοδιότητα θέσπισης τών κανόνων δικαίου υπόκειται στους κανόνες πού αποδίδουν αυτή τήν άρμοδιότητα με τόν ίδιο τρόπο πού τά υποκειμένα υπόκεινται στίς ρυθμίσεις τών κανόνων της έννομης τάξης.

Η θέση της πρώτης συντακτικής συνέλευσης πού θεσπίζει τό πρώτο ιστορικό σύνταγμα τό όποιο καθορίζει έφεξης τά κριτήρια ισχύος τών κανόνων δικαίου, δέν βρίσκεται έντός της έννομης τάξης πού δημιουργείται. Η έννομη τάξη είναι μά θετή τάξη, τό ζήτημα όμως της θέσπισης του πρώτου ιστορικά συντάγματος κείται εκτός της έννομης τάξης, προϋποτίθεται. Η θέσπιση του πρώτου συντάγματος δέ συνιστά μία ένέργεια θέσης ενός νέου κανόνα στή βάση άλλων κανόνων. Η άρμοδιότητα θέσης ενός νέου συντάγματος προϋποτίθεται ως άρμοδιότητα έπειδή χωρίς αυτή τήν προϋπόθεση δέν είναι δυνατή ή ύπαρξη μίας έννομης τάξης πού δημιουργείται με τίσ αποφάσεις τών όργανων πού είναι άρμόδια σύμφωνα με τό σύνταγμα πού έχει θεσπιστεί. Υπό αυτή τήν έννοια ή Ε.Ε. έχει ήδη σύνταγμα, δηλαδή ένα σώμα κανόνων δικαίου πού καθορίζουν τούς όρους παραγωγής τών κανόνων δικαίου στήν Ε.Ε. Είναι άδιάφορο με ποίο τρόπο θεσπίστηκαν αυτοί οί κανόνες, εάν δηλαδή πρόκειται για κανόνες πού έχουν τά χαρακτηριστικά διεθνών συνθηκών. Άλλωστε ή μορφή και ή σύνθεση του όργανου πού θεσπίζει τό σύνταγμα είναι ένα νομικά άδιάφορο γεγονός.⁴

Αυτή ή θεώρηση δέν εκλαμβάνει άπαραίτητα τό σύνταγμα της Ε.Ε. ως τό σύνταγμα μίας ένιαίας έννομης τάξης πού υπέρκειται τών κρατών μελών, από τήν όποία οί έννομες τάξεις τους άντλούν τήν ισχύ σύμφωνα με τά κριτήρια της Κελσενιανής προσέγγισης. Μία τέτοια παραδοχή συνεπάγεται τή δημιουργία μίας ό-

μοσπονδιακής πολιτικής δομής, εξέλιξη πού δέν ανταποκρίνεται στή σημερινή πραγματικότητα της Ε.Ε.⁵

Σύμφωνα με αυτή τήν προσέγγιση τό σύνταγμα της Ε.Ε. μπορεί επίσης νά λειτουργήσει ως ένας συντονιστικός ρυθμιστής τών σχέσεων ανάμεσα στήν κοινοτική δικαιοταξία και τίσ αντίστοιχες τών κρατών μελών.⁶ Όσοόο ή λειτουργία ενός τέτοιου συντάγματος δέν είναι δυνατή χωρίς τήν ύπαρξη ενός θεματικού κριτηρίου άρμοδιότητας πού θά έπιλύει τίσ συγκρούσεις άρμοδιότητας ανάμεσα στίς έννομες τάξεις. Χωρίς τήν ύπαρξη θεματικών κριτηρίων άρμοδιότητας ή έπίλυση τών ζητημάτων πού ανακύπτουν έναπόκειται σέ πολιτικού χαρακτήρα αποφάσεις πού λαμβάνονται μετά άπό διαπραγματεύσεις στίς όποιες ή διαπραγματευτική δύναμη τών έμπλεκόμενων δέν είναι πάντα ίσοβαρης. Η περίπτωση της έλληνικής νομοθεσίας περί βασικού μετόχου είναι ένδεικτική. Τά όργανα της κοινοτικής δικαιοταξίας θεώρησαν ότι ή σχετική νομοθεσία (άκόμη και οί διατάξεις του άναθεωρημένου συντάγματος) ανήκει στή ρυθμιστική τους άρμοδιότητα και συνεπώς οί διατάξεις της έσωτερικής έννομης τάξης πρέπει νά είναι σύμφωνες με τό δίκαιο της Ε.Ε., ενώ τά όργανα της έλληνικής έννομης τάξης ισχυρίστηκαν ότι πρόκειται για ζήτημα πού έμπίπτει έντός του πεδίου της άρμοδιότητας τους. Παρόλο πού δέν ύπάρχει κάποιο ξεκάθαρο κριτήριο έπίλυσης του ζητήματος, τελικά έπιλύθηκε υπέρ της Ε.Ε. Οί πολιτικές δυνάμεις πού στήριξαν τήν άναθεώρηση του συντάγματος τό 2001 ύπαναχώρησαν και δήλωσαν τήν πρόθεση τους νά άναθεωρήσουν εκ νέου τό προσφάτως άναθεωρημένο σύνταγμα.

Τό μοντέλο λειτουργίας της συνταγματικής τάξης πού προσφέρει ή Κελσενιανή προσέγγιση περιορίζει τήν κανονιστική διάσταση ενός νομικού συστήματος στήν κατανομή άρμοδιοτήτων. Ο περιορισμός αυτός τήν καθιστά άτελέσφορη στίς περιπτώσεις πού ή κατανομή άρμοδιοτήτων δέν είναι πλήρης και επιτρέπει αποφάσεις πού βασίζονται στή διαπραγματευτική δύναμη τών δύο μερών. Τό κριτήριο ισχύος μίας τέτοιας απόφασης δέν μπορεί νά θεωρηθεί σύμφωνο με τά κανονιστικά κριτήρια και σέ αυτή τήν περίπτωση οί άποφάσεις πού λαμβάνονται δέν μπορούν νά θεωρηθούν έντός του νομικού πεδίου.

3. Βλ. Jürgen Habermas «Χρειάζεται Σύνταγμα ή Ευρώπη;» σέ Jürgen Habermas *Η έποχή τών μεταβάσεων*, Αθήνα, 2006, Scripta, 146-181, 164-165).

4. Βλ. Hans Kelsen, 1945, *General Theory of Law and the State*, Cambridge, MA., (117)

5. Βλ. σχετικά Mac Cormic Neal, 1996, *Liberalism Nationalism and the Post Sovereign State*, Political Studies, 553-565, (560).

6. Βλ. σχετικά Παπανικολάου Κυριάκος, 2007, *Οί διασυνταγματικές σχέσεις στήν Ε.Ε., Τό Σύνταγμα*, τόμος έκτός σειράς, 93-163 (152-153)

Ἐπιπλέον ἡ κανονιστική διάσταση τοῦ συντάγματος πού βασίζεται σέ αὐτή τήν προσέγγιση ἀγνοεῖ τὰ δικαιώματα, ζήτημα πού εἶναι κρίσιμο στήν κοινοτική δικαιοταξία. Τά δικαιώματα πού ἔχουν ἀναγνωριστῆ στού πλαίσιο τῆς κοινοτικῆς δικαιοταξίας ἀποτελοῦν μέσα γιά τήν ὑλοποίηση τῶν στόχων τῆς Κοινότητος. Οἱ στόχοι τῆς Κοινότητος ἀποτελοῦν τό ὄριο τοῦ κανονιστικοῦ περιεχομένου τῶν δικαιωμάτων. Τό ἀντίθετο συμβαίνει μέ τὰ δικαιώματα πού κατοχυρώνουν τὰ συντάγματα τῶν κρατῶν μελῶν.⁷ Τό κανονιστικό τους περιεχόμενο καθορίζει τούς στόχους τῆς κρατικῆς πολιτικῆς τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τίς ἀτομικές ἐλευθερίες. Οἱ περιορισμοί τῆς Κελσενιανῆς προσέγγισης καθιστοῦν ἀναγκαῖα τήν ἀντιμετώπιση τοῦ συνταγματικοῦ ζητήματος τῆς Ε.Ε. μέ διαφορετικούς ὅρους.

Ὡστόσο ἡ θέσπιση ἐνός συντάγματος τῆς Ε.Ε. δέν μπορεῖ νά ἀγνοεῖ τή θεσμική πραγματικότητα τῆς Ε.Ε., ὅτι ἀποτελεῖ δηλαδή μιᾶ ἔννομη τάξη πού δέν ἔχει καταργήσει τίς ἔννομες τάξεις τῶν κρατῶν μελῶν οἱ ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νά συνυπάρχουν ἐπάλληλα. Τά κράτη μέλη ἐξακολουθοῦν νά ἀποτελοῦν ἀυτόνομες συνταγματικές τάξεις πού ἐπιτρέπουν τή μεταβίβαση ἀρμοδιοτήτων στήν Ε.Ε. σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τῶν οἰκειῶν συνταγμάτων. Ὅποιαδήποτε λοιπόν παραπέρα μεταβίβαση ἀρμοδιοτήτων πού προϋποθέτει ἡ θέσπιση ἐνός συντάγματος τῆς Ε.Ε. δέν μπορεῖ νά γίνει ἐρήμην τῶν συνταγματικῶν τάξεων τῶν κρατῶν μελῶν. Μιά συντακτική συνέλευση πού θά ἀποφάσιζε μονομερῶς μέ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς τῆ θέσπιση ἐνός συντάγματος τῆς Ε.Ε., θά ἐπέβαλε στήν οὐσία ἀλλαγές στά συντάγματα τῶν κρατῶν μελῶν ἐρήμην τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων πού εἶναι ὑπεύθυνα γιά τίς συνταγματικές ἀλλαγές στού ἐπίπεδο τοῦ κράτους, ὄργανα πού ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καθώς προϋποθέτουν τήν ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐμπλοκή τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος.

Κρίνεται λοιπόν ἀπαραίτητη μιᾶ σύνθετη συντακτική διαδικασία πού δέν περιορίζεται στήν ἀπόφαση μιᾶς συντακτικῆς συνέλευσης ἀλλά περιλαμβάνει διάφορα στάδια. Ἡ διαδικασία αὐτή θά ἐπιτρέψει τήν ὀλοκλήρωση τῶν συνταγματικῶν ἀλλαγῶν μέ τρόπο πού δέν παραδιάζει τήν ἐσωτερική συνταγματική τάξη ἡ ὁποία δέν καταργεῖται ἀλλά θά ἐξακολουθεῖ νά συνυπάρχει μέ τήν ἀντίστοιχη τῆς Ε.Ε. Μιά τέτοια συντακτική διαδικασία δέν εἶναι πρωτόγνωρη. Ἐχει ἤδη ἐφαρμοστῆ μέ ἐπιτυχία στήν Ἰσπανία κατά τή σύνταξη τοῦ πρώτου μεταδικτατορικοῦ συντάγματος καί στή Νότιο Ἀφρική μετά τό Ἀπαρχάντ.⁸ Ὑπάρχει δέ βέβαια μιᾶ βασική διαφορά ἀνάμεσα στού ἰσπανικό παράδειγμα καί τήν Ε.Ε. Τό ἰσπανικό παράδειγμα ἀφορᾶ τή σύνταξη ἐνός συντάγματος σέ ἐπίπεδο κράτους. Ἡ Ε.Ε. δέν ἔχει αὐτά τὰ χαρακτηριστικά. Ἡ κυριαρχία τῆς Ε.Ε. δέν μπορεῖ νά ὀριστεῖ μέ ἑδαφικούς ὅρους, ἡ πολιτική ἐξουσία τῆς δέν ὀρίζεται μέ ὅρους ἀσκησης τοῦ μονοπωλίου τῆς βίας καί ἡ ἔννομή τῆς τάξης εἶναι μιᾶ

ἔννομη τάξη ἤδη συντεταγμένων ἐξουσιῶν στή βάση συνταγμάτων. Οἱ διαφορές αὐτές ὡστόσο δέν σημαίνουν ὅτι ἡ Ε.Ε. δέν μπορεῖ νά ἀποκτήσει τό δικό της σύνταγμα. Ἡ συνταγματική μορφή ὀργάνωσης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στού πλαίσιο τοῦ κράτους ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναφορᾶς τό ὁποῖο μπορεῖ νά δώσει τίς κατευθυντήριες γραμμές δημιουργίας ἐνός συντάγματος τῆς Ε.Ε., λαμβάνοντας βέβαια ὑπόψη τίς προσαρμογές πού ἐπιβάλλει ἡ ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στήν Ε.Ε.⁹ Ἡ θέσπιση ὅμως συντάγματος προϋποθέτει τήν κατοχύρωση ἐνός ἀυτόνομου πεδίου πού θά ὀρίζεται ἀπό τίς ἀρμοδιότητες τῶν πολιτῶν τῆς Ε.Ε., ἀπό τή θεσμική τους δηλαδή ἱκανότητα νά ἔχουν πρόσβαση στού χώρο τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς ὡς ἀυτόνομο πολιτικό ὑποκείμενο.

Ὡστόσο ἡ θεσμική κατοχύρωση ἐνός τέτοιου πεδίου δέν δημιουργεῖ μηχανικά τούς δεσμούς πού συνέχουν τό κάθε πολιτικό σῶμα πού συγκροτεῖται ὡς συντακτικό ὑποκείμενο. Θά μπορούσαμε βέβαια νά θεωρήσουμε ὅτι ἡ δημιουργία καί λειτουργία τῶν ἀντίστοιχων θεσμῶν θά ἔχει ἕναν παιδευτικό ρόλο καί θά δημιουργήσει σταδιακά καί τούς δεσμούς πού ὀρίζουν τούς πολίτες τῆς Ε.Ε. ὡς διακριτό πολιτικό σῶμα. Ὡστόσο ἡ ἀντίστοιχη ἐπιτυχία στού ἐπίπεδο τοῦ κράτους δέν ὀφείλεται μόνο στή δημιουργία θεσμῶν πού ἐπέτρεψαν τήν πολιτική συμμετοχή ἀλλά καί σέ μηχανισμούς ἐκκοινωνισμοῦ ὅπως ἡ ἐκπαιδευτική πολιτική, μηχανισμούς πού στερεῖται ἡ Ε.Ε. καί εἶναι ἀμφίβολο ἐάν θά ἀποκτήσει.

Θά μπορούσαμε βέβαια νά θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ συντακτική διαδικασία μπορεῖ νά συμβάλει στήν ἀνάπτυξη δεσμῶν ἀνάμεσα στούς πολίτες τῶν κρατῶν μελῶν ἱκανῶν γιά τή συγκρότηση ἐνός συντακτικοῦ ὑποκειμένου στού ἐπίπεδο τῆς Ε.Ε. Ὑπέρμαχος αὐτῆς τῆς ἀποψῆς ἐμφανίζεται ὁ Γιούργκεν Χάμπερμας ὁ ὁποῖος δηλώνει ὅτι «ἡ συντακτική διαδικασία εἶναι ἡ ἴδια ἕνα

7. Βλ. La Torre Massimo, 2002, «The Law Beneath Right's Feet», σέ Eriksen Erik, Fossum John, Menendez Augustin, *The Chartering of Europe: Th European Charter of fundamental Rights and its Constitutional Implications*, (71-93)

8. Βλ. Chambers Simone, 2001, *Democracy, Popular Sovereignty and Constitutional Legitimacy*, Constellations, 11:2, 153-173.

9. Βλ. σχετικά Walker Nil, 2006, *EU Constitutionalism in the State Constitutional Tradition*, EUI/W.P/LAW/21, 1-37, (3-5), διαθέσιμο στήν ιστοσελίδα www.iue.it/LAW/publications.shtml. Γιά τό σχετικό προβληματισμό στήν ἐλληνική βιβλιογραφία βλ. Παπαδοπούλου Λίνα, 2006, *Ἡ ἐννοιολογική δυνατότητα καί ἡ κανονιστική ἀναγκαιότητα ἐνός Εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος*, σέ Νάσκου-Περράκη Παρούλα, 2006, *Διοικητικό Δίκαιο, Συνταγματικό Δίκαιο: Πρόσφατες Ἐξελίξεις στόν Εὐρωπαϊκό Χώρο*, Ἄντ. Σάκουλας, Ἀθήνα-Κομοτηνή, 111-143, (117-119).

μοναδικό μέσο υπερσυννοριακής επικοινωνίας».¹⁰ Η εξέλιξη αυτή καθίσταται δυνατή καθώς σύμφωνα με τον Χάμπερμας η συντακτική διαδικασία είναι μία κυκλική διαδικασία που θεμελιώνει ταυτόχρονα το «έθνος» των πολιτών και το κράτος δικαίου.¹¹ Μία παρόμοια διαδικασία θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στην Ε.Ε. με αποτέλεσμα ή σύνταξη ενός συντάγματος να δημιουργήσει και τους πολίτες της Ε.Ε. και το αντίστοιχο μιας δικαιοκρατικής πολιτείας. Ο Χάμπερμας εμπιστεύεται τη δυναμική της συντακτικής διαδικασίας επειδή πιστεύει ότι η άφραση των πολιτών στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που δημιουργεί ή αναγκαιότητα σεβασμού τους, οδηγεί τους πολίτες στην υιοθέτηση συμπεριφορών που καθιστούν δυνατή την ανάπτυξη δεσμών που δέ βασίζονται στην άφραση στην πατρίδα.

Ωστόσο ο «συνταγματικός» πατριωτισμός μπορεί να έχει εύρετική αξία μόνο σε μία ήδη συντεταγμένη πολιτεία, ή οποία διαθέτει ένα απόθεμα κοινών σημασιών, όχι όμως και στη θεμελίωση μιας νέας συνταγματικής τάξης καθώς ο «συνταγματικός» πατριωτισμός προϋποθέτει ότι αποτελεί ζητούμενο σε μία συντακτική διαδικασία. Δηλαδή την ανάδειξη νέων σημασιών που προσδιορίζουν το περιεχόμενο των δεσμών του πολιτικού σώματος που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο.¹² Σύμφωνα με τη θεώρηση του Χάμπερμας το ίδιο το αποτέλεσμα της συντακτικής διαδικασίας, δηλαδή το σύνταγμα δέν προσδιορίζει εκ των προτέρων αλλά μόνο αναδρομικά, το ποιός μπορεί να είναι ο φορέας της συντακτικής εξουσίας. Δέν προσδιορίζει δηλαδή ποιός επιτρέπεται να συμμετέχουν στη διαδικασία, ποιός συγκροτούν το πολιτικό σώμα που αποτελεί το εκάστοτε συντακτικό υποκείμενο. Η πολιτική ολοκλήρωση δέν απαιτεί την ύπαρξη «μιας συλλογικής ταυτότητας που είναι ανεξάρτητη από τη δημοκρατική διαδικασία που υπάρχει ως τέτοια πριν τη διαδικασία».¹³ Ωστόσο η αναγνώριση μιας συλλογικής ταυτότητας που κρίνεται απαραίτητη για την πολιτική ολοκλήρωση σύμφωνα με τον Χάμπερμας, είναι αδύνατη χωρίς να προϋποτίθεται μία μορφή ένότητας που προσδιορίζει τα στοιχεία της συλλογικής ταυτότητας. Η συντακτική πράξη δέν μπορεί να λειτουργήσει ως «φαντασιακό» θεμέλιο μιας πολιτικής κοινότητας χωρίς να προϋποτίθεται μία μορφή ένότητας που συνέχει το πολιτικό σώμα που λειτουργεί ως συντακτικό υποκείμενο. Σε διαφορετική περίπτωση προϋποτίθεται, ότι θεωρείται πώς αποτελεί το αποτέλεσμα της συντακτικής διαδικασίας, δηλαδή ένα πολιτικό σώμα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που μπορεί να δράσει ως συντακτικό υποκείμενο.¹⁴

Μία ἄλλη προσέγγιση της συντακτικής διαδικασίας θεωρεί ότι ή ίδια ή συντακτική διαδικασία μπορεί να δημιουργήσει τους δεσμούς που συνέχουν το πολιτικό σώμα που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο. Αὐτή είναι ή προσέγγιση της Χάννα Άρεντ (Hannah Arendt). Η

συντακτική πράξη δέν αποτελεί την πράξη θεμελίωσης μιας νέας πολιτικής κοινότητας σε ένα κοινό παρελθόν. Είναι μία πράξη θεμελίωσης που βασίζεται στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν τα μέλη τις κοινότητας μέσω ἀμοιβαίων υποσχέσεων. Ο συγκροτησιακός δεσμός του πολιτικού σώματος που δρᾶ ως συντακτικό υποκείμενο είναι οι ἀμοιβαίες υποσχέσεις που αποτυπώνονται στο περιεχόμενο του νέου συντάγματος. Ο χαρακτήρας των δεσμών είναι δυναμικός και όχι στατικός, πρόκειται για μία δέσμευση σε ένα κοινό μέλλον και όχι για μία δέσμευση από ένα κοινό παρελθόν.¹⁵

Στο σημείο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε και την ἀποτυχία της συνταγματικής συνθήκης. Η διαδικασία σύνταξης και επικύρωσης που ἐπιλέχθηκε δέν μπορούσε να οδηγήσει στην ανάπτυξη των δεσμών που προϋποθέτει μία συντακτική πράξη. Η διαδικασία παρέμεινε ἐγκλωβισμένη στο διακρατικό μοντέλο ἀναθεώρησης των συνθηκών και δέ δημιούργησε μία δυναμική υπέρβασης του. Ἀναπόφευκτα ή συζήτηση όπου ἐγινε, περιορίστηκε σε ζητήματα που ἀφορούσαν τη συμμετοχή του κράτους στην Ε.Ε. και όχι το συνταγματικό μέλλον της Ε.Ε. και καθόρισε τα κριτήρια με τα οποία ψήφισαν υπέρ ή κατά οι πολίτες. Η διαδικασία σύνταξης και επικύρωσης δέν ἔπεισε τους πολίτες των κρατών μελών ότι μία προβολή σε ένα κοινό μέλλον είναι δυνατή προς το παρόν και για αυτό ἐπέλεξαν τη διατήρηση του ὑφιστάμενου status quo.

10. Βλ. Habermas Jürgen 2006α, ὄπ.π., 165.

11. Βλ. Habermas Jürgen 2006β, «Τό δημοκρατικό κράτος δικαίου-ένος παράδοξος συνδυασμός ἀντιφατικών ἀρχών;», σε *Η ἐποχή των μεταβάσεων*, ὄπ.π.

12. Βλ. Calhoun Craig, 2002, *Constitutional Patriotism and the Public Sphere: Interests, Identity and Solidarity in the Integration of Europe*, σε De Greiff Pablo, Cronin Ciaran, 2002, *Global Justice and Transnational Justice*, Cambridge MA, MIT Press, (275-313)

13. Βλ. Habermas J, 1995, «Remarks on Dieter Grimm's Does Europe Need a Constitution?», *European Law Journal*, 282-302, (289).

14. Ὅπως παραδέχεται ο Χάμπερμας ή δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη «δέν είναι ἀπαραίτητο να ὀρίζεται με βάση την «ἐθνική» ταυτότητα των πολιτών. Ἀπαιτεί ὁμῶς ὁ κάθε πολίτης να ἔχει κοινωνικοποιηθεῖ στο πλαίσιο μιας κοινής πολιτικής κουλτούρας». Βλ. Habermas Jürgen, 1996, «Citizenship and National Identity», Appendix II, σε Habermas Jürgen, 1996, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy*, Cambridge MA., MIT Press, 491-517, (500).

15. Βλ. Arendt Hannah, 1963, *On Revolution*, New York, Viking Press, 174-176.

ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΘΝΟΚΑΘΑΡΣΗ

Ἡ ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν (Λωζάννη 1923)
καί οἱ ἑλληνοτουρκικές σχέσεις
(ἑλληνική μετάφραση: Δυό φορές ξένος: Ἑλλάδα-Τουρκία, ἐκδ. Παταμός

τοῦ Ἀλέξη Ἡρακλείδη

Τά τελευταία χρόνια ἔχει ἀρχίσει μία γόνιμη συζήτηση γύρω ἀπό τίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις. Ἐνα ἀπό τά πεδία ἔρευνας, μέ πολλαπλές προεκτάσεις, εἶναι ἡ ἀνταλλαγή πληθυσμῶν πού συμφωνήθηκε στή Διάσκεψη τῆς Λωζάννης (Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιά τήν Ἀνταλλαγή Πληθυσμῶν, 31 Ἰανουαρίου 1923).¹

Τό ἴδιο θέμα καί τήν ὅλη τοῦ προβληματική διερευνᾶ καί τό βιβλίο τοῦ Βρετανοῦ δημοσιογράφου καί ἱστορικοῦ Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey* (Λονδίνο: Granta Books, 2006), πού τήν ἀνοιξη τοῦ 2007 κυκλοφόρησε καί στά ἑλληνικά, μέ τίτλο *Δυό φορές ξένος: Οἱ μαζικές ἀπελάσεις πού διαμόρφωσαν τή σύγχρονη Ἑλλάδα καί Τουρκία* (Ἀθήνα: Παταμός, 2007). Ἄν καί τό πόνημα αὐτό ἀπευθύνεται κατά κύριο λόγο στό εὐρύ κοινό (ἔτσι π.χ. δέν περιέχει κανονικές βιβλιογραφικές ὑποσημειώσεις), παρὰ ταῦτα παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί γιά τόν πιό εἰδικό, κυρίως γιά τή διττή προσέγγιση μέ τήν ὁποία ὀργανώνει τήν ἀφήγησή του. Ἀκολουθώντας τήν μέθοδο τῆς προφορικής ἱστορίας, προσκομίζει νέα στοιχεῖα καί μελετᾶ τή μοίρα τῶν παθόντων μέ εὐαισθησία, θέμα τό ὁποῖο πραγματεύεται σέ συνδυασμό μέ τήν διπλωματική διάσταση τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

Στό καθένα ἀπό τά κεφάλαια τοῦ ἔργου αὐτοῦ βλέπει κανεῖς ἀνάγλυφα, μία ἀπό τίς πτυχές τοῦ δράματος ὅπως ξεδιπλώθηκε ἀπό τό Σεπτέμβριο τοῦ 1922 ἕως τό 1924 καθώς καί τίς βασικές ἐπιδιώξεις τῶν κύριων πρωταγωνιστῶν. Ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε τόν τίτλο «δυό φορές ξένος», προφανῶς γιά νά δηλώσει ὅτι οἱ «ἀνταλλάξιμοι» εἶχαν ἀποθεῖ, τά τελευταία χρόνια, ξένοι στήν ἰδιαίτερά τους πατρίδα ἀλλά τό ἴδιο τούς ἔμελλε νά αἰσθανθοῦν καί στή νέα τους πατρίδα (μέ ὄρους ἐθνικούς, στήν πραγματική τους πατρίδα, γι' αὐτό καί στήν ἐθνική ἀφήγηση γίνεται λόγος γιά «ἐπι-

στροφή») μέ τή στάση πού τούς ἐπιφυλάχθηκε: στήν Ἑλλάδα τούς στιγματίζαν ὡς «τουρκόσπορους», στήν Τουρκία ὡς *yari ganur* (μισό-ἄπιστους).

Παραθέτω τούς τίτλους τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τοῦ Κλάρακ γιατί εἶναι ἐνδεικτικοί τοῦ περιεχομένου τους καί τοῦ πνεύματος πού διαπερνᾶ τό ὅλο ἔργο: «Εἰσαγωγή: Ἐνας κόσμος διαμελισμένος», «Τό Ἀἶβαλί καί τά φαντάσματα του», «Ὁ δρόμος πρὸς τή Λωζάννη», «Χαμένα ἀδέλφια, χαμένες ἀδελφές: ἀπό τή Σαμψούντα στή Δράμα», «Ποῖός φεύγει, ποῖός μένει: τό παζάρι τῆς Λωζάννης», «Κρυφές θρησκείες, κρυφοί δεσμοί: ἡ μοίρα τῆς ὀθωμανικῆς Τραπεζούντας», «Ἀποχαιρετισμός στή Σαλονίκη: οἱ Μουσουλμάνοι σαλπάρουν», «Προσαρμογή στήν Ἀνατολία», «Ἡ ἀναζήτηση τῆς σαφήνειας» καί «Τό τίμημα τῆς ἐπιτυχίας».

Ὅπως γράφει παραστατικά ὁ Μπρους Κλάρακ, ἄν κανεῖς ἐπιχειροῦσε νά κατανοήσει τήν περιοχὴ αὐτῆ τῆς γῆς «μέ βάση τά ἀρχιτεκτονικά της εὐρήματα καί μόνο, θά συνήγαγε τό συμπέρασμα ὅτι πρὶν ἀπό πολλούς αἰῶνες κάποια τεράστια καταστροφή, φυσική ἢ ἀπό ἀνθρώπινο χέρι, ἐπληξε ταυτόχρονα τίς δύο πλευ-

1. Renée Hirschon (ἐπιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey* (Berghahn Books, 2003). Βλ. βιβλιοπαρουσίαση σέ *Βιβλιοθήκη Ἐλευθεροτυπίας*, τχ. 358, 27 Μαΐου 2005, σελ. 14-15. Κωνσταντῖνος Τσιτοσελίκης (ἐπιμ.), *Ἡ ἑλληνοτουρκική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν: πτυχές μίας ἐθνικῆς σύγκρουσης* (Ἐκδόσεις Κριτική, 2006). Βλ. βιβλιοπαρουσίαση ἀπό τόν Γιώργο Ἀγγελόπουλο, *Ὁ Πολίτης*, τεύχος 157, Ἰούλιος-Αὐγουστος 2007. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees, 1922-1930* (Oxford University Press, 2006). Βλέπε βιβλιοκριτική ἀπό τήν Jane Cowan, στό *Historiein*, ἀρ. 7, 2007, σελ. 143-46.

ρές του Αιγαίου και η περιοχή δέν έχει ακόμη συνέλθει έντελώς. Στην πραγματικότητα όμως ο κατακλυσιμός είναι σχετικά πρόσφατος. Έχουν περάσει μόλις ογδόντα χρόνια από τότε που οι νεόκοπες δημοκρατίες Ελλάδας και Τουρκίας, με τις εύλογες των κύριων μεγάλων δυνάμεων, συμφώνησαν στην σχεδόν ολοσχερή και τελική διαίρεση του γεωγραφικού και πολιτισμικού χώρου στο οποίο οι δύο λαοί, οι γλώσσες και οι θρησκείες τους έως τότε συνυπήρχαν» (μετάφραση μου από σελ. 2 αγγλικού κειμένου).

Η ιδέα της υποχρεωτικής ανταλλαγής-εκδίωξης πληθυσμών (της πρώτης υποχρεωτικής ανταλλαγής παγκοσμίως) δέν είχε έναν εμπνευστή, αλλά πολλούς. Ήταν θά λέγαμε μία ιδέα στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα του 1922 έτοιμη να υιοθετηθεί. Πλήν όμως ουδείς από αυτούς που συνδέθηκαν με την ιδέα της υποχρεωτικής αυτής ανταλλαγής δέν έχει αποδεχθεί την πατρότητά της, προφανώς γιατί φαινόταν σκληρή και απάνθρωπη ακόμη και με τα δεδομένα της εποχής εκείνης. Πάντως στους κύριους εμπνευστές-υποστηρικτές συμπεριλαμβάνεται ο Δρ. Fridtjof Nansen, ο "Υπατος Άρμιοστής για τους Πρόσφυγες, που επίσημα εισηγήθηκε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών στη Λωζάννη, ο Μουσταφά Κεμάλ που στις αρχές του 1922, πριν την ελληνική κατάρρευση, ήταν θιασώτης της υποχρεωτικής ανταλλαγής: ο Έλευθέριος Βενιζέλος που φλερτάριζε με την ιδέα της ανταλλαγής πληθυσμών επί μία δεκαετία (συγκεκριμένα την προαιρετική ανταλλαγή μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων και μεταξύ Μουσουλμάνων της ελληνικής Μακεδονίας και Ρωμών του βιλαετίου της Σμύρνης)² και ως ένα βαθμό και ο Βρετανός υπουργός εξωτερικών, Λόρδος Τζώρτζ Νατάλιε Κώρζον, ο οποίος είχε διατυπώσει (στη διάσκεψη) πολύ πειστικά την ανάγκη της υποχρεωτικής ανταλλαγής και ως ήταν, όπως είπε «μία σαφώς κακή και απεχθής λύση για την οποία η ανθρωπότητα θά πλήρωνε βαρύ τίμημα στο μέλλον για εκατοντάδες χρόνια».

Ο Κλάρκ αναφέρεται σε μία χαρακτηριστική στιχομυθία Βενιζέλου-Ινονού στη Λωζάννη. Ο Ινονού, ανταπαντώντας στο Βενιζέλο που είχε μιλήσει για τα δεινά που θά υφίσταντο οι άνθρωποι αν αναγκαζόταν να μεταναστεύσουν, είπε ότι η ιδέα της ανταλλαγής ήταν ελληνική: ότι είχε προέλθει από Έλληνες διπλωμάτες. Ο Βενιζέλος έναντιώθηκε σ' αυτό και άντέτεινε ότι η ιδέα ήταν του Νάνσεν. Ο Νάνσεν από την πλευρά του άρνήθηκε ζωηρά την πατρότητα της ιδέας, δηλώνοντας ότι εκείνος απλώς έκτελούσε τις οδηγίες των υπατών άρμιοστών των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων (Βρετανία, Γαλλία, Ίταλία, Ίαπωνία) που δρισκόντουσαν στην Κωνσταντινούπολη.³ Έτσι στο παιχνίδι συμπεριλαμβανόταν και η Βρετανία που έπαιξε τον κύριο ρόλο από τις μεγάλες δυνάμεις στη Λωζάννη, με κύριο πρωταγωνιστή βέβαια τον Κώρζον (ο οποίος σημειωτέον έδραζε στο ίδιο τουσβάλι Έλληνες και Τούρκους, αντίθετα από τους περισσότερους

συμπατριώτες του που μέχρι τότε ήταν φιλέλληνες και θαυμαστές του Βενιζέλου). Ο Κλάρκ επίσης σωστά αναφέρει ότι πριν την τελική ήττα των Ελλήνων, ύψηλοι Τούρκοι αξιωματούχοι του Κεμάλ είχαν μιλήσει στο Κώρζον για την ανάγκη ανταλλαγής πληθυσμών μετά το πέρας των έχθροπραξιών.⁴

Όπως και νά έχουν τά πράγματα, οι τότε κύριοι πρωταγωνιστές θεώρησαν την υποχρεωτική ανταλλαγή/εκδίωξη απαραίτητη -τόν διαχωρισμό των δύο λαών, *the unmixing of peoples*, κατά την περίφημη έκφραση του Κώρζον - αναγκαίο κακό, για όσους είχαν την άτυχία να βρίσκονται στη «λάθος πλευρά» των νέων συνόρων. Για τή δική τους ασφάλεια και επιβίωση έπρεπε να φύγουν από τή γενέτειρά τους. Ένα άλλο ζητούμενο ήταν ότι αυτοί που δέν είχαν ήδη φύγει κακήν κακώς από τή Σμύρνη, από τό Αϊβαλί και τά άλλα παράλια, να φύγουν υπό διεθνή επίτηρηση, όσο γινόταν πιο όργανωμένα, χωρίς προηλακισμούς και έκτροπα.

Υπήρχε ωστόσο και ένα άλλο θεμελιώδες κίνητρο και σκεπτικό για τή μοιραία αυτή απόφαση που οδήγησε στο τελικό ξεριζωμό, χωρίς δυνατότητα έπιστροφής, δύο εκατομμυρίων ανθρώπων. Τό κίνητρο αυτό

2. Ο Βενιζέλος είχε κάνει σχετικές εισηγήσεις στους Όθωμανούς πριν ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και στους Βούλγαρους τό 1915. Έπιπλέον τό 1919, στη Συνθήκη του Νείγι με τή Βουλγαρία (άρθρο 56 και πρόσθετο έλληνοβουλγαρικό πρωτόκολλο), είχε υιοθετηθεί, στά πλαίσια πάντα της Διάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, η ανταλλαγή πληθυσμών Ελλήνων και Βουλγάρων από τήν Βουλγαρία και τήν Ελλάδα αντίστοιχως (με κύριο εμπνευστή τόν Βενιζέλο). Η κύρια ουσιαδης διαφορά ήταν ότι η ανταλλαγή αυτή ήταν προαιρετική και όχι υποχρεωτική, στην πράξη όμως απέη υποχρεωτική, τουλάχιστον για τήν ανατολική Μακεδονία και τή Θράκη, δηλαδή εκεί που οι δύο χώρες συνόρευαν μεταξύ τους. Αντιθέτως οι βουλγαρόφωνοι (ή Σλαβομακεδόνες) της ελληνικής δυτικής Μακεδονίας (άνω των 80.000) δέν δέχθηκαν να φύγουν.

3. Βλ. Clark, ό.π., σελ. 64-65 σε ελληνικό κείμενο.

4. Βλ. Clark, ό.π., σελ. 78-79 σε ελληνικό κείμενο. Για τήν προσπάθεια να μετακύλιση της ευθύνης για τό ποιός εισήγαγε τής ιδέα της ανταλλαγής βλ. επίσης Michael Baputciski, "Lausanne Revisited: Population Exchanges in International Law and Politics", στο Hirschon (έπιμ.), ό.π., σελ. 28-30. Περί κοινής ευθύνης εν προκειμένω βλ. Baskin Organ, "The Story of Those Who Stayed", στο Hirschon (έπιμ.), ό.π., σελ. 98-100. Ο Ayhan Aktar τείνει προς τήν άποψη ότι η όλη ιδέα της υποχρεωτικής ανταλλαγής άπάντων ήταν περισσότερο τουρκικής εμπνευσης. Στοιχειοθετεί αυτήν τή θέση με βάση τις άποστολές του υπουργού έξωτερικών Yusuf Kemal και του υπουργού έσωτερικών Ali Fethi στη Βρετανία στον Curzon, πριν από τήν κατάρρευση του ελληνικού μετώπου. Βλ. Ayhan Aktar, «Τό πρώτο έτος της έλληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922-Σεπτέμβριος 1923», στο Τοιτοελίκης (έπιμ.), ό.π., σελ. 112-22, 132-34.

πού δέν κοινοποιήθηκε, ἀποτελοῦσε κατά τόν Κλάρκ καί ἄλλους,⁵ τήν πραγματική ἀτζέντα τῆς ὅλης ἀνταλλαγῆς: τήν ἀνάγκη ἐδραιώσης ἐθνικῶν κρατῶν, δηλαδή ἐθνοτικά-ἐθνικά ὁμοιογενῶν χωρῶν. Κάτι τέτοιο μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ μόνο διά τῆς ἐκδιώξεως ὅλων τῶν «ἀλλογενῶν» καί τήν ἀντικατάστασή τους ἀπό «ὁμογενεῖς», μέ τήν ἐγκατάσταση ὁμογενῶν (ὁμοεθνῶν) στίς περιοχές τῶν δύο χωρῶν πού δέν πλειοψηφοῦσαν ἢ πλειοψηφοῦσαν ὄριακά: στήν ἐλληνική περίπτωση στή Μακεδονία καί στή Θράκη (Δυτική Θράκη), καί στή τουρκική περίπτωση, στήν Ἀνατολική Θράκη, στή περὶ σόστερα παράλια τῆς Ἀνατολίας (Μικρᾶς Ἀσίας) καί στόν ἀνατολικό Πόντο. Στό σημεῖο αὐτό ὑπῆρχε ἀπόλυτη σύμπτωση μεταξύ Βενιζέλου καί Κεμάλ, ἂν καί, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, οἱ δύο πλευρές δέν εἶχαν προσυνεννοηθεῖ παρασηκηνικά στή Λωζάννη ἢ ἄλλοῦ.

Ἔτσι σήμερα ἡ πλειοψηφία σέ ὀρισμένες περιοχές τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἀπόγονοι αὐτῶν τῶν «προσφύγων» (πού ὅμως τυπικά δέν ἐνέπιπταν στή νομική ἔννοια τῶν προσφύγων ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ στό διεθνές δίκαιο), εἰδικά στή Μακεδονία καί στή ἐλληνική Θράκη, ὅπου ἡ μεγάλη πλειοψηφία δέν εἶναι γηγενεῖς (χαρακτηριστικές οἱ περιπτώσεις τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Δράμας, τῆς Βέροιας, τῆς Καστοριάς ἢ τῆς Ἀλεξανδρούπολης), κάτι πού μακροπρόθεσμα ἔχει παρενέργειες, εἰδικά στίς μέρες μας: ὅπως (1ον) τήν ἐθνικιστική ὑστερία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας μέ τό περίφημο Μακεδονικό πού μᾶς ταλανίζει ἀπό τό 1991 καί ἔπειτα (ὑποπτεύομαι ὅτι ὁ παροξυσμός αὐτός ὀφείλεται καί σέ ἀνασφάλεια ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν δέν εἶναι γηγενεῖς στή Μακεδονία, ὁ τόπος αὐτός δέν τοῦς ἀνήκε ἐπί αἰῶνες, ἄς ποῦμε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ...Κύριλλου καί τοῦ Μεθοδίου) (2ον) τό γεγονός ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης καί ἄλλων νομῶν τῆς βόρειας Ἑλλάδας δέν εἶναι οἱ πλέον ἐνθερμοὶ ὀπαδοί τῆς ἐλληνοτουρκικῆς προσέγγισης καί βέβαια (3ον) τό ὅτι ἔχουν ἀποκτήσει, εἰδικά τίς τελευταῖες δύο δεκαετίες, τή συνήθεια νά ψηφίζουν ἐθνικιστές πολιτικούς σέ μεγαλύτερο ποσοστό ἀπ' ὅτι στή λοιπή Ἑλλάδα.

Ἐπιστρέφω ὅμως στή Λωζάννη καί στό ἐρώτημα πού ἀναπόφευκτά τέθηκε ἐπί τάπητος, στή τέλη τοῦ 1922, μόλις ἡ ἰδέα τῆς ἀνταλλαγῆς εἶχε κερδίσει ἔδαφος: ποῖο θά ἔπρεπε νά εἶναι τό καταλληλότερο κριτήριο γιά τήν ἀνταλλαγή αὐτή; Τό κριτήριο γιά τήν ἀνταλλαγή δέν ἀπέβη οὔτε ἡ γλώσσα, οὔτε βέβαια ἡ ἐπιθυμία γιά μετανάστευση (ἀλλιῶς πολλοί θά ρισκᾶριζαν νά μείνουν, ἀλλαξοπιστώντας, ὅπως καί ἔκαναν ὀρισμένοι τήν τελευταία στιγμή). Τό κριτήριο πού ἐπιλέχθηκε ἦταν ἡ θρησκεία, σάν νά βρισκόμασταν ἀκόμη στήν ἐποχή τῶν *μιλλέτ* τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Στό κριτήριο αὐτό εἶχε ἐπιμείνει ἡ τουρκική ἀντιπροσωπεία στή Λωζάννη, λόγω τοῦ προϋπάρχοντος καθεστώτος τῶν *μιλλέτ* πού εἶχε ἐπικρατήσει ἐπί αἰῶνες στήν περιοχή, ἐπιχειρηματολογώντας ὅτι αὐτός

ἦταν ὁ καταλληλότερος τρόπος γιά νά ἐντοπίσει κανεῖς τήν ἐθνική συνείδηση ἐκάστου ἀτόμου (γιά τήν ἀκρίβεια ἐκάστης ὁμάδας ἀτόμων). Ἡ ἐπιλογή αὐτή υἰοθετήθηκε στή Λωζάννη ὑπό τή συμφωνία (*understanding*) ὅτι ὅσοι σαφῶς δέν μπορούσαν νά θεωρηθοῦν Ἕλληνες ἢ Τούρκοι, μέ βάση τό κριτήριο τῆς θρησκείας, δέν θά ἀναγκασόντουσαν νά φύγουν, χαρακτηριστική ἢ περίπτωση τῶν Τσάμηδων τῆς Θεσπρωτίας πού ἂν καί μουσουλμάνοι δέν ἦταν βέβαια Τούρκοι ἀλλά Ἀλβανοί (αὐτούς τοῦς «περιποιήθηκε» δύο δεκαετίες μετά ὁ Ζέρβας ἐκδιώκοντάς τους συλλήβδην ὡς «συνεργάτες τῶν Γερμανῶν»). Αὐτό ἴσχυε ἀντιστοίχως καί στήν Ἀνατολία, π.χ. σέ περίπτωση πού οἱ χριστιανοί ἦταν Ἀρμένιοι, Ἀραβες ἢ ἐνδεχομένως Γκαγκαοῦζοι.

Πάντως καί ἡ ἐπιλογή αὐτή τῆς θρησκείας, ὡς καταλληλότερου κριτηρίου γιά τήν πραγματική ἐθνική συνείδηση, ἦταν γιά πολλούς ἀκόμη πιό ὀδυνηρή καί αὐτό γιατί ὑπῆρχαν ὀλόκληρες κοινότητες πού ἐνῶ ἦταν Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι εἶχαν ὡς μητρική τους γλώσσα τά τουρκικά (οἱ Καραμανλήδες, οἱ Καπλαδόκες καί ἀρκετοί ὀρθόδοξοι στόν Πόντο) καί συμβίωσαν ἁρμονικά ἀνάμεσα στοῦς λοιπούς (μουσουλμάνους) τουρκόφωνους, ἀκόμη καί τό 1919-1922. Ἀπό τήν ἄλλη ὑπῆρχαν στήν τότε Ἑλλάδα (στίς «Νέες Χῶρες» πού εἶχαν γίνει προσφάτως ἐλληνικές) πολλοί Μουσουλμάνοι πού εἶχαν ὡς μητρική τους γλώσσα τά ἐλληνικά, ὅπως οἱ Τουρκοκρήτες ἢ οἱ Βαλαάδες τῆς βορείου Ἑλλάδας, καί αὐτοί συμβιώνοντας μέ τοῦς λοιπούς χριστιανούς κατοίκους καί μάλιστα παρά τίς περιπέτειες στή Μικρά Ἀσία τό 1919-1922. Ἐπίσης τό 1923 πολλοί κρυπτοχριστιανοί μουσουλμάνοι δέν θεωρήθηκαν «ἀνταλλάξιμοι» (κυρίως στόν Πόντο), ἐνῶ στήν οὐσία ἦταν περισσότερο χριστιανοί παρά μουσουλμάνοι. Στή Λωζάννη ἡ Τουρκία ζήτησε νά ἐκδιωχθοῦν ἅπαντες οἱ Ρωμοί (μέ τήν ἐξαίρεση, ἐνδεχομένως, τῶν τουρκόφωνων τῆς Καπλαδοκίας), καί ὅπωςδήποτε οἱ Ρωμοί τῆς Πόλης, λόγω τῆς στάσης τους, εἰδικά κατά τό 1919-1922, ὑπέρ τῆς ἐνωμάτωσης τῆς Κωνσταντινούπολης στήν Ἑλλάδα, κάτι πού κατά τοῦς Τούρκους, τοῦς στεροῦσε κάθε ἠθικό ἢ ἄλλο ἔρεισμα γιά νά παραμείνουν στήν Ἰνσταμπούλ. Τελικά μέ τοῦς χειρισμούς τοῦ Βενιζέλου καί ὑπό τήν πίεση τῆς Βρετανίας, ἀλλά καί τῶν ΗΠΑ, ἡ Τουρκία δέχθηκε οἱ Κωνσταντινουπολίτες νά παραμείνουν στίς ἐστίες τους, μέ ἀντάλλαγμα νά παραμείνουν καί οἱ Μουσουλμάνοι-Τούρκοι στήν ἐλληνική (Δυτική) Θράκη.

Ἐνα ἀπό τά ἄλλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ βρετανοῦ δημοσιογράφου πού κατεχοῖν ἀξίζουσαν τῆς προσοχῆς εἰδικά τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη, εἶναι τό κεφάλαι-

5. Πρόκειται γιά κοινή διαπίστωση τῶν ἔργων πού ἀσχολοῦνται μέ τό θέμα αὐτό. Βλ. Hirschon (ἐπιμ.), ὀ.π., Μέρος Α καί Β, σελ. 3-159· Ταισελίκης (ἐπιμ.), Μέρος Α, σελ. 49-203· Kontogiorgi ὀ.π., *passim*.

λαιο πού αφορά την Τραπεζούντα, με τον ένδεικτικό τίτλο «Κρυφές θρησκείες, κρυφοί δεσμοί: ή μοίρα τής ὀθωμανικῆς Τραπεζούντας». Στήν Πόντο γενικά, καί ειδικότερα στόν ἀνατολικό Πόντο, στήν περιοχή τής Τραπεζούντας, ὑπῆρχαν κυρίως κατά τήν περίοδο 1921-1922 διώξεις, ἐκτελέσεις προεστών ἀλλά καί ἀπλῶν ἀνθρώπων (γιά ἐκδίκηση, γιά ἐκφοβισμό ἤ ὡς ἀντίποινα) καί στή συνέχεια, τό 1923, πολλοί πέρασαν φοβερές κακουχίες ὅταν ἀναγκάστηκαν νά διασχίσουν, κατατρεγμένοι, δύσβατες ὄρεινές περιοχές (τίς ἀπρόσιτες Ποντιακές Ἰαλπίες) γιά νά φθάσουν σέ σημείο ἀπό ὅπου μποροῦσαν νά φύγουν, μέσω Κωνσταντινούπολης γιά τήν Ἑλλάδα. Πλήν ὅμως δέν ἔλαβαν χώρα ὀργανωμένες ὁμαδικές σφαγές τύπου Σρεμπρένιτσα (7.000 νεκροί), ὅπως ἀντίθετα εἶχε συμβεῖ λίγα χρόνια πρίν μέ τίς σφαγές τῶν Ἀρμενίων τοῦ 1915, κατ' ἐντολή τῶν Ταλάτ καί Ἐμβέρ). Μέ ἄλλα λόγια, δέν μπροῦμε νά μιλήσουμε μέ ὄρους «γενοκτονίας» ὅπως ἐπιμένει σήμερα μία ἱκανή μερίδα Ἑλλήνων, Ποντίων κυρίως. Κατά τό περισσότερο διάστημα, ἀκόμη καί κατά τή δύσκολη προηγηθεῖσα περίοδο 1914-1918, ὑπῆρχε ἀρμονική συμβίωση καί στενοί δεσμοί μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων, συμβίωση πού χανόταν στό βάθος τοῦ χρόνου, σέ αὐτή τήν ἀπόμακρη καί ὅλως ἰδιαίτερη περιοχή τής βορειοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ Ἕλληνες (γιά τήν ἀκριβεία οἱ Ρωμοί) εὐημεροῦσαν. Πάμπλουτοι τραπεζῖτες καί ἐπιχειρηματίες βρίσκονται σέ περίοπτο θέση στήν ἐκεῖ κοινωνία σχεδόν ὡς τό τέλος, λίγο-πολύ ὅπως συνέβαινε στή Σμύρνη, στό Αἶβαλί ἤ στήν Κωνσταντινούπολη. Μόλις μετά, τό 1919, ἄρχισαν οἱ συγκρούσεις πού ἰσοδυναμοῦσαν περισσότερο μέ ἕνα ἀποσχιστικό ἐνοπλο ἀγῶνα,⁶ μεταξύ τῶν Ρωμῶν πού ἐπιζητοῦσαν «ἀπελευθέρωση» (ένωση μέ τή μακρινή Ἑλλάδα) ὑπό τόν παλιό μακεδονομάχο ἐπίσκοπο Γερμανό Καραβαγγέλη, (μέ ἑλληνικά πολεμικά πλοῖα νά βομβαρδίζουν τά τουρκικά λιμάνια τής Μαύρης Θάλασσας⁷) καί διαφόρων Τούρκων ἀτάκτων πού κινούνταν ἀπό ἰδιοτελεῖς λόγους καί στή συνέχεια τέθηκαν στήν ὑπηρεσία τοῦ κεμαλικῶν δυνάμεων κατά τῶν Ρωμῶν.

Ὁ Κλάρκ ὑποστηρίζει (καί θά συμφωνοῦσα μαζί του) ὅτι μέχρι καί τήν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ σύγκρουση δέν ἦταν ἀναπόφευκτη καί νομοτελειακή καί αὐτό γιά μία σειρά ἀπό λόγους. Καταρχήν ἦταν τό γεγονός αὐτῆς καθεαυτῆς τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἀλλά καί μεγάλης εὐημερίας τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανοῦ στοιχείου, σέ τέτοιο μάλιστα σημείο ὥστε τό μεταναστευτικό ρεῦμα ἀπό τή μικρή φτωχή Ἑλλάδα ἦταν πρὸς τήν ὀθωμανική Αὐτοκρατορία (ὅπως ἐχει δεῖξει καί ἡ ἐμπεριστατωμένη μελέτη τῆς Σίας Ἀναγνωστοπούλου⁸). Οἱ πλούσιοι ὀθωμανοί Ἕλληνες (καί οἱ νέοι μετανάστες ἀπό τήν Ἑλλάδα) εἶχαν πολύ μεγαλύτερες οικονομικές εὐκαιρίες εὐρισκόμενοι στήν ἀκόμη τεράστια ὀθωμανική Αὐτοκρατορία ἀπ' ὅτι στήν ἀσφυκτικά μικρή Ἑλλάδα τοῦ 19οῦ αἰῶνα.

Δεύτερο σημείο πού δέν καθιστοῦσε τήν τελική σύγκρουση *in extremis* Ἑλλήνων καί Τούρκων ἀναπόφευκτη, ἦταν οἱ στενοί δεσμοί μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων πού ἦταν μᾶλλον ὁ κανόνας παρά ἡ ἐξαιρεση· δανεισμοί ἐθίμων καί γιορτῶν, ἐξισλαμισμένοι πού συνήθως διατηροῦσαν γιά ἀρκετό καιρό τίς σχέσεις τους μέ τούς συγγενεῖς τους ἀπό τήν ἄλλη θρησκευτική κοινότητα· διπλές ταυτότητες ὅπως μέ τούς κρυπτοχριστιανούς, ἀρκετοί ἀπό τούς ὁποίους ὄχι μόνο ἦταν κρυφά χριστιανοί καί ἐξωτερικά μουσουλμάνοι, ἀλλά ξαναγινόntonταν χριστιανοί ἐν μέσω Αὐτοκρατορίας. Ἀπό τήν ἄλλη ὑπῆρχαν καί οὐκ ὀλίγοι Μουσουλμάνοι πού μιλοῦσαν ἑλληνικά ὡς μητρική τους γλώσσα ἢ Χριστιανοί ὀρθόδοξοι πού εἶχαν ὡς μητρική γλώσσα τά τουρκικά (πού τά ἔγραφαν μέ ἑλληνικά γράμματα, ὅπως οἱ Καραμανλήδες, ἢ τά ἔγραφαν κανονικά, ὀθωμανικά, ἐννοεῖται μέ ἀραβικά γράμματα). Χαρακτηριστικό ἦταν ὅτι στή βόρεια Ἑλλάδα, ὅταν κατέφθασαν οἱ πρῶτοι ἐκδιωχθέντες χριστιανοί (πολλοί ἀπό αὐτούς ὑποχρεώθηκαν νά κατοικήσουν στά ἴδια σπίτια μέ τούς μουσουλμάνους πού ἐπρόκειτο νά ἐκδιωχθοῦν) πρὸς ἐκπληξη καί τῶν δύο πλευρῶν (πού, σημειωτέον, σέ γενικές γραμμές τά πῆγαν πολύ καλά μεταξύ τους στά ἴδια σπίτια), διαπιστώθηκε ὅτι οἱ μουσουλμάνοι μιλοῦσαν ἑλληνικά πολύ καλύτερα ἀπό τούς χριστιανούς πρόσφυγες καί οἱ δεῦτεροι γνώριζαν πολύ καλύτερα τά τουρκικά.

Τρίτος ἀνασταλτικός παράγοντας γιά τή σύγκρουση ἦταν ὁ «ἀπό βορρᾶν κίνδυνος» πού εἶχε φέρεῖ ἀκόμη πῖο κοντά τίς δύο πλευρές καί σέ διακρατικό ἐπίπεδο, δηλαδή ὁ μπαμπούλας τοῦ πανσλαβισμού ἀπό τήν Ρωσία, μέ κύρια αἰχμή τοῦ δόρατος τούς δραστήριους Βούλγαρους καί δευτερευόντως τούς Σέρβους. Μέ τούς Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) εἶναι πού, ὅπως σωστά ἐπισημαίνει καί ὁ Κλάρκ, οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων δηλητηριάζονται πιά καί ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση, τόσο σέ διακρατικό ἐπίπεδο, ὅσο κυρίως μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων στήν Ἀνατολία. Οἱ χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες (οἱ πρῶτοι πρόσφυγες ἀπό τήν περιοχή) πού φεύγουν ἀπό τά νότια Βαλκάνια βρίσκονται ἐξαθλιωμένοι νά ζοῦν σέ κακές συνθήκες στήν Κωνσταντινούπολη καί στά αἰγιατικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πολλοί ἀπ' αὐτούς ἐπετέθη-

6. Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, «Οἱ Τουρκόφωνοι Πόντιοι πρόσφυγες στήν Ἑλλάδα», στό Τσιτσιελίης (ἐπιμ.), ὀ.π., σελ. 229. Γιά περισσότερες λεπτομέρειες βλ. τοῦ ἴδιου, Γιασασίν Μιλλέτ - Ζήτω τό ἔθνος (Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, 2001), πρῶτα κεφάλαια.

7. Michael Lewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor* (Λονδίνο: Allen Lane, 1973), σελ. 211.

8. Σία Ἀναγνωστοπούλου, *Μικρά Ἀσία, 19ος αἰ.-1919. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες: Ἀπό τό Μιλλέτ τῶν Ρωμῶν στό Ἑλληνικό ἔθνος* (Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα, 1997).

σαν ληστροικά στους βολεμένους Ρωμιούς, μέ τήν άνοχή τών τουρκικών σωμάτων άσφαλείας. Όσοσο για νά είμαστε πιό έπακριβείς (είναι κάτι πού δέν θίγει ό Κλάρκ), θά πρέπει νά έπισημάνουμε ότι τό όριστικό τέλος τής έλληνοτουρκικής σύμπλευσης (για τήν άκρίβεια τής ρωμο-οθωμανικής) ήρθε λίγο μετά, μέ τήν τελική (πραξικοπηματική) έπικράτηση, στίς παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τής έθνικιστικής πτέρυγας τών Νεοτούρκων, υπό τόν Έμβέρ και τόν Ταλάτ. Οί φιλελεύθεροι Νεοτούρκοι υπό τόν Πρίγκιπα Σαμπεχετίν (διακεκριμένο φιλελεύθερο θεωρητικό και ύποστηρικτή και φίλο τών Ρωμιών και τών Άρμενίων), πού πρós στιγμή (τό 1912) είχαν άγγίξει τήν έξουσία, ήττήθηκαν όλοσχερώς και μαζί τους χάθηκε και τό όραμα τής μετεξέλιξης τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας σέ μία δημοκρατική φιλελεύθερη και πολυπολιτισμική όμοσπονδία. Μέ τόν Έμβέρ και τόν Ταλάτ στά ήνια άρχισαν τό 1914 συστηματικοί διωγμοί τών Ρωμιών, μέ δράστες άτακτα σώματα από τσέτες, κατά κύριο λόγο ως αντίποινα και εκδίκηση για τό 1912. Οί έλληνοτουρκικές σχέσεις είχαν πλέον μπει σέ σκοτεινούς άτραπούς, στήν τροχιά τής μετωπικής σύγκρουσης πού θά έπέφερε στο τέλος και τόν τραυματικό διαχωρισμό τών δύο κοινοτήτων.⁹

Άπαραίτητα είναι και δύο λόγια για τίς άκρότητες τής έλληνικής πλευράς τό 1919-1922, σέ επίπεδο άτάκτων αλλά και έλληνικού στρατού, κάτι άγνωστο στή συντριπτική πλειονότητα τών σημερινών Έλλήνων πού ζούν μέ τό μύθο τής ήρωικής και τραγικής έλληνικής Μικρασιατικής έστρατείας πού διάβηκε, μέ αυταπάρηση, και από τά μέρη πού προήλασε ό Μεγαλέξανδρος. Δέν θά μπορούμε σέ λεπτομέρειες για τίς έλληνικές άκρότητες (βλέπε σύντομες σχετικές αναφορές στο βιβλίο του Κλάρκ, σελ. 28, 42, 57, 164 του έλληνικού κειμένου). Ίσως αξίζει νά σημειώσουμε ότι τά ελληνικά έκτροπα, για τήν άκρίβεια αίσχη και φρικαλεότητες, όπως φόνοι άμάχων ή άφοπλισμένων στρατιωτών, βιασμοί γυναικών και πλείστες όσες πυρπολήσεις χωριών, άκόμη και κατά τήν αίφνίδια έλληνική ύποχώρηση τό καλοκαίρι του 1922, είχαν συγκλονίσει τότε τόν μεγάλο ιστορικό και φιλέλληνα Άρνολντ Τόννμπυ (πού βρέθηκε στή Μικρά Άσία από τόν Ίανουάριο μέχρι τόν Σεπτέμβριο του 1921), σέ σημείο ώστε νά καταλήξει ότι και οι δύο λαοί, υπό τήν έπήρεια του έθνικισμού και τής έπικράτησης τής ιδέας του έθνους, ήταν έξίσου θάναστοι μέ τά μέλη τής άλλης πλευράς (πρίν πότευε, όπως οι περισσότεροι Έυρωπαίοι, ότι ή θάνασότητα στήν περιοχή αυτή του κόσμου ήταν ίδιον τών «Τούρκων»)¹⁰

Όπως γράφει εύστοχα ό Κλάρκ: «[σ]τά σχολεία, τίς αίθουσες διαλέξεων και τούς στρατώνες και τών δύο χωρών, νεαροί Έλληνες και Τούρκοι διδάσκονται μέχρι σήμερα νά θεωρούν αυτόν τόν αναγκαστικό χωρισμό σαν ήρωικό έπος μέ αίσιο τέλος. Στήν έπίσημη ιστορία τής Τουρκίας, ή απέλαση τής όρθόδοξης χριστιανικής μειονότητας, ή όποία άτιμιάστηκε όταν ένήρ-

γησε σαν μοχλός ξένων συμφερόντων, θεωρείται όροσμο στο δρόμο για τήν έλευθερία τής χώρας και τήν είσοδό της στή σύγχρονη εποχή. Για τούς Έλληνες, ό διωγμός τών όμοθρήσκων τους από τήν Τουρκία και ή έπιστροφή τους στήν πατρίδα αποτελεί μία τραγική και εύγενική σελίδα τής ιστορίας τους μέ έπίσης αίσιο τέλος καθώς απέδειξε τή βαρβαρότητα τών Τούρκων, τίς άνυπέροβλετες διαφορές τών δύο λαών και τήν ένότητα του έλληνικού κράτους τό όποιο άγκάλιασε τούς πρόσφυγες και τούς προστάτεψε μέσα στα σύνορά του» (σελ. 36 στο έλληνικό κείμενο).

Η εκάτερωθεν έθνική αφήγηση έχει βέβαια τή λογική της, τό νά αγαπήσουν οι πρόσφυγες τή νέα τους πατρίδα και νά γίνουν ένθερμοι πατριώτες. Έτσι λοιπόν θεωρείται ανεπίτρεπτο τό νά έχει κανείς ανάμεικτα συναισθήματα για τόν «έθνικό έχθρό», νά αισθάνεται ύπερμετρη νοσταλγία για τήν αντίπερα όχθη του Αιγαίου και τό κυριότερο νά φέρνει στο νοϋ σκηνές ειρηνικής συνύπαρξης, προκοπής και ευημερίας στή χώρα του άλλου.

Όπως παρατηρεί ό Κλάρκ, πέρα από τίς έθνικές ιδεολογίες και αφήγήσεις, ή πτώση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας θεωρήθηκε τότε από πολλούς ανθρώπους και από τίς δύο μεριές, ως άπελευθέρωση: για τούς Έλληνες «ήταν άπελευθέρωση από τόν αυταρχισμό του όθωμανικού κατεστημένου και για τούς Τούρκους άπελευθέρωση από τήν οικονομική κυριαρχία τών χριστιανών στο έμπόριο και τή βιομηχανία» (σελ. 37 στο έλληνικό κείμενο). Και έπειτα από τίς εκάτερωθεν φρικαλεότητες τών τελευταίων ετών «ο φυσικός χωρισμός τών κοινοτήτων φαινόταν, και στίς περισσότερες περιπτώσεις ήταν, ή καλύτερη έγγύηση για τήν επιβίωση τους» (σελ. 37).¹¹ Αυτή όμως είναι κατά τόν συγγραφέα, «ή μισή άλήθεια. Είναι τό μισό πού οι άνθρωποι

9. Για τόν καιριο άρνητικό ρόλο τών Βαλκανικών Πολέμων (πού θίγει ό Κλάρκ), όσο και για τήν τελική πράξη του δράματος, τήν κυριαρχία τής δεξιάς έθνικιστικής πτέρυγας τών Νεότουρκων πού έπέφερε τήν όριστική συνύπαρξη στο τέλος της, ύπάρχει γενική όμοφωνία μεταξύ τών ειδικών, τόσο τών τουρκολόγων, όσο και τών έλληνιστών, βλέπε π.χ. τά έργα τών Bernard Lewis, Geoffrey Lewis, Eric Zürcher 1993, Caglar Keyder, M.L.Smith, Γιάννη Γιανουλόπουλου και Θάνου Βερέμη.

10. Βλέπε τό κλασικό βιβλίο του Toynebee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations* (1922).

11. Κατά τήν περίοδο 1914-1922 (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, άρμενικές σφαγές, έλληνοτουρκικός πόλεμος) τό 20% του πληθυσμού τής Μικράς Άσίας βρήκε βίαιο θάνατο (ή πλειονότητα ήταν άμαχοι). Άπ' αυτούς 2.5 εκατομμύρια νεκροί ήταν Μουσουλμάνοι (τουρκόφωνοι και άλλοι), περίπου 800.000 ήταν Άρμένιοι και περίπου 300.000 ήταν Ρωμοί. Τά αντίστοιχα ποσοστά δίνουν μία διαφορετική εικόνα από τούς άπόλυτους αριθμούς: έξολοθρεύτηκε τό 1/3 τών Χριστιανών και τό 1/8 τών Μουσουλμάνων.

ειψαν αλλά και υποχρεώθηκαν να πιστέψουν. Τόσο μισό είναι ότι όταν οι λαοί του Αιγαίου χωρίστην διά της βίας [were prised apart], ή κάθε κοινότητα έχασε ένα κομμάτι της ταυτότητάς της, άρα και την κανότητα να καταλαβαίνει τον εαυτό της» (σελ. 37).

Όσοσο παρά «τήν απεριόραπη όδύνη πού προξένησαν ό ένας στόν άλλο», κατά τήν περίοδο 1912-1922, «τό νήμα πού ένωνε Έλληνες και Τούρκους, χριστιανούς και μουσουλμάνους στόν παλαιό όθωμανικό κόσμο δέν κόπηκε απόλυτα, ακόμα και τό 1922» (σελ. 28 σέ ελληνικό κείμενο). Έτσι μέχρι και σήμερα, κατά τόν συγγραφέα πάντα (ώς τρίτο παρατηρητή), επικρατεί τίς περισσότερες φορές ή άμφισημία και όχι τόσο ή άμοιβαία άντιπάθεια και τό μίσος (άν και αυτά βέβαια δέν λείπουν ως έθνική έπιταγή του σήμερα, υποτίθεται για να είμαστε «πιό Έλληνες» ή «πιό Τούρκοι» άντιστοίχως). Υπάρχει, πιστεύει, κατά βάθος μία σχέση «άγάπης-μίσους» και άντιφατικά συναισθήματα, κάτι πού συνήθως εμφανίζεται στίς προσωπικές ή κοινωνικές έπαφές μεταξύ Έλλήνων και Τούρκων (άμφισημία πού θγαίνει στό φώς και στίς σημερινές διηγήσεις τών ήλικιωμένων για τίς έμπειρίες τους τής έποχής εκείνης).

Τέλος, άς μου έπιτραπει ένα σχόλιο - πού όμως έχει τή σημασία του - για τήν ελληνική μετάφραση του βιβλίου, ή όποια έν γενεί άποδίδει άρκετά καλά (μέ έλάχιστες εξαιρέσεις) τή γλαφυρότητα και τόν παλμό του άγγλικού κειμένου. Προσωπικά, θά προτιμούσα να μήν υπήρχαν όρισμένα στρογγυλέματα, προφανώς για να μήν έρεθιστούν τά έθνικώς ευαίσθητα ελληνικά αισθήματα: χάριν παραδείγματος, οι «φρικαλεότητες» άπό πλευράς Έλλήνων (*atrocities* στό πρωτότυπο) άποδίδονται ως «έκτροπα». Άντιθέτως, όταν οι άναφορές άφορούν στους Τούρκους ως θύτες, ή προσεκτική φρασεολογία του συγγραφέα πού γράφει για «τά “φοβερά πράγματα” πού υπέστησαν οι Έλληνες τής Άνατολίας» άποδίδονται ως «φρικαλεότητες». Άντιλαμβάνομαι πάντως ότι τά στρογγυλέματα αυτά στην ελληνική έκδοχή του βιβλίου έγιναν μέ τήν ευθύνη και τή σύμφωνη γνώμη του ίδιου του συγγραφέα μιά και άλλωστε γνωρίζει καλά ελληνικά. Επίσης, στην ελληνική έκδοχή του βιβλίου παρατηρείται ένίοτε ή τάση να υποδοθαμίζεται ό τεράστιος ρόλος και ή έπιρροή τών Ρωμιών στην Όθωμανική Άυτοκρατορία. Η τεράστια αυτή έπιρροή και ισχύς τών Ρωμιών είναι κάτι πού σοκάρει τους σημερινούς Έλληνες. Καί βέβαια δέν είναι ή μόνη σιωπή του έθνικού άφηγήματος μέ τήν όποια άρνοούνται οι έθνικά ευαίσθητοι Έλληνες να άναμετρηθούν, όπως κατέδειξε και ή πρόσφατη διαμάχη για τό πολυσυζητημένο βιβλίο ιστορίας τής Στ' Δημοτικού. Η πιό χαρακτηριστική αντίδραση είναι ότι έπρόκειτο για μία εξαίρεση, για μία χούφτα Φαναριωτών στην ύπηρεσία τών τυράννων, για «προδότες του έθνους». Η συντριπτική πλειοψηφία τών Έλλήνων βρισκόταν υπό καθεστώς σκλαβιάς και φυλακής επί αιώνες έπειδή ήταν «Έλληνες».

ΕΡΑΣΜΟΣ

ξ

AGNES HELLER

Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

●

ERNST BLOCH

ΟΥΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

●

FERENC FEHER

ΠΕΡΙ ΤΗΣ «ΔΥΣΕΩΣ»

●

FRANZ NEUMANN

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

●

Φ. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ - Κ. ΚΑΒΕΛΙΝ

ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

●

HENRI LEFEBVRE

ΑΡΧΑΙΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΕΛΕΑΤΕΣ

●

MAURICE MERLEAU - PONTY

ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΣΤΗ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

●

HEGEL - FEUERBACH - MARX

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

●

JEAN HYPPOLITE

ΧΕΓΚΕΛ ΚΑΙ ΜΑΡΞ

●

TOMAS MANN

ΤΑΞΙΔΙ ΜΕ ΤΟΝ ΔΟΝ ΚΙΧΩΤΗ

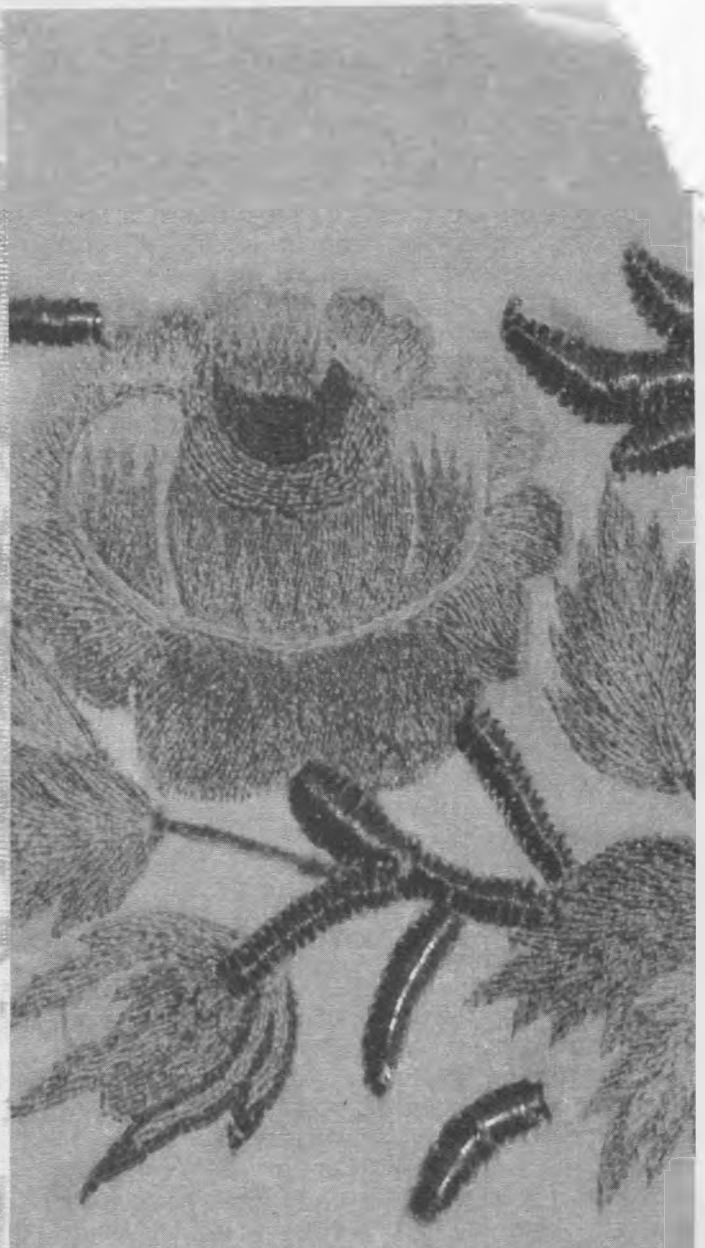
Μαυρομιάλη 133 114 72 Άθήνα
Τηλ. 210 64 36 676

Πλάτων
Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ευθύφρων - Απολογία
- Κρίτων

Αρχαίο κείμενο
Απόδοση στα νέα ελληνικά:
Τάκης Θεοδωρόπουλος

ΑΝΝΙΤΑ Π. ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ
«Η παρηγορία
των επιστολών σου...»

Ευανθία Καϊρη –
Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου:
Αλληλογραφώντας, όπως θα ήθελαν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΩΚΕΑΝΙΔΑ
Δημιουργούμε αναγνώστες
www.oceanida.gr

Η ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

του Δημήτρη Χασάπη

Η γενέθλια πράξη των μαθηματικών, ως παραγωγικής επιστήμης, ταυτίζεται από τους ιστορικούς των μαθηματικών με την εμφάνιση των Στοιχείων του Ευκλείδη περίπου τό 300 π.Χ. Από τότε μέχρι τις μέρες μας, η απόδειξη ως μέθοδος παραγωγής και επικύρωσης μαθηματικών προτάσεων, θεωρημάτων και πορισμάτων, περιλαμβάνεται στα συστατικά χαρακτηριστικά των μαθηματικών. Για πολλούς μάλιστα η απόδειξη αποτελεί την ουσία των μαθηματικών, αφού η άποψη που διατύπωσε ο αμερικανός φιλόσοφος Τσάρλς Πήρς τον 19ο αιώνα ότι «τά μαθηματικά είναι η επιστήμη της δημιουργίας αναγκαίων συμπερασμάτων» είναι ευρύτατα αποδεκτή. Η απόδειξη κατά συνέπεια, ως η χαρακτηριστική μέθοδος παραγωγής και επικύρωσης μαθηματικών προτάσεων, και άρα ως πρότυπο ανάπτυξης και διατύπωσης λογικών συλλογισμών, αποτέλεσε βασικό στοιχείο της μαθηματικής εκπαίδευσης με προνομιακό πεδίο εφαρμογής της τη γεωμετρία. Όμως, εδώ και δυό δεκαετίες, ο ρόλος της απόδειξης στα μαθηματικά έχει αρχίσει να συζητείται με αντίστοιχες επιπτώσεις στους προβληματισμούς των εκπαιδευτικών των μαθηματικών, όπως πιστοποιείται από τό πλήθος των σχετικών άρθρων που δημοσιεύονται στα διεθνή περιοδικά της μαθηματικής εκπαίδευσης. Φαίνεται ότι μερικές σημαντικές εξελίξεις στην πρακτική των μαθηματικών και στίς φιλοσοφικές προσεγγίσεις τους έχουν θέσει σε άμφισβήτηση, όχι μόνο τό ρόλο, αλλά και τό καθεστώς της μαθηματικής απόδειξης. Οι εξελίξεις αυτές σε συνδυασμό με ανάλογες εξελίξεις στίς κυρίαρχες θεωρήσεις της μάθησης και της διδασκαλίας των μαθηματικών έχουν προκαλέσει αντίστοιχους προβληματισμούς για τό ρόλο της απόδειξης στή διδασκαλία και στή μάθηση των μαθηματικών στην πρωτοβάθμια και στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Εξελίξεις στην επιστημονική πρακτική των μαθηματικών

Οι κύριες εξελίξεις στην πρακτική της παραγωγής και της επικύρωσης της μαθηματικής γνώσης υποκινούνται από την εισαγωγή και την ευρύτατη χρήση των υπολογιστών στή μαθηματική έρευνα. Στίς άμεσες και διαπιστωμένες συνέπειες του γεγονότος αυτού περιλαμβάνονται ή χρήση υπολογιστών για τόν έλεγχο και την απόδειξη μαθηματικών προτάσεων, ή ανάπτυξη μορφών απόδειξης ριζικά διαφορετικών και ως προς τό περιεχόμενο και ως προς τή μορφή τους από την κλασική παραγωγική απόδειξη και ή αποδοχή του πειραματισμού ως αποδεκτής μαθηματικής πρακτικής.

Η χρήση των υπολογιστών για την απόδειξη μαθηματικών προτάσεων, που απαιτούν ιδιαίτερα έκτεταμένους και πολύπλοκους υπολογισμούς, νομιμοποιήθηκε στή μαθηματική πρακτική μετά την απόδειξη του περίφημου Θεωρήματος των Τεσσάρων Χρωμάτων, μέρος της οποίας εκτελέστηκε από υπολογιστή. Τό θεώρημα, τό οποίο με άπλά λόγια βεβαίωσε ότι απαιτούνται τό πολύ τέσσερα χρώματα για να χρωματιστούν οι περιοχές στίς οποίες διαιρείται ένα επίπεδο, π.χ. ένας χάρτης, έτσι ώστε δύο γειτονικές περιοχές να μήν έχουν τό ίδιο χρώμα, διατυπώθηκε τό 1852 αλλά τελικά αποδείχτηκε με τή βοήθεια υπολογιστών τό 1976. Η αλήθεια, όμως, των επικυρωμένων με τή χρήση των υπολογιστών μαθηματικών προτάσεων είναι πάντα υπό αίρεση, αφού δέν μπορεί να διασφαλιστεί ότι οι υπολογιστές και τά συναφή, αλγοριθμικού χαρακτήρα, προγράμμάτα τους δέν υπόκεινται σε σφάλματα. Κατά συνέπεια, οι προτάσεις αυτές έντασσόμενες στή μαθηματική γνώση, όπως συμβαίνει πιά, τροποποιούν τά χαρακτηριστικά της διαφοροποιώντας τά κριτήρια έγκυ-

ρότητάς της. Η ανάπτυξη νέων μορφών απόδειξης αποτελεί μιά δεύτερη συνέπεια της χρήσης των υπολογιστών στη μαθηματική έρευνα. Μιά τέτοια μορφή απόδειξης αποτελεί, για παράδειγμα, η «όλογραφική απόδειξη», η οποία απαιτεί την καταγραφή μιάς μαθηματικής απόδειξης με έναν ιδιαίτερα λεπτομερειακό τρόπο και με τη χρήση μιάς τυπικής γλώσσας στη λογική ενός προγράμματος υπολογιστών. Έξαιτίας του τρόπου της καταγραφής αυτής, εάν υπάρχει ένα σφάλμα σε οποιαδήποτε γραμμή της απόδειξης τότε το σφάλμα αυτό αναπαράγεται και διαδίδεται ομοιόμορφα σε κάθε γραμμή της. Με τον έλεγχο, επομένως, τυχαία επιλεγμένων γραμμών και όχι του συνόλου των γραμμών που καταγράφουν την απόδειξη είναι δυνατός ο έλεγχος της ορθότητας μιάς απόδειξης. Έλέγχοντας όμως τυχαία επιλεγμένα σημεία και όχι το σύνολο μιάς απόδειξης, όσο και αν ο αριθμός των σημείων αυτών μπορεί να διευρυνθεί με τη βοήθεια των υπολογιστών, η επικύρωση της αντίστοιχης μαθηματικής πρότασης υπόκειται σε μιά πιθανότητα σφάλματος, η οποία μπορεί μόνον να ελαχιστοποιηθεί αλλά όχι και να μηδενιστεί. Ο ένδεχομενικός χαρακτήρας των αποδείξεων αυτών κρίνεται σε απόλυτη αντίθεση με την απαίτηση της δεβαιότητας, η οποία εμπεριέχεται στην κλασική έννοια της μαθηματικής απόδειξης. Παρά τον καινοτομικό χαρακτήρα τους, όμως, στον πυρήνα των προαναφερθεισών διαδικασιών και μορφών μαθηματικής απόδειξης παραμένει η λογική της αναλυτικής απόδειξης, σύμφωνα με την οποία ένα μαθηματικό συμπέρασμα προκύπτει ως αληθές από δεδομένες παραδοχές ή ήδη αποδειγμένες αλήθειες με τη χρήση παραγωγικών συλλογισμών.

Υπό την επίδραση, όμως, της χρήσης των υπολογιστών διευρύνεται συνεχώς η αποδοχή του πειραματισμού ως αποδεκτής πρακτικής στη μαθηματική έρευνα, ιδιαίτερα για την εύρεση, τη διερεύνηση ή την επιβεβαίωση ιδιοτήτων μαθηματικών αντικειμένων, όπως είναι οι μορφές σχημάτων διαφόρων διαστάσεων, αλλά και για την παραγωγή και τον έλεγχο μαθηματικών εικασιών. Η κυκλοφορία του διεθνούς περιοδικού «Πειραματικά Μαθηματικά» από το 1992, αφιερωμένου στις «πειραματικές όψεις της μαθηματικής πρακτικής», στά περιεχόμενα του οποίου περιλαμβάνονται σχεδόν αποκλειστικά διερευνήσεις μαθηματικών προτάσεων με τη χρήση υπολογιστών, σηματοδοτεί χαρακτηριστικά αυτή την εξέλιξη, ενώ στο επίπεδο της πρακτικής πολλαπλασιάζονται συνεχώς τα ερευνητικά κέντρα με αποκλειστική δραστηριότητά τους τα πειραματικά μαθηματικά και κύριο χρηματοδότη τους εταιρείες υλικού και λογισμικού υπολογιστών.

Οι συζητήσεις για τα ζητήματα των νέων μορφών δημιουργίας και επικύρωσης της μαθηματικής γνώσης που έχουν προκαλέσει οι εξελίξεις αυτές οδηγούν σε αντιθετικές διαπιστώσεις και αναδεικνύουν μιά διχογνωμία στους κύκλους των ερευνητών και των φιλοσόφων των μαθηματικών για το καθεστώς της μαθη-

ματικής απόδειξης. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η αποδοχή ή όχι μιάς μαθηματικής απόδειξης, άρα και της μαθηματικής αλήθειας που η απόδειξη αυτή τεκμηριώνει, είναι ουσιαστικά μιά κοινωνική πράξη, η οποία δευτερευόντως συναρτάται με την άστυρητή τήρηση των κανόνων της παραγωγικής λογικής. Όπως έχει χαρακτηριστικά διατυπωθεί «μιά απόδειξη γίνεται απόδειξη μετά την κοινωνική πράξη της αποδοχής της ως απόδειξης». Η δομή επομένως και το περιεχόμενο μιάς μαθηματικής απόδειξης, ως τεκμηρίου του αποτελέσματος μιάς διαδικασίας, στοχεύει στην παροχή πειστικών επιχειρημάτων και έγγυθσεων στη μαθηματική κοινότητα για την αποδοχή της αλήθειας μιάς μαθηματικής πρότασης. Κατά συνέπεια, μιά μαθηματική απόδειξη ανταποκρίνεται πρωτίτως στα κριτήρια επάρκειας της μαθηματικής απόδειξης, τα οποία άσπάζεται η κυρίαρχη μαθηματική κοινότητα μιάς ορισμένης εποχής. Τα κριτήρια αυτά όμως, όπως έχει ιστορικά διαπιστωθεί, είναι κυρίως άτυπα και άρρητα, καθιερωμένα μέσα από την επικρατούσα μαθηματική πρακτική.

Εξελίξεις στη φιλοσοφία των μαθηματικών

Σημαντικότερες ίσως από τις προηγούμενες, τουλάχιστον ως προς τις άμεσες επιδράσεις τους στους προηγουμένους για τό ρόλο και τη σημασία της μαθηματικής απόδειξης, φαίνεται να είναι οι εξελίξεις στη φιλοσοφική θεώρηση της μαθηματικής γνώσης. Οι εξελίξεις αυτές χαρακτηρίζονται από την εύρεση αποδοχής απόψεων, οι οποίες διατυπώνουν μιά συνολική άμφισβήτηση του κυρίαρχου για αιώνες προτύπου της μαθηματικής γνώσης και πρακτικής, πυρήνα του οποίου αποτέλεσε η μαθηματική απόδειξη, ως προϊόν και ως διαδικασία.

Ένα φάσμα απόψεων στη φιλοσοφία των μαθηματικών, οι οποίες διαμορφώθηκαν ιστορικά και κυριάρχησαν στις μαθηματικές κοινότητες υπό την επίδραση ποικίλων φιλοσοφικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραγόντων, θεωρούν τα μαθηματικά, ως ένα αντικειμενικό, απόλυτο, αναμφισβήτητο και μη επιδεχόμενο διορθώσεων σῶμα γνώσεων, τό οποίο θεμελιώνεται στην ακλόνητη βάση της παραγωγικής λογικής. Αυτό τό σῶμα των μαθηματικών γνώσεων συγκροτείται με πυρήνα ένα σύνολο προτάσεων-θεωρημάτων και των αποδείξεων της αλήθειάς τους. Οι αποδείξεις της αλήθειας των μαθηματικών θεωρημάτων βασίζονται αποκλειστικά σε ένα σύνολο προκαθορισμένων παραδοχών (άξιωμάτων και ορισμών) και σε μιά σειρά κανόνων λογικής συνεπαγωγής, οι οποίοι διασφαλίζουν τη μεταβίβαση της αλήθειας από τις προκαθορισμένες παραδοχές στις παράγωγες συμπερασματικές προτάσεις. Κατά συνέπεια, αφού οι αποδείξεις της αλήθειας των μαθηματικών προτάσεων είναι αποκλειστικά λογικές, χωρίς καμία προσφυγή στην εμπειρική πραγματικότητα-

τα, ἡ μαθηματική γνώση εἶναι ἀδιάψευστη, ἀντικειμενική καί ἀπόλυτη, ἐξαρτημένη μόνο ἀπό τίς μαθηματικές παραδοχές της καί τούς παραδεκτούς κανόνες τῆς τυπικῆς-παραγωγικῆς λογικῆς. Οὐσιαστικά, οἱ ἀπόψεις αὐτές δέν περιγράφουν τή μαθηματική γνώση, οὔτε τίς διαδικασίες δημιουργίας καί ἀνάπτυξής της, ἀλλά ἐπικεντρώνονται στήν τεκμηρίωση τῆς ἀλήθειας της. Δηλαδή στή «θεμελίωση» τῆς μαθηματικῆς γνώσης, στή βάση μιᾶς λογικῆς-παραγωγικῆς δομῆς, μέ συστατικά στοιχεῖα της τά ἀξιώματα, τούς ὁρισμούς καί τούς παραδεκτούς κανόνες τῆς λογικῆς συνεπαγωγῆς. Εἶναι προφανές, ὅτι στό πλαίσιο αὐτό ἡ ἀπόδειξη, ὡς προϊόν καί ὡς διαδικασία, ἀποτελεῖ τό κυρίαρχο χαρακτηριστικό τῆς μαθηματικῆς γνώσης καί πρακτικῆς. Ἐπομένως, γιά τίς ἀπόψεις αὐτές ἡ μαθηματική γνώση εἶναι ἀ-χρονική, παρόλο πού μπορεῖ νά ἀνακαλύπτονται καί νά προστίθενται νέες γνώσεις, εἶναι ὑπέρ ἀνθρώπινη καί ἀ-ιστορική, ἀφοῦ οἱ δραστηριότητες τῶν ἐρευνητῶν-μαθηματικῶν καί ἡ ἱστορία τῶν μαθηματικῶν δέν συναρτᾶται μέ τή φύση καί τήν αἰτιολόγηση τῆς μαθηματικῆς γνώσης, εἶναι μιᾶ «καθαρή», ἀκρως ὀρθολογική γνώση, ἡ ὁποία συμβαίνει νά εἶναι χρήσιμη ἐξαιτίας τῆς καθολικῆς ἐγκυρότητάς της. Γιά τούς λόγους αὐτούς, ἄλλωστε, θεωρεῖται ἀπαλλαγμένη ἠθικῶν καί πολιτισμικῶν ἀξιῶν.

Τό βιβλίο τοῦ Λάκατος *Ἀποδείξεις καί ἀνασκευές* πυροδότησε ἀπό τήν ἐκδόσή του τό 1976 μιᾶ ἀμφισβήτηση πολλῶν παραδοχῶν τοῦ κυρίαρχου αὐτοῦ προτύπου τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἀναδεικνύοντας τήν ἀνθρώπινη ὄψη στήν πρακτική τῆς μαθηματικῆς δραστηριότητας καί ὑπογραμμίζοντας τόν κοινωνικό καί ἱστορικό χαρακτήρα της. Ὁ Λάκατος ὑποστήριξε ὅτι τό πρόβλημα τῆς διασφάλισης τῆς ἀλήθειας τῆς μαθηματικῆς γνώσης ὀδηγεῖ σέ ἕναν φαῦλο κύκλο. Κάθε μαθηματική θεωρία ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα σύνολο παραδοχῶν, οἱ ὁποῖες ἀφοῦ εἶναι ὑποθέσεις δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελοῦν βέβαιη καί ἀσφαλῆ γνώση. Κάθε προσπάθεια νά διασφαλιστεῖ ἡ βεβαιότητά τους ὀδηγεῖ σέ μιᾶ ἐπ' ἀπειρον παλινδρόμηση καί ἐπαναγωγή: ἡ ἀπόδειξή τους προϋποθέτει ἡ ἕνα νέο σύνολο παραδοχῶν ἡ ἕνα σύνολο ἤδη ἀποδεδειγμένα ἀληθῶν προτάσεων, ἡ ἀπόδειξη τῶν ὁποίων ὁμως βασίζεται ἐπίσης σέ ἕνα σύνολο ὑποθέσεων κ.ο.κ. Τελικά, ἡ μαθηματική ἀλήθεια, ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα σύνολο ὑποθέσεων, οἱ ὁποῖες υἱοθετοῦνται χωρίς ἀπόδειξη καί ἐπομένως εἶναι ἀδύνατον νά διασφαλιστεῖ ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἡ θέση αὐτή ἀποτελεῖ τό βασικό ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς δυνατότητας γιά ἀπόλυτη, καί ἀδιάψευστη μαθηματική γνώση καί ἐρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τή λογική τῶν ἀπολυτοκρατικῶν ἀπόψεων. Στή βάση τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς διατυπώθηκαν μιᾶ σειρά νέων φιλοσοφικῶν ἀπόψεων γιά τή μαθηματική γνώση καί πρακτική. Οἱ ἀπόψεις αὐτές ἔχουν ὡς ἀφετηρία τους τήν παραδοχή, ὅτι ἡ μαθηματική γνώση εἶναι προϊόν κοινωνικῶν διαδικασιῶν καί ὡς τέτοιο δέν ἀποτελεῖ μιᾶ ἀδιάψευστη, ἀντικειμενική καί ἀπό-

λυτη γνώση, αὐτόνομη καί κατηγορικά διακριτή ἀπό τίς ἄλλες μορφές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ἀπαλλαγμένη πλήρως ἀπό τά ἐμπειρικά δεδομένα καί τίς ἀντιφάσεις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἀντίθετα, ὅπως καί κάθε ἐπιστημονική γνώση, ὑπόκειται σέ διαρκεῖς διαψεύσεις καί ἀναθεωρήσεις. Ἡ θέση αὐτή σηματοδοτεῖ τίς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες στή διεθνή βιβλιογραφία ἀποκαλοῦνται πλέον «διαψευσιοκρατικές». Δύο στοιχεῖα τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, πού ἐνδιαφέρουν ἐδῶ, πρέπει νά ὑπογραμμιστοῦν.

Πρῶτον, οἱ ἀπόψεις αὐτές εἰσάγουν μιᾶ ἐννοιολογική ἀναθεώρηση τῆς φύσης τῶν μαθηματικῶν. Τά μαθηματικά δέν θεωροῦνται ὡς ἕνα σῶμα καθαρῆς καί ἀφηρημένης γνώσης, πού ὑπάρχει σέ μιᾶ ὑπερ-ανθρώπινη, ἀντικειμενική σφαῖρα ἰδεῶν καί ἐκφράζεται τηλεσίδικα ἀπό ἕνα κλειστό σύστημα προτάσεων καί ἀπό μιᾶ σειρά διαδικασιῶν τεκμηρίωσης τῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων αὐτῶν. Ἀντίθετα, τά μαθηματικά, ὡς γνώση, σχετίζονται μέ σύνολα κοινωνικῶν πρακτικῶν, πού τό καθένα ἔχει τήν ἱστορία του, τά πρόσωπα, τούς θεσμούς καί τίς κοινωνικές του ὀριοθετήσεις, τίς συμβολικές του μορφές, τίς ἐπιδιώξεις καί τίς σχέσεις ἐξουσίας. Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ μαθηματική ἀπόδειξη ὡς διαδικασία ἐπικύρωσης τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν παύει νά ἀποτελεῖ τόν πυρήνα τῆς μαθηματικῆς γνώσης καί ἀποκτᾶ ἕναν ἐντελῶς διαφοροτικό ρόλο. Ὅπως ἔχει ἀναλυθεῖ ἀπό τόν Λάκατος, ἡ μαθηματική γνώση ὀργανώνεται ὡς ἕνα ὑποθετικό-παραγωγικό σύστημα, τοῦ ὁποῦ ὁμως κυρίαρχο στοιχεῖο δέν ἀποτελεῖ ἡ μαθηματική ἀπόδειξη, ὡς διαδικασία μέ τήν ὁποία μεταβιβάζεται ἡ ἀλήθεια ἀπό μιᾶ σειρά παραδοχῶν πού ἔχουν ὑποθεθεῖ ἀληθεῖς σέ ἕνα συμπέρασμα, ὅπως δέχονται οἱ ἀπολυτοκρατικές ἀπόψεις γιά τά μαθηματικά. Ἀντίθετα, κυρίαρχο στοιχεῖο τῆς μαθηματικῆς γνώσης ἀποτελοῦν οἱ διαδικασίες μέ τίς ὁποῖες καί μέσα ἀπό τίς ὁποῖες δημιουργεῖται καί συγκροτεῖται ἡ γνώση αὐτή. Οἱ διαδικασίες αὐτές, ἀρθρώνονται μέ ἐπικεντρο τή διατύπωση ὑποθέσεων καί εἰκασιῶν γιά τήν ἐπίλυση προβλημάτων, τήν ἐπιβεβαίωση ἡ τή διάψευση καί ἀναδιατύπωση τῶν ἀρχικῶν ὑποθέσεων καί εἰκασιῶν, τή διατύπωση νέων ὑποθέσεων, εἰκασιῶν καί προβλημάτων πού προκύπτουν στό πλαίσιο τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν κ.ο.κ. Στίς διαδικασίες αὐτές ὁ κύριος ρόλος τῆς ἀπόδειξης δέν εἶναι ἡ τεκμηρίωση τῆς ἀλήθειας τῶν μαθηματικῶν προτάσεων, ἀλλά ἡ ἀνάλυση, ἡ διευκρίνιση καί ἡ αἰτιολόγηση τῆς ὑπό διερεύνηση εἰκασίας, ὥστε νά καταστεῖ δυνατή ἡ ἀποδοχή ἡ ἡ ἀπόρριψή της.

Δεύτερον, οἱ ἀπόψεις τῆς διαψευσιμότητας τῆς μαθηματικῆς γνώσης ἀποδέχονται καί ὑπερασπίζονται ὡς θεμιτά φιλοσοφικά ἀντικείμενα, τίς πρακτικές τῶν ἀνθρώπων πού ἀσκοῦν μαθηματικές δραστηριότητες, τήν ἱστορία καί τίς ἐφαρμογές τῶν μαθηματικῶν, τή θέση τῶν μαθηματικῶν στόν ἀνθρώπινο πολιτισμό καί ἄλλα συναφή. Ἀποδέχονται, δηλαδή, πλήρως τό ἀνθρώπινο πρόσωπο καί τό ἀνθρώπινο συστατικό τῶν μαθηματι-

κων. Άρα, ή μαθηματική γνώση δέν μπορεί νά θεωρηθεί ως άπόλυτα άντικειμενική, άνεξάρτητη άπό τίς κυρίαρχες κοινωνικές άξίες, ύποκειμένη άποκλειστικά σέ μιά δικιά της αυτόνομη έσωτερική λογική. Άντίθετα, μέσα άπό τήν κοινωνική της προέλευση και τήν ιστορική της εξέλιξη διαπλέκεται μέ τό σύνολο τής ανθρώπινης γνώσης και σφραγίζεται άπό τίς κυρίαρχες ιδεολογίες, πού όριοθετούν τό πλαίσιο άνάπτυξής της.

Έξελίξεις στά σχολικά μαθηματικά

Ποιές είναι οι έπιπτώσεις τών εξελίξεων πού σκιαγραφήθηκαν προηγουμένως στά σχολικά μαθηματικά; Είναι αυτόνομο, ό τι τό περιεχόμενο και οι πρακτικές τών σχολικών μαθηματικών δέν καθορίζονται μονοδιάστατα άπό τίς κυρίαρχες άπόψεις για τά μαθηματικά, αλλά άπό έναν ιδιότυπο συνδυασμό τών άπόψεων αυτών μέ τίς έπικρατούσες θεωρήσεις για τή μάθηση και τή διδασκαλία τών μαθηματικών. Η σχέση μάλιστα τής έπίδρασης τών δυό αυτών παραγόντων στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών φαίνεται νά μεταβάλλεται κατά εκπαιδευτική βαθμίδα, σέ συνάρτηση μέ τό ρόλο πού οι κοινωνίες άποδίδουν στά σχολεία τής κάθε βαθμίδας. Έτσι στό Δημοτικό σχολείο τά μαθηματικά καθορίζονται άπό τίς έπικρατούσες άπόψεις για τή μάθηση και τή διδασκαλία, ενώ στό Λύκειο είναι οι κυρίαρχες άπόψεις για τά μαθηματικά ό πρωταρχικός παράγοντας πού έπιβάλλει τό περιεχόμενο και τίς πρακτικές τής διδασκαλίας τους. Τά μαθηματικά του Γυμνασίου καθορίζονται άπό τόν ένα ή τόν άλλο παράγοντα σέ συνάρτηση μέ τό ρόλο πού κατά έποχή του άποδίδεται ως εκπαιδευτικής βαθμίδας. Οι έπιδράσεις τών παραγόντων πού προαναφέρθηκαν στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών δέν έχουν σέ καμία περίπτωση τή μορφή μιάς άμεσης συνεπαγωγής. Ένα πλήθος κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών παραγόντων παρεμβαίνουν σέ διάφορα επίπεδα και βαθμούς διαθλώντας, πολλές φορές καθοριστικά, τήν έπίδραση τών στοιχείων πού προαναφέρθηκαν στή διαμόρφωση τών σχολικών μαθηματικών.

Κατά τή δεκαετία του 1960, πραγματοποιήθηκαν, ύπό τήν καθοδήγηση του ΟΟΣΑ, οι μεγαλύτερες σέ έκταση και βάθος μεταρρυθμίσεις τών σχολικών μαθηματικών σέ όλες σχεδόν τίς χώρες του κόσμου. Στήν Ελλάδα οι μεταρρυθμίσεις αυτές ξεκίνησαν τό 1961 και μέσα άπό ποικίλες παλινδρομήσεις ολοκληρώθηκαν μετά άπό μιά είκοσαετία. Μέσα άπό τίς μεταρρυθμίσεις αυτές άποτυπώθηκαν στά σχολικά μαθηματικά, πού τότε άποκλήθηκαν «μοντέρνα» μαθηματικά, ουσιαστικά στοιχεία μιάς άπό τίς τότε άπόψεις για τή μαθηματική γνώση, ύπό τους όρους τών θεωριών του Πιαζέ για τή νοητική άνάπτυξη του άτομου και τή μάθηση τών μαθηματικών. Σέ πολύ γενικές γραμμές, ή άποψη για τή μαθηματική γνώση, προϊόν έπεξεργασίων μιάς ομάδας Γάλλων μαθηματικών πού έμεινε

γνωστή ως ομάδα Μπουρπακί, πρόβαλε τήν έπαναδιατύπωση τών μαθηματικών στή γλώσσα τής θεωρίας τών συνόλων, τήν αυστηρά λογική θεμελίωσή τους και τήν άπόλυτα άξιωματική-παραγωγική όργάνωσή τους στή βάση μιάς σειράς θεμελιωδών μαθηματικών δομών. Άπό μιά τέτοια όπτική, ή «μύηση» και ή «έξοικείωση» μέ τή «διαδικασία τής μαθηματικής άπόδειξης» άποτελοΰσε ουσιαστικό στοιχείο τής μαθηματικής εκπαίδευσης. Βασική θέση, όμως, τών θεωριών του Πιαζέ άποτελεί ή διάκριση τής νοητικής άνάπτυξης του άτομου σέ στάδια άπόλυτα συναρτημένα μέ τή βιολογική του εξέλιξη και τόν προοδευτικό έκκοινωνισμό τής σκέψης του. Σέ κάθε στάδιο άνάπτυξης, ή νοητική συγκρότηση του άτομου χαρακτηρίζεται άπό συγκεκριμένες ιδιότητες, οι όποιες του προσδίδουν και αντίστοιχες δυνατότητες λογικών λειτουργιών και κατά συνέπεια μάθησης. Κατά τόν Πιαζέ, λοιπόν, ή ευχέρεια διατύπωσης κρίσεων μέ τή μορφή λογικών προτάσεων, πού ή αλήθεια τους έλέγχεται μέ βάση όχι τό έμπειρικό τους περιεχόμενο αλλά τή λογική δομή τους και ή σύνθεση συλλογισμών, ή δυνατότητα δηλαδή άνάπτυξης ύποθετικο-παραγωγικής λογικής σκέψης, γίνεται δυνατή άπό τήν ηλικία τών 12 ετών περίπου και έπειτα, περίοδος ή όποία συμπίπτει μέ τή φοίτηση τών παιδιών στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στή λογική αυτή, ή μαθηματική άπόδειξη περιορίστηκε άποκλειστικά στή διδασκαλία τών μαθηματικών του Γυμνασίου και του Λυκείου, ενώ τά μαθηματικά του Δημοτικού σχολείου διατυπώθηκαν άπλώς στή γλώσσα τών συνόλων, χωρίς νά περιλαμβάνουν καμία μορφή επιχειρηματολογίας για τή αιτιολόγηση συμπερασμάτων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές όδηγήθηκαν τελικά σέ άποτυχία για διάφορους λόγους, μεταξύ τών όποιων κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν οι ύπερβολές πού χαρακτήρισαν τό περιεχόμενο και τήν όργάνωση τών σχολικών μαθηματικών: ύπερβολική έμφαση στή δομική θεώρηση τής μαθηματικής γνώσης, ύπερβολική άφαίρεση και κατάχρηση του μαθηματικού συμβολισμού στήν παρουσίαση του μαθηματικού περιεχομένου, ύπεραξίωση τής άξιωματικής μεθόδου και τής μαθηματικής λογικής.

Άπό τίς άρχές τής δεκαετίας του 1980, ύπό τό βάρος τής άποτυχίας τών μεταρρυθμίσεων αυτών και ύπό τήν έπίδραση τών εξελίξεων πού προαναφέρθηκαν στήν πρακτική και στή φιλοσοφία τών μαθηματικών, άρχισε νά κατακτά έδαφος τό αίτημα τής ριζικής τροποποίησης του περιεχομένου και τών πρακτικών τών σχολικών μαθηματικών.

Έκτοτε, άναπτύσσονται και ύλοποιούνται ποικίλες εκδοχές σχολικών μαθηματικών, κοινό στοιχείο τών όποιων άποτελεί ή έπιλεκτική άνάγνωση, έρμηνεία και προβολή στο έπίπεδο τών σχολικών μαθηματικών, ουσιαστικών χαρακτηριστικών τής μαθηματικής δραστηριότητας, όπως είναι, για παράδειγμα, ή έπίλυση προβλημάτων. Μιά εκδοχή, ή όποια ύλοποιείται και στήν έλληνική εκπαίδευση διαφοροποιεί πλήρως τά σχολικά μαθηματικά άπό τά μαθηματικά ως έπιστημονική πρα-

κτική, ὁπότε καί παραβλέπει κάθε στοιχεῖο παραγωγῆς, ἐπικύρωσης καί ὀργάνωσης τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἀνάγει, κατά συνέπεια, τά σχολικά μαθηματικά σέ ἓνα μόνο ἐπίπεδο ἐργαλειολογίας μορφῆς καί τά τυποποιεῖ ὡς ἓνα σύνολο ἐννοιῶν καί τεχνικῶν ἐπίλυσης προβλημάτων «τῆς καθημερινῆς ζωῆς», ὀνοματίζοντας μάλιστα τή διδασκαλία τους ὡς «numeracy», «ἀριθμητισμό» ἢ «ἀριθμητικό ἐγγραμματισμό» στά ἑλληνικά. Σ' αὐτά τά «μαθηματικά» ἢ μαθηματική ἀπόδειξη ἀντιμετωπίζεται ὡς μιά ἀπό τίς μεθόδους ἐπίλυσης προβλημάτων μέ ἀποκλειστικά μαθηματικό περιεχόμενο. Ὑποθαμιέται, ἐπομένως, καί ὁ ρόλος τῆς ἀπόδειξης στή μαθηματική πρακτική καί ἡ ἀξία της στή μάθηση τῶν μαθηματικῶν καί ἡ σημασία της στή συγκρότηση τῆς σκέψης τῶν παιδιῶν. Ἡ ἐκδοχή αὐτή, ἢ ὁποία ἐπικαλεῖται μιά ἐπιλεκτικά ὀρισμένη κοινωνική χρησιμότητα τῆς μαθηματικῆς γνώσης, προβάλλεται συστηματικά ἀπό ἐπιχειρηματικούς φορεῖς καί οικονομικούς ὀργανισμούς. Γιά παράδειγμα, τό πρόγραμμα PISA –Διεθνούς Ἀξιολόγησης τῆς Ἐπίδοσης τῶν Μαθητῶν σέ διάφορες χῶρες τοῦ ΟΟΣΑ– ὑποβάλλει αὐτή τήν ἐκδοχή ὡς ἀναγκαῖα γιά τά σχολικά μαθηματικά.

Παρά τήν ἀμφισβήτηση τοῦ καθεστώτος τῆς ἀπόδειξης ἐξαιτίας τῶν ἐξελίξεων στή μαθηματική πρακτική καί τῶν διαφοροποιήσεων στή φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν, ἢ εκπαιδευτική ἀξία τῆς ἀπόδειξης, καί τῆς ἐπιχειρηματολογίας γενικότερα, εἶναι τεράστια.

Πρῶτον, γιατί ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο ἐπικύρωσης τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἓνα μέσο δηλαδή ἐξήγησης τῶν λόγων γιά τοὺς ὁποίους ἀποδεχόμαστε τήν ἀλήθεια μιᾶς μαθηματικῆς πρότασης σέ ἓνα συγκεκριμένο πλαίσιο, ἔστω καί ἂν δεχτοῦμε ὅτι δέν εἶναι τό μοναδικό μέσο.

Δεύτερον καί ἴσως πιό σημαντικό, εἶναι ἓνα μέσο παραγωγῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἓνα μέσο ἐπινόησης νέων μαθηματικῶν δεδομένων, τά ὁποῖα προκύπτουν ὡς λογική ἀναγκαιότητα ἀπό τήν ἀνάλυση καί τή διερεύνηση ἤδη γνωστῶν μαθηματικῶν προτάσεων, ἓνα μέσο διερεύνησης τοῦ νοήματος ἐνός ὀρισμοῦ ἢ τῶν λογικῶν συνεπειῶν μιᾶς παραδοχῆς, ἓνα μέσο μιᾶς νέας ἐρμηνείας ἐνός ἤδη γνωστοῦ μαθηματικοῦ συμπεράσματος ἐνταγμένου σέ ἓνα νέο διαφορετικό πλαίσιο, ἓνα μέσο συγκρότησης μιᾶς ἐμπειρικῆς θεωρίας μέσα ἀπό τή διατύπωση καί τόν ἐλεγχο εἰκασιῶν.

Τρίτον, ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο συστηματοποίησης μαθηματικῶν δεδομένων μέ τήν ὀργάνωσή τους σέ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα ἀλληλένδετων παραδοχῶν, ὀρισμῶν καί συμπερασμάτων.

Τέταρτον, ἡ ἀπόδειξη εἶναι ἓνα μέσο συνοπτικῆς καί συνεκτικῆς παρουσίας καί δημοσιοποίησης τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἄρα, μπροστά στήν ἐπίθεση τοῦ «ἀριθμητισμοῦ» καί τῆς μονομεροῦς κοινωνικῆς χρησιμότητας τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ὀφείλομε νά ὑπερασπιστοῦμε τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπόδειξης, ἀλλά καί εὐρύτερα τοῦ ἐπιχειρήματος στίς πρακτικές τῶν σχολικῶν μαθηματικῶν.

Ἄφου σήμερα τά σχολικά μαθηματικά, ὅπως ὀρίζονται ἀπό τό ἀναλυτικό πρόγραμμα, ἀλλά κυρίως ἀπό τά σχολικά βιβλία τά ὁποῖα ὑποβάλλουν καί τό περιεχόμενο καί τίς μεθόδους διδασκαλίας τους, ἔχουν μετατραπῆ σέ «ὀδηγίες χρήσεως» μαθηματικῶν ἐννοιῶν καί τεχνικῶν γιά τήν ἀνάγνωση ἀριθμητικῶν δεδομένων καί γιά τήν ἐπίλυση ὑπολογιστικῶν προβλημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς λογικῆς αὐτῆς εἶναι τά «νέα» καί ἤδη διδασκόμενα βιβλία μαθηματικῶν τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, στά ὁποῖα κυριαρχεῖ καί προβάλλεται μιά τηλεοπτικοῦ τύπου προσέγγιση τῆς μαθηματικῆς γνώσης καί μιά ταύτιση τῆς μαθηματικῆς σκέψης, ὄχι μέ τήν ἀνάλυση, τή σύνθεση, τή ἀφαίρεση καί τή γενίκευση δεδομένων, τή λογική τεκμηρίωση, τήν κριτική προσέγγιση καί τή δημιουργική φαντασία, ἀλλά μέ τίς ἱκανότητες χρήσης μιᾶς ὀρισμένης μαθηματικῆς γνώσης γιά τό χειρισμό ποσοτικῶν δεδομένων καί μέ τήν εὐχέρεια ἐφαρμογῆς τυποποιημένων τεχνικῶν. Παράδειγμα ἀντιπροσωπευτικό ἀπό τό βιβλίο μαθηματικῶν τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ: «Ὅταν πρέπει νά λύσω ἓνα πρόβλημα πού περιέχει κλάσματα: Ἐλέγγω ἂν οἱ ἀριθμοί εἶναι στήν ἴδια μορφή. Ἄν δέν εἶναι τοὺς μετατρέπω. Ἀποφασίζω ποιές πράξεις νά κάνω...» καί τά λοιπά.

Στά βιβλία αὐτά κάθε κεφάλαιο, σέ συσκευασία δύο ἀκριβῶς σελίδων, περιλαμβάνει μιά τηλεγραφική, κυριολεκτικά, ἔκθεση μαθηματικῶν ἐννοιῶν μαζί μέ μιά πληθώρα πληροφοριῶν κάθε εἶδους, σημαντικῶν καί ἀσήμαντων, μιά σειρά κανόνων-συνταγῶν καί ὀδηγιῶν «ἐφαρμογῆς» τους, ἐρωτήσεις μέ ἀπαντήσεις τοῦ τύπου ναι-ὄχι καί προβλήματα ἐκτέλεσης πράξεων ἢ ὑπολογισμῶν. Ἐνῶ στήν ἀρχή κάθε κεφαλαίου προτάσσεται σέ προστακτική ἐγκλίση ὁ στόχος τοῦ μαθήματος μέ ρήματα συμπεριφορᾶς: διακρίνω, ἀναγνωρίζω, βρίσκω κ.λπ. Ὅλα αὐτά διανθισμένα μέ πλήθος εἰκόνων, σχεδίων καί χρωμάτων, ὅπως στίς τηλεοπτικές ἐκπομπές, μέσα στά ὁποῖα χάνεται ἡ οὐσία τῶν μαθηματικῶν καί βέβαια τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης, συστατικό στοιχεῖο τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τό ἐπιχειρημα καί ἡ ἀπόδειξη.

ΚΑΝΓΚΙΛΕΜ: ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ*

του Γιώργου Φουρτούνη

Τό έργο του Ζώρζ Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem) αναπτύσσεται προς δύο, στενά συνυφασμένες, βασικές κατευθύνσεις: από τη μιά πλευρά, ως μιά ιδιαίτερα πρωτότυπη φιλοσοφία του βιολογικού και, από την άλλη, ως καθοριστική συμβολή στην ιδιότυπη γαλλική σχολή επιστημολογίας, την οποία έγκαινίασε ο Γκαστόν Μπασελάρ (Gaston Bachelard). Δεν πρόκειται, ωστόσο, για δύο παράλληλες κατευθύνσεις στίς οποίες κινήθηκε τό έργο του, αλλά για δύο ισχυρά ένοποιημένες όψεις μιάς βασικής προβληματικής, της προβληματικής του κανονικού, ή όποια θά του επιτρέψει νά θέσει, μέ έναν χαρακτηριστικό όσο και συνεπή τρόπο, τόσο τό ζήτημα του βιολογικού κανονικού, του κανονικού έμβιου, όσο και του επιστημονικού κανονικού, της κανονικής επιστήμης, σέ μιά συνάφεια όπου κομβικό ρόλο θά παίξει ή επιστημολογική διερεύνηση των βιοιατρικών επιστημών. Σέ όσα ακολουθούν, θά προσπαθήσουμε νά συλλάβουμε τό άδρό περιγράμμα αυτό του θεωρητικού διαθήματος, μέ τό βλέμμα στραμμένο κατά κύριο λόγο στό έναρκτηριο κείμενό του, πού άποτελεί τή βάση του παρόντος τόμου: άρχικώς θά επιχειρήσουμε νά καταδείξουμε τή στενή συνάρθρωση της κριτικής τοποθέτησης του Κανγκιλέμ στό φιλοσοφικό ζήτημα της κανονιστικότητας μέ μιά ιδιότυπη, φιλοσοφική και επιστημολογική σύλληψη του βιολογικού (μέ δυό λέξεις: τήν αντίληψη του Κανγκιλέμ για τή βιολογική κανονιστικότητα) εν συνεχεία, θά ύποστηρίξουμε ότι αυτή ή βιολογικά πληροφορημένη αντίληψη περι κανονιστικότητας ύπήρξε καθοριστική για τήν εκ νέου διατύπωση από τόν Κανγκιλέμ της «ιστορικής επιστημολογίας» του Μπασελάρ, κατά έναν ιδιαίτερα γόνιμο και επίκαιρο τρόπο. [...]

Ζώρζ Κανγκιλέμ

[Κομβική θέση στην προβληματική του Κανγκιλέμ καταλαμβάνει ή ιδιότυπη «άποδόμηση» μιάς έδραϊας άμφισημίας της έννοιας του κανονικού, άμφισημία πού ανάγεται στην παραδεδομένη φιλοσοφική «γραμματική» του όρου.] 'Ο Κανγκιλέμ [λοιπόν] θά έπισημάνει [...] μιά συμπτωματική άμφισημία, όπου τό κανονικό παραπέμπει ταυτοχρόνως:

Πρώτον, σέ μιά άρχαιότερη και «φιλοσοφικής» ύψης σημασία, όπου δηλώνει έναν ιδεώδη τύπο, μιά «θετική άρχή αξιολόγησης, μέ τήν έννοια του προτύπου ή της τέλει μορφής».¹ 'Ο κανόνας αναφέρεται εδώ στή σφαίρα των [υπερβατικών] αξιών και τό κανονικό άντιστοιχεί σέ μιά αξιολογική κρίση, όπως αξιολογική είναι και ή διάκριση του κανονικού από τό μή κανονικό: τό μή κανονικό συνιστά άπαξιωτική παρέκκλιση από τόν κανόνα. 'Η εν λόγω αξιολογική διάκριση συνυφάινεται μέ μιά κανονιστική στάση [...].

Δεύτερον, σέ μιά νεότερη και εν δυνάμει «επιστημονική» σημασία, όπου τό κανονικό αναφέρεται στή σφαίρα των γεγονότων [...]. 'Η κανονικότητα είναι μιά περιγραφική έννοια, αξιολογικώς ουδέτερη, ή όποια αναφέρεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Κα-

* Προδημοσίευση άποσπάσματος από τό έπίμετρο (μέ γενικό τίτλο «'Ο Κανγκιλέμ και ή κανονιστικότητα») στό κλασικό διβλίο του Ζώρζ Κανγκιλέμ, *Τό κανονικό και τό παθολογικό*, πού πρόκειται νά κυκλοφορήσει από τίς Έκδόσεις Νήσος, σέ μετάφραση και μέ έπίμετρο του Γιώργου Φουρτούνη, καθώς και μέ τήν εισαγωγή του Μισέλ Φουκώ στην άγγλική έκδοση, σέ μετάφραση της Χλόης Μπάλλα.

1. Canguilhem, G., *La connaissance de la vie*, Vrin, Παρίσι 1975.

νονικό είναι αυτό που συμβαίνει «κατά κανόνα», ως έκφραση της δράσης υποκείμενων [αίτιοτήτων]. Η διάκριση κανονικού και μη κανονικού μοιάζει τώρα να χάνει το αξιολογικό φορτίο της: το μη κανονικό είναι επίσης ένα γεγονός, είναι το διαφορετικό από το συνηθισμένο, συνιστά μιά απόκλιση.

[...]

Κανονική έπιστήμη και ιστορία

[Έφαρμόζοντας τώρα αυτήν την άμφισημία του κανονικού στο έπιστημονικό φαινόμενο, θά είχαμε, από την μιά πλευρά,] *τήν κανονική έπιστήμη*, στόν ένικό, ως τό κανονιστικό πρότυπο της έν γενεί έπιστήμης, άδιαχώριστο από τή συναφή μεθοδολογία, και ταυτόχρονα ως *έπιστημολογικό κριτήριο* για τή διάκριση ανάμεσα στην έπιστήμη και τή μη έπιστήμη, δηλαδή τή μη κανονική «έπιστήμη». Η έννοια αυτή, που παραλέμπει προφανώς στίς παραδοσιακές, όρθολογιστικές και άντικειμενιστικές, φιλοσοφίες της έπιστήμης, θά άντιπροσώπευε τόν υπερβατικό κανόνα της όρθολογικότητας, της άντικειμενικότητας και της αλήθειας, τόν *έπιστημονικό κανόνα*. Άς έπιτρέψουμε έδω τή συνήχηση αυτής της διατύπωσης (έπιστημονικός κανόνας) με όμόλογες εκφράσεις όπως, επί παραδείγματι, «λογοτεχνικός κανόνας», για νά δείξουμε ότι η έννοια αυτή, έκτός από τήν κανονιστική και έπιστημολογική διάσταση της, ένέχει και μιά παράσταση για τήν ιστορία της έπιστήμης ως συνεχούς, σωρευτικής άλληλουχίας (κανονικών) έπιστημονικών έπιτευγμάτων. Η ιστορία αυτή καταγράφει και έξιστορεί ό,τι κατακτήθηκε από τήν έφαρμογή του κανόνα της έπιστήμης, ό,τι ικανοποιεί τά συναφή έπιστημολογικά κριτήρια και συνεπώς έμπλπτει στην κανονική έπιστήμη· οτιδήποτε άλλο άνήκει στην άρμοδιότητα άλλων ιστοριογραφιών. Πρόκειται λοιπόν για μιά *έπιστημολογική και κανονιστική* ιστορία, τόν κατάλογο των έγκυρων κεκτημένων της έπιστημονικής όρθολογικότητας και άντικειμενικότητας και συνάμα τό συνεχές χρονικό και τήν αδιάλειπτη γεναλογία των αληθειών της έπιστήμης.

Όπως είναι γνωστό, χρειάστηκε η καινοτόμος παρέμβαση του Κούν για νά μπορέσουμε νά μιλήσουμε για «κανονική έπιστήμη» στόν πληθυντικό, για διακριτές και μη *αναγώγιμες* κανονικές έπιστήμες, παρέμβαση που ύπονόμεινε τήν ιδέα του υπερβατικού και καθολικού κανόνα της έπιστήμης. Έχουμε πλέον επί μέρους έπιστημονικές κανονικότητες, μη όλοποιήσιμες σέ έναν καθολικό κανόνα έπιστήμης. Αυτή η *άσυμμετρότητα* μεταξύ των κανονικών έπιστημών ίσοδυναμεί με τήν ιδέα της *άσυνέχειας* στην ιστορία της έπιστήμης. Έχουμε περάσει πλέον σέ μιά μη κανονιστική, δηλαδή *μη έπιστημολογική*, έννοια: η κανονικότητα της κανονικής έπιστήμης είναι γεγονικής φύσης, άνάγεται δηλαδή σέ κοινωνιολογικά, ψυχολογικά, άνθρωπολογικά κλπ., γεγονότα, που επιδέχονται περιγραφικής προσέγγισης.²

Βεβαίως, από τήν κουνιανή τομή μέχρι σήμερα έχει κυλήσει πολύ νερό στο ποτάμι της θεωρίας της έπιστήμης. Όστόσο, η ιδέα της άσυνέχειας και της άσυμμετρότητας που ένέχεται στην άντίληψη των πολλαπλών κανονικών έπιστημών, η ιδέα των επί μέρους και μη αναγώγιμων κανονικοτήτων λόγου και πρακτικής που συνιστούν τά ποικίλα γνωσιακά έγχειρήματα, η ιδέα μιάς καθαρά περιγραφικής, μη κανονιστικής και μη έπιστημολογικής πραγμάτευσης του πολυσχιδούς έπιστημονικού φαινομένου έξακολουθούν νά άποτελούν κεκτημένα ενός μεγάλου μέρους των σημερινών Σπουδών Έπιστήμης και Τεχνολογίας (σύμφωνα με τήν τρέχουσα άκαδημαϊκή κωδικοποίησή τους: STS), που έξακολουθούν νά άντιτίθενται στίς παραδοσιακές, άντικειμενιστικές και όρθολογιστικές, κατευθύνσεις της Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Έπιστήμης (HPS).

Στό μέτρο που αυτή η περιγραφική πραγμάτευση των διακριτών γνωσιακών έγχειρημάτων προδιαγράφει τήν άποχή από κάθε αναφορά σέ έπιστημολογικές κανονιστικές αξίες, όπως η αλήθεια, η άντικειμενικότητα και η όρθολογικότητα — με μιά λέξη, η έπιστημονικότητα —, η άντίληψη αυτή κατατείνει προς μιά μη κανονιστική και *μη έπιστημολογική* ιστορία (ή ιστοριογραφία) αυτών των φαινομένων, η όποια μοιάζει νά ταιριάζει με τό ρυθμιστικό ιδεώδες της έν γενεί ιστορίας (με τήν έννοια της άμεροληψίας, της άποχης από κάθε αξιολογική κρίση και κάθε άνακατασκευή, όπου η ιστορία χειραφετείται από κάθε κανονιστική φιλοσοφία). Πράγματι, αυτή η περιγραφική στάση άνέναντι στο έπιστημονικό φαινόμενο συναρθρώθηκε έξ αρχής με τήν κριτική στην κανονιστική και έπιστημολογική ιστοριογραφία της υπερβατικής άντίληψης περί κανονικής έπιστήμης ως άνασυγκρότησης μιάς ούσιωδώς άχρονης όρθολογικής εκδίπλωσης, ως άναδρομικής τελεολογίας του αληθούς, ως άναχρονιστικής προβολής της σημερινής έπιστήμης σέ ένα κατασκευασμένο παρελθόν, τό παρελθόν που άρμόζει φαντασιακά στο έπιστημονικό παρόν. Όπως πολύ εύστοχα τό διατυπώνει ό Πιέρ Μασερέ (Pierre Macherey), τό πρόβλημα με αυτήν τήν ιστορία δέν είναι τόσο ότι είναι προφανώς ψευδής, όσο τό ότι δέν είναι *κάν ιστορία*.³

Μπορούμε τώρα νά τοποθετήσουμε στο πλαίσιο αυ-

2. «Τό Παράδειγμα είναι τό άποτέλεσμα μιάς έπιλογής χρηστών. Κανονικό είναι τό κοινό, σέ μιά δεδομένη περίοδο, μιάς συλλογικότητας ειδικών σέ έναν πανεπιστημιακό ή άκαδημαϊκό θεσμό. Θα περίμενε κανείς νά πρόκειται για έννοιες φιλοσοφικής κριτικής, αλλά διαπιστώνει ότι βρίσκεται στο επίπεδο της κοινωνικής ψυχολογίας» (G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie dans l' historiographie scientifique contemporaine». Στο *Ideologie et rationalité dans l' histoire des sciences de la vie*, Vrin, Παρίσι 1977).

3. P. Macherey, «George Canguilhem's Philosophy of Science: Epistemology and History of Science». Στο W. Montag (έπιμ.), *In a Materialist Way: Selected Essays of Pierre Macherey*, Verso, Λονδίνο 1998.

τῆς τῆς σχηματικῆς κατάστρωσης τὰ δύο καίρια ἐρωτήματα πού θέτει ὁ Κανγκιλέμ σχετικὰ μέ τήν *ιστορικότητα τῆς ἐπιστήμης*. Πρῶτον, «*τίνος πράγματος ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης;*»⁴ καί δεύτερον, «*ἡ ἐπιστήμη τοῦ παρελθόντος εἶναι τό παρελθόν τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης;*»⁵ Ὑπό τό πρίσμα αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι στήν πρώτη σημασία τῆς κανονικῆς ἐπιστήμης, αὐτή τοῦ ὑπερβατικοῦ καί καθολικοῦ ἐπιστημονικοῦ κανόνα, ἡ προσιδιάζουσα συνεχῆς, κανονιστική καί ἐπιστημολογική ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἀναφέρεται μέν στήν (σημερινή) ἐπιστήμη ἀλλά δέν εἶναι τό παρελθόν τῆς γιά τήν ἀκρίβεια, δέν εἶναι *κάν παρελθόν* (ἀφοῦ πρόκειται γιά φαντασική προβολή καί ἀνακατασκευή) καί, ὡς ἐκ τούτου, δέν εἶναι *κάν ἱστορία* στή δεύτερη σημασία, ἐκείνη τῶν πολλαπλῶν κανονικῶν ἐπιστημῶν ὡς γεγονότων, ἡ ἀντίστοιχη ἀσυνεχῆς καί αὐστηρά περιγραφική ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἀναφέρεται ἐνδεχομένως σέ ἕνα πραγματικό παρελθόν, καί ἀρα σέ μιά αὐθεντική ἱστορία, ἀλλά αὐτό τό παρελθόν καί αὐτή ἡ ἱστορία (ἐξ ὀρισμοῦ) δέν εἶναι τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης γιά τήν ἀκρίβεια, δέν εἶναι *κάν τῆς ἐπιστήμης*. Στό μέτρο πού ἡ ἐν λόγω ἱστορία ἀποποιεῖται κάθε ἐπιστημολογικοῦ κριτηρίου, δέν ἔχει τρόπο νά διακρίνει ἀνάμεσα στό παρελθόν πού ἐμπίπτει στό ἀντικείμενό τῆς καί σέ ἐκεῖνο πού δέν ἐμπίπτει.⁶

Μέ δύο λόγια, λοιπόν, καί ἄκρως σχηματικά, στήν πρώτη περίπτωση ἔχουμε μιά «*ἱστορία τῆς ἐπιστήμης*» πού δέν εἶναι *ἱστορία*, καί στή δεύτερη μιά «*ἱστορία τῆς ἐπιστήμης*» πού δέν εἶναι *τῆς ἐπιστήμης*. Τό θύμα τοῦ διλήμματος ἀνάμεσα σέ καθολικό κανόνα, συνέχεια καί ἀνιστορικότητα, ἀφ' ἐνός, καί σέ ἀσυμμετρότητα, ἀσυνέχεια καί ἱστορία, ἀφ' ἑτέρου, μοιάζει νά εἶναι ἡ *ἱστορία τῆς ἐπιστήμης*.

Ἐπιστημολογική ἱστορία

Ὑπό αὐτό τό πρίσμα, τό ἐπιστημολογικό ἔργο τοῦ Κανγκιλέμ μπορεῖ νά διαβαστεῖ ὡς ἡ ἀπόπειρα νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα του *πῶς εἶναι δυνατή ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης*. Καί ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά καταστρατηγεῖ τό προηγούμενο δίλημμα, ὡς ἀκριβῶς *δίλημμα*, καί συνεπῶς κατά κάποιον τρόπο νά τό τέμνει ἐγκάρσια. Ἔτσι, ἀπό τή μιά πλευρά, δέν ἀποτελεῖ ἐκπληξη πού ὁ Κανγκιλέμ ἀποδέχεται τήν πολλαπλότητα τῶν ἐπιστημονικῶν κανόνων, πού μοιάζει νά ἀναπαράγει τήν ἰδέα τοῦ *ἀτομικοῦ* κανόνα στό ἐπίπεδο τῶν ἐπιστημῶν. Ἐχουμε, λοιπόν, ἀτομικές κανονικές ἐπιστήμες, πού δέν ἀνάγονται στόν ὑποτιθέμενο καθολικό κανόνα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη, ἀλλά καί ἡ συναφῆς ἱστορία, γράφονται πλέον ἐγγενῶς στόν πληθυντικό: δέν ἔχουμε πλέον ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, οὔτε *κάν ἱστορία* τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά διακριτές ἱστορίες διακριτῶν ἐπιστημῶν. Ἀπό τήν ἄλλη, ὡστόσο, ἡ ἱστορία μιᾶς ἐπιστήμης θά εἶναι μιά

ἀναδρομική ἱστορία, μέ ἀφετηρία τή σημερινή ἐπιστήμη (τήν τρέχουσα κατάσταση τῆς συγκεκριμένης ἐπιστήμης), ἡ ὁποία παρέχει αὐτό τοῦ ὁποίου ἱστορία θά εἶναι ἡ ἱστορία τῆς (συγκεκριμένης) ἐπιστήμης ἡ ἀναδρομική αὐτή ἱστορία θά εἶναι ἀναγκαστικά κανονιστικῆς ἢ ἐπιστημολογικῆς ὑφῆς, καθὼς δέν θά μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ χωρίς νά κρίνει ποιά ἀπό τά γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἐμπίπτουν στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, δηλαδή χωρίς νά ἀξιολογεῖ ποιά εἶναι ἐπιστημονικά καί ποιά ὄχι, ἀπό τή συγκεκριμένη σκοπιά τοῦ παρόντος.⁷ Ἐάν παίρνουμε ὡς σημείο ἀφετηρίας τή σημερινή ἐπιστήμη εἶναι ἐπειδή συμμεριζόμαστε τίς ἀξίες τῆς, ἐπειδή αὐτή ἀντιπροσωπεύει τό ἀληθές γιά μᾶς: ξεκινᾶμε ἀπό τή σημερινή ἐπιστήμη ἐπειδή εἴμαστε «μέσα στό ἀληθές» τῆς. Ἐάν, πράγματι, «κάθε ἱστορικός τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀναγκαστικά ἕνας ἱστοριογράφος τῆς ἀλήθειας»,⁸ ἡ ἀλήθεια πού ἱστορεῖται ἐδῶ εἶναι ἀναγκαστικά ἡ ἀλήθεια τοῦ ἐκάστοτε παρόντος: «Μόνον ὑπό τό φῶς τοῦ παρόντος μπορεῖ νά γραφεῖ μιά ἱστορία τῆς ἐπιστήμης. Μόνον ἡ παρούσα ἐπιστήμη μπορεῖ νά φέρει μιά σύλληψη αὐτοῦ τοῦ ὁποίου τήν ἱστορία ἔχουμε νά γράψουμε, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἐν λόγω ἱστορία θά εἶναι ἀναπόφευκτα μιά ἀξιολογική ἱστορία, ἡ ὁποία θά προκύπτει ἀπό τήν ἐπιβολή παροντικῶν ἀξιών κατά τήν ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος». Ἐάν τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Κανγκιλέμ, ἡ *ἐπιστημολογική ἱστορία* μιᾶς ἐπιστήμης ἀποσκοπεῖ στό «νά ἀφαιρέσει ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, θεωρημένης ὡς μιᾶς ἐκδηλῆς διαδοχῆς ἀποφάνσεων μέ ἀξιώσεις ἀλήθειας, λιγότερο ἢ περισσότερο συστηματοποιημένων, τή λανθάνουσα διακανονισμένη διαδρομή, πού μόνον τώρα γίνεται ἀντιληπτή, καί τῆς ὁποίας ἡ παρούσα ἐπιστημονική ἀλήθεια εἶναι τό προσωρινό τέρας τῆς».¹⁰

4. G. Canguilhem, «Introduction: L' objet de l' histoire des sciences», στό *Etudes d' histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, Παρίσι 1975.

5. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ὁ.π.

6. Θά λέγαμε, γενικότερα, ὅτι κάθε ἱστοριογραφία, ἐάν δέν θέλει νά ἐξιστορεῖ τά πάντα, προϋποθέτει ἕναν κανόνα: τόν κανόνα τοῦ ἱστορούμενου ἀντικειμένου, δηλαδή τόν κανόνα βάσει τοῦ ὁποίου ἕνα γεγονός ἐντάσσεται στήν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή σέ αὐτήν τήν ἱστορία καί ὄχι σέ κάποια ἄλλη.

7. Βλ. Chimisso, C., «The tribunal of philosophy and its norms: history and philosophy in Georges Canguilhem's historical epistemology». *Studies in History and Philosophy of Biology & Biomedical Sciences* 34 (2003), 297–327.

8. Ἡ φράση εἶναι τοῦ Μπασελάρ καί τήν παραθέτει ὁ Κανγκιλέμ στό «Le rôle de l' épistémologie ...», ὁ.π.

9. M. Tiles, «Epistemological History: the Legacy of Bachelard and Canguilhem», στό Griffiths, A.P. (ed.), *Contemporary French Philosophy*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1987, 141–156.

10. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ὁ.π.: ἡ ἔμφραση ἔχει προοτεθεῖ.

Όστόσο, και εδώ έχουμε μία τρίτη ρήτρα, ή εν λόγω επιστημολογική ιστορία οφείλει να είναι ακριβώς ιστορία τίθεται, με άλλα λόγια, ζήτημα *αντικειμενικότητας*, αντικειμενικής σύλληψης του παρελθόντος της ιστορούμενης επιστήμης, σε αντίθεση με κάθε υποκειμενικό αναχρονισμό, σε αντίθεση με τη φανταστική αφήγηση της εν λόγω επιστήμης, ή όποια «άντι να γράφει μία ιστορία, πλάθει θρύλους, τόν θρύλο της, αναδιοργανώνοντας τό παρελθόν».¹¹ Η αντικειμενικότητα αυτή μπορεί να σημαίνει μόνον ότι ο κανόνας πού ενέχεται στην συγκρότηση της ιστοριογραφίας, ο κανόνας βάσει του οποίου επιλέγεται τό τί έμπίπτει σε αυτήν και τί όχι, ο κανόνας βάσει του οποίου αποφασίζεται ποιά γεγονός του παρελθόντος συνιστά παρελθόν της συγκεκριμένης επιστήμης, είναι *ουσιώδες στοιχείο του ίδιου του ιστορούμενου αντικειμένου*, της εν λόγω επιστήμης, και της πραγματικής ιστορίας της. Αντικειμενικότητα μπορούμε να έχουμε εάν ο κανόνας της ιστοριογραφίας της επιστήμης είναι ο κανόνας της ιστορίας της επιστήμης. Μέ δύο λόγια, ή επιστημολογική ιστορία είναι πράγματι ή ιστορία της επιστήμης στό μέτρο πού ή ίδια ή επιστήμη προσδιορίζεται έγγενώς από συναφή ιστορικότητα.

Είναι στό σημείο αυτό πού ή επιστημολογική ιστορία άρθρώνεται με μία ιστορική επιστημολογία, ως δύο όψεις του ίδιου εγχειρήματος. Και είναι εδώ όπου ο Κανγκιλέμ προβαίνει σε μία καινοτόμο ανάγνωση της επιστημολογικής προβληματικής του Μπασελάρ, υπό τό φως της «δισταλτικής» προβληματικής του κανονικού. Δέν είναι δυνατόν να επιχειρήσουμε εδώ μία πλήρη και συστηματική παρουσίαση των επιστημολογικών θεωριών είτε του Μπασελάρ, είτε του Κανγκιλέμ, είτε της σχέσης μεταξύ των δύο.¹² Η σύντομη και έλλειπτική ανασυγκρότηση πού θά επιχειρήσουμε, όπως θά καταλάβει άμέσως ο αναγνώστης, αφορά ήδη την πρόσληψη και άφομοίωση της μπασελαριανής επιστημολογίας από την προοπτική της έμμενους κανονιστικότητας του Κανγκιλέμ.

Ίστορική επιστημολογία

Όπως είναι γνωστό, ο Μπασελάρ κατανοεί την ανάπτυξη της επιστήμης με όρους *άσυνέχειας*, για την όποια ο ίδιος επιφυλάσσει μία από τις βασικότερες έννοιές του, εκείνη της *επιστημολογικής ρήξης*.¹³ Η επιστημολογική ρήξη σηματοδοτεί τη διαδοχή δύο επιστημονικών δομών, δύο κανόνων όρθολογικότητας ή δύο διαδοχικών κανονικών επιστημών. Η ρήξη και ή άσυνέχεια ενέχουν ό,τι θά ονομάζαμε *άσυμμετρότητα* (μέ όρους Κουν) μεταξύ των δύο επιστημονικών δομών, πράγμα πού (μεταξύ άλλων) σημαίνει ότι ή μεταγενέστερη δομή δέν μπορεί να προέλθει όρθολογικά από την πρότερη: δέν υπάρχει όρθολογική όδός για τη μετάβαση από τον έναν κανόνα στον έπόμενο: δέν υπάρχει κανονικός τρόπος πού να οδηγεί από τον πρό-

τερο στον ύστερο κανόνα. Τό πέρασμα από τον πρώτο στον δεύτερο είναι φραγμένο, παρεμποδισμένο: ή όρθολογικότητα του πρώτου είναι τυφλή προς αυτήν την κατεύθυνση.

Αυτό πού προσδιορίζει την εν λόγω τυφλότητα ως τέτοια είναι ή ίδια ή αναγκαιότητά της για την αντίστοιχη όρθολογικότητα: ή τυφλότητα σε αυτό τό σημείο είναι αναγκαία ώστε ή συναφής όρθολογικότητα να μπορεί να «βλέπει» όσα «βλέπει». Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα θεμέλιο της συγκεκριμένης όρθολογικότητας, πού μπορεί να την υποβαστάζει μόνον υπό τον όρο να βρίσκεται εκτός της έμβέλειάς της. Εάν θά θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε την διτγκενσταϊνική μεταφορά της κοίτης,¹⁴ έχουμε πράγματι ένα σημείο ισορροπίας και άντοχής μιας κοίτης, πού επιτρέπει μία ροή μόνον *παρεμποδίζοντάς* την προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Τά σημεία ή τίς κατευθύνσεις αυτές προσδιορίζει ο Μπασελάρ, με μία άλλη κεντρική έννοιά του, συμπληρωματική της πρώτης, ως *επιστημολογικά εμπόδια*.¹⁵ Πρόκειται για παραδοχές των όποιων ή όρθολογική έπερώτηση (ή *προβληματοποίησή τους*) είναι άδύνατη, στό μέτρο πού, *όπως θά αποδειχθεί μόνον εκ των ύστερων*, θά υπονόμεινε την ίδια την όρθολογικότητα πού θά την έπιτελούσε, δηλαδή την τρέχουσα —και μόνη διαθέσιμη— όρθολογικότητα της τρέχουσας επιστήμης. Οι παραδοχές αυτές, από την προοπτική της παρούσας κατάστασης, δηλαδή υπό τό πρίσμα της παρούσας κανονικότητας, εμφανίζονται ως

11. P. Macherey, *ό.π.*

12. Για μία λεπτομερή ανασυγκρότηση της επιστημολογίας του Μπασελάρ, βλ. Lecourt, D., *L' épistémologie historique de Gaston Bachelard*, Vrin, Παρίσι 1970, και Tiles, M., *Μπασελάρ - Επιστήμη και αντικειμενικότητα*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999· για μία συσχέτιση του συνολικού έργου του Μπασελάρ με τό ευρύτερο διανοητικό πλαίσιο της Γαλλίας στό όποιο διαμορφώθηκε, βλ. Chimiris, C., *Gaston Bachelard, Critic of Science and the Imagination*, Routledge, Λονδίνο 2001· για την επιστημολογική παράδοση πού εγκαινιάζει ο Μπασελάρ, συμπεριλαμβανομένου και του Κανγκιλέμ, βλ. Lecourt, D., *Pour une critique de l' épistémologie*, Maspero, Παρίσι 1972 (μεταφρασμένο στα άγγλικά ως *Marxism and Epistemology: Bachelard, Canguilhem and Foucault*, New Left Books, Λονδίνο 1975).

13. Bachelard, G., *L'activité rationaliste de la physique contemporaine*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1951.

14. Wittgenstein, L., *On Certainty*, Blackwell, Ήξφόρδη 1969.

15. Για τη σχέση των επιστημολογικών ρήξεων με τά επιστημολογικά εμπόδια, βλ. επίσης και Tiles M., «Epistemological History...», *ό.π.*: Gutting, G., *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason* (ειδικά, βλ. Κεφ. 1: «Bachelard and Canguilhem», σ. 18-39), Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1989· και Renard, G., *L' épistémologie chez Georges Canguilhem*, Nathan, Παρίσι 1996.

μή επερωτήσιμες, τέτοιες ώστε η επερωτήσή τους να είναι άνορθολογική, δηλαδή μη κανονική ως προς τόν παρόντα κανόνα όρθολογικότητας.¹⁶

Η επιστημολογική ρήξη, τώρα, έπιτελείται (ή, ίσως πίο σωστά, ταυτίζεται με) τή στιγμή ακριβώς πού θά γίνει δυνατόν νά επερωτηθούν όρθολογικά αυτά τά σημεϊα, νά γίνουν άντληπτά και νά άναδειχθούν σε προβλήματα, και νά έπιλυθούν κριτικά. Η επιστημολογική ρήξη έγκνεται στην ύπερνίκηση ενός επιστημολογικού έμποδίου μέσω ενός ενεργήματος όρθολογικής επερωτήσης και κριτικής. Πρόκειται πράγματι για ρήξη, δηλαδή για άσυνέχεια και άσυμμετρότητα, στο μέτρο πού έγκαθιδρύει τήν μέχρι πρότινος άδιανόητη κανονικότητα, από τήν προοπτική τής όποιίας καθίσταται δυνατό τό μέχρι πρότινος άδύνατο. Αυτό πού πριν ήταν στο άπυρόδμητο τής όρθολογικότητας μπορεί τώρα νά προβληματοποιηθεί, νά ύποστει όρθολογική κριτική και νά ξεπερασθεί. Είναι προφανές ότι έχουμε νά κάνουμε έδω με διαφορετικές και μη άναγωγίμες όρθολογικότητες: έχουμε τήν ανάδυση μίας νέας όρθολογικότητας, διαφορετικής από τήν πρώτη, στο μέτρο ακριβώς πού άναδύεται με τήν έπισήμανση και κριτική μίας συγκροτητικής συνθήκης τής πρώτης ως όρθολογικά άδικαιολόγητης. Η ρήξη έπιφέρει τήν άναδιοργάνωση τής επιστημονικής κανονικότητας σε νέα, ποιοτικά διαφορετική βάση, και συνεπώς τήν ανάδυση μίας νέας κανονικότητας, μίας νέας κανονικής επιστήμης.

Είναι επίσης προφανές ότι μόνον από τήν προοπτική αυτής τής νέας όρθολογικότητας, δηλαδή μόνον εκ των ύστερων ή άναδρομικά, είναι δυνατόν νά γίνει άντληπτή και νά αξιολογηθεί ως όρθολογική όλη αυτή ή διαδικασία θεματοποίησης, προβληματοποίησης και κριτικής ύπερνίκησης του επιστημολογικού έμποδίου, δηλαδή ή ίδια ή επιστημολογική ρήξη. Έχουμε έδω μία πραγματική άναδρομικότητα, δηλαδή μία άναδρομικότητα εν τοις πράγμασι, έγγεγραμμένη στην πραγματική πορεία των γεγονότων και όχι προϊόν άναχρονισμού: άναδρομικότητα τής ίδιας τής ιστορίας και όχι άπλώς τής ιστοριογραφίας τής επιστήμης,¹⁷ ή όποια άντιστοιχεί σε μία ειδική χρονικότητα τής επιστημολογικής ρήξης: εάν ή επιστημολογική ρήξη ίσοδυναμεί με τήν επερωτήση και τήν κριτική ύπέρβαση ενός επιστημολογικού έμποδίου, τότε ή εν λόγω ρήξη δέν έγκαθιδρύει ή δέν έπιφέρει άπλώς τήν νέα όρθολογική κανονικότητα, αλλά συνιστά ήδη τήν έναρκτηρία πράξη τής τελευταίας. Η ρήξη πού θά εγκαινιάσει τή νέα όρθολογικότητα έπιτελείται ήδη από αυτήν.

Ός εκ τούτου, ή άσυμμετρότητα πού ενέχεται έδω είναι, κατά κάποιον τρόπο, «μονής κατεύθυνσης». Άς προσέξουμε: δέν πρόκειται για μετριασμό τής κλασικής ή παραδοσιακής άσυμμετρότητας, αλλά για ποιοτική διαφορά. Κατά τή μία κατεύθυνση, δηλαδή εκείνη πού δάινει από τήν προηγούμενη κανονική επιστήμη προς τήν επόμενη, έχουμε άσυμμετρότητα με τήν πλήρη σημασία και με όλες τις συνέπειες τής έννοιας: δέν ύπάρχει όρθολογική μετάβαση από τήν παλαιά όρθολογικό-

τητα προς τή νέα –ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, ή μετάβαση αυτή δέν είναι όρθολογική. Κατά τήν άλλη κατεύθυνση, όμως, από τή σκοπιά τής νέας όρθολογικότητας, ή μετάβαση ύπήρξε όρθολογική: για τήν ακρίβεια, ή μετάβαση, ή ίδια ή ρήξη, ύπήρξε ή ίδρυτική πράξη αυτής τής νέας όρθολογικότητας.

Η στιγμή τής ρήξης, λοιπόν, δέν είναι όπως τή συλλαμβάνει μία άυτονόητη έννοια άσυμμετρότητας, δηλαδή τέτοια ώστε ή ριζική έξωτερικότητα της ως προς τις δύο ενεχόμενες κανονικότητες νά βρίσκεται στη βάση τής ριζικής έξωτερικότητας μεταξύ των δύο ενεχόμενων κανονικοτήτων. Η τοποθέτηση αυτή ενέχει τή θέση ότι δέν ύπάρχει ύπερβατική επιστημολογική σκοπιά, πού θά εκπορευόταν από ένα αρχιμήδειο σημεϊο, έξωτερικό προς τις δύο ενεχόμενες δομές όρθολογικότητας: αλλά αυτό δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχει προνομιακή σκοπιά. Ύπάρχει, και είναι ή έμμενης σκοπιά τής νέας όρθολογικής κανονικότητας (σε άμεση συνάφεια με τή μονομερή άσυμμετρότητα). Η νέα όρθολογικότητα μπορεί νά αξιολογήσει τόσο τις δυνατότητες όσο και τά όρια τής προηγούμενης: έχει πρόσβαση στο όρατό πεδίο τής προηγούμενης αλλά και στις άόρατες συνθήκες πού τό καθιστούσαν δυνατό και τό περιορίζαν συνάμα. Η νέα όρθολογικότητα μπορεί νά έπιληφθεί όλων όσων έπιλαμβανόταν ή προηγούμενη, και πολλών άλλων έπιπλέον, μεταξύ των όποιων και οι προϋποθέσεις στις όποιες άνεπίγνωστα βασιζόταν ή προηγούμενη ώστε νά έπιληφθεί των πρώτων. Έχουμε έδω μία διπλή άντικειμενικότητα: άφ' ενός, τήν από τά έξω θεώρηση μίας προοπτικής ως διεπόμενης από τά θεμέλια πού τήν ύποβαστάζουν χωρίς νά εμπύπτουν σε αυτήν: άφ' έτέρου, έναν άντικειμενικά μεγαλύτερο λογικό χώρο, άφου ή όρθολογική έμβέλεια τής πρότερης άποτελεί γνήσιο ύποσύνολο, ως πούμε, εκείνης τής ύστερης. Η άντικειμενικά ευρύτερη «ύποκειμενική» ματιά τής δεύτερης συμπεριλαμβάνει και μία «άντικειμενική» ματιά επί τής πρώτης.

Η όρθολογικότητα και ή άντικειμενικότητα τής έπι-

16. Βλ. Φουρτούνης, Γ., *Λουί Άλτουσέρ: Τό αναπόδραστο μίας άδύνατης θεωρίας*, Άθήνα 1998 (διδ. διατρ.), και «Για τή διπλή σημασία τής παραγωγής: ή άποδεικτική έπιστήμη ως κοινωνική πρακτική», στο Δ. Χασάπης (έπιμ.), *Τό έπιχείρημα και ή άπόδειξη στα σχολικά μαθηματικά*, Θεσσαλονίκη 2003: βλ., επίσης, Baltas, A., «Ideological “Assumptions” in Physics: Social Determinations of Internal Structures», *PSA* 1986, v. 1, 130-151, και Μπαλτάς Α., «Όρθολογικότητα, άλλαγή θεωριών και ιδεολογία». *Θεωρία και Κοινωνία* 5, Άθήνα 1991.

17. Για τήν άναδρομικότητα τής επιστημολογικής ρήξης ή τομής (σύμφωνα με τήν όρολογία του Λουί Άλτουσέρ), βλ. Balibar E., «Le concept de “coupure épistémologique” de Gaston Bachelard à Louis Althusser», στο *Écrits pour Althusser, Éditions de la Découverte*, Παρίσι 1991, και «Coupure et refonte», στο *Lieux et noms de la vérité*, Éditions de l'Aube, Παρίσι 1994.

στημολογικής ρήξης συνυφαίνονται με την ιστορικότητα της επιστήμης. Μέσω αυτών, οι διαδοχικές κανονικές επιστήμες (οι διαδοχικοί κανόνες επιστήμης) συναρθρώνονται συγκροτώντας μία συγκεκριμένη ένότητα, μία ατομικότητα, μία επιστήμη, ή όποια έτσι χαρακτηρίζεται έγγενως από ιστορία. Στιγμές αυτής της ιστορίας αποτελούν πλέον οι επιμέρους κανονικότητες, ή σχέση των όποιων έτσι αποκτά τό ουσιώδες γνώρισμα της ιστορίας: ή μία δέν προηγείται απλώς της άλλης, αλλά αποτελεί τό παρελθόν της. Άλλά επιπλέον, και πολύ περισσότερο, αυτή ή σχέση παρελθόντος-παρόντος αποκτά, διά της επιστημολογικής ρήξης, μία ακόμα πιο ισχυρή διάσταση: ή αντικειμενικότητα και όρθολογικότητα πού ένέχονται σέ αυτήν καθιστούν τό παρελθόν της επιστήμης παρελθόν μέ την ακόμα ισχυρότερη έννοια του παρωχημένου, του ξεπερασμένου: μέ την πλήρη έννοια, λοιπόν, ή επιστημολογική ρήξη αναδεικνύει μία παρελθούσα κανονική επιστήμη ως εκείνο τό κομμάτι της επιστήμης του παρελθόντος πού αποτελεί τό παρελθόν της μεταγενέστερης επιστήμης, ή όποια, από την παροντική σκοπιά της, κατέστησε ακριβώς παρελθόν την προηγούμενη. Τό παρελθόν της επιστήμης γίνεται έτσι παρελθόν, μέ την πλέον αναγκαστική έννοια: ή επιστημολογική ρήξη δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί ή νά διανυθεί κατ' αντίστροφη φορά. Η ύπερνίκηση ενός επιστημολογικού έμποδίου είναι ένα άμετάκλητο κριτικό και γνωσιακό γεγονός, είναι ένα όριστικό κεκτημένο της όρθολογικότητας. Έχουμε εδώ τή ρίζα της ειδικής μή αναστρεψιμότητας της ιστορίας της επιστήμης, την όποια πολλοί αποκαλούν πρόοδο.

Κατά τρόπο όμολογο μέ τή βιολογική κανονιστικότητα, λοιπόν, οι επιστημολογικές ρήξεις αποτελούν τόν τόπο μιας ιδιότυπης «διαλεκτικής» ανάμεσα σέ μία «πρωτοβάθμια» επιστημολογική κανονιστικότητα (πού παραπέμπει στον εκάστοτε αποκατεστημένο κανόνα όρθολογικότητας και αντικειμενικότητας, στην εκάστοτε κανονική επιστήμη) και σέ μία «δευτεροβάθμια» (πού έγκειται στην όρθολογική απόρριψη κανόνων διά της έγκαθίδρυσης νέων και άσυνεχών προς τους προηγούμενους, ή όποια παράλληλα συνδέει αυτούς τους διαδοχικούς κανόνες σχηματίζοντας την ιστορία μιας κανονιστικής, όρθολογικής και αντικειμενικής, επιστήμης), «διαλεκτική» πού εξασφαλίζει την κανονική (κανονιστική) σχέση μεταξύ κανόνων, την επιστημονική (επιστημολογική) σχέση μεταξύ κανονικών επιστημών, την όρθολογική σχέση μεταξύ μή αναγώγιμων «περιοχικών όρθολογικότητων» (Μπασελάρ),¹⁸ διαλεκτική πού συνιστά την ίδια την ιστορία της εκάστοτε επιστήμης. Η όρθολογικότητα και αντικειμενικότητα της εκάστοτε διακριτής επιστήμης, μέ την πλέον κυριολεκτική έννοια αυτής της διατύπωσης, έγκειται σέ αυτήν τή «δευτεροβάθμια όρθολογικότητα», δηλαδή στην ικανότητα έγκαθίδρυσης άσύμμετρων κανόνων όρθολογικότητας. Όπως ακριβώς ή κατ' έσοχήν βιολογική κανονιστικότητα είναι ή έγκαθίδρυση κανόνων, έτσι και ή κατ' έ-

σοχήν επιστημονική όρθολογικότητα είναι ή έγκαθίδρυση διακριτών και άσυνεχών όρθολογικότητων και στά δύο επίπεδα, πρόκειται για τόν κόμβο όπου αρθρώνονται ή ατομικότητα και ή ιστορικότητα, δηλαδή ή ζωή ενός έμβιου και ή «ζωή» μιας επιστήμης. «Μία επιστήμη είναι ένας λόγος πού κανονίζεται από την κριτική διόρθωσή του. Εάν αυτός ό λόγος έχει ιστορία, της όποιας ό ιστορικός θέλει νά ανασυγκροτήσει την πορεία, είναι επειδή είναι ιστορία, της όποιας ό επιστημολόγος όφείλει νά ενεργοποιήσει εκ νέου τό νόημα».¹⁹ Αυτή ή όρθολογικότητα των όρθολογικότητων, όπως εκδηλώνεται στις άλλεπάλληλες επιστημολογικές ρήξεις, είναι αυτή πού δίνει την ένιαία απάντηση στα δύο έρωτήματα του Κανγκιλέμ, μέ τά όποια ξεκινήσαμε: είναι αυτή πού επιτρέπει σέ διαδοχικές κανονικές επιστήμες νά εντάσσονται σέ μία ιστορία, προσδιορίζοντας παράλληλα αυτό του όποιου ιστορία είναι ή εν λόγω ιστορία: μέ μία λέξη, καθιστά δυνατή την ιστορία μιας επιστήμης.

Κλείνοντας, ως διακινδυνεύουμε μία υπόθεση πού ένδεχομένως νά μας δώσει και τό μέτρο της σημασίας αυτής της επιστημολογίας: ή επιστημολογία του Κανγκιλέμ μοιάζει νά υποδεικνύει αναδρομικά ότι ή φιλοσοφική γραμματική της άσυμμετρότητας και της άσυνέχειας ένδεχομένως νά ανάγεται στην κουνιανή διάκριση ανάμεσα στην «κανονική επιστήμη» και στην «ιδιόρρυθμη επιστήμη», προϊόν και κορύφωση της όποιας θά ήταν οι «επιστημονικές επαναστάσεις». Τό μεταίχμιο ανάμεσα σέ δύο επιστημονικές κανονικότητες θά ήταν έτσι τό τυφλό σημείο κάθε επιστημονικής κανονικότητας: ή μετάβαση μεταξύ δύο κανόνων επιστημονικής όρθολογικότητας θά ήταν μία όρθολογικώς κενή στιγμή, ή στιγμή όπου ή εν γένει όρθολογικότητα της επιστήμης κατασιγάξει και αποχωρεί από τό προσκήνιο προς όφελος άλλων δυνάμεων (ψυχολογικών, κοινωνικών κλπ.). Είναι αυτή ακριβώς ή φιλοσοφική γραμματική πού διέπει και τις δύο άμιγεις τοποθετήσεις στό δίλημμα πού αντιπαραβάλλει την άσυνέχεια, την άσυμμετρία και την ιστορία, αφ' ενός, μέ την όρθολογικότητα και την αντικειμενικότητα, αφ' έτέρου.

Σέ αντίθεση μέ αυτό, ή επιστημολογία του Κανγκιλέμ υποδεικνύει ότι ή «ιδιόρρυθμη επιστήμη» και ή «επιστημονική επανάσταση», ή επιστημολογική ρήξη μέ τους δικούς της όρους, είναι πολύ πιο κανονική από την κανονική επιστήμη, είναι σαν νά λέμε κανονική «στό τετράγωνο», καθώς είναι εκεί όπου εκδηλώνεται ό όρθολογικός κανόνας του κανόνα, ή προτεραιότητα της όρθολογικής κανονιστικότητας επί των όρθολογικών κανονικότητων: τό μεταίχμιο και ή μετάβαση μεταξύ δύο όρθολογικών δομών, ή ίδια ή επιστημολογι-

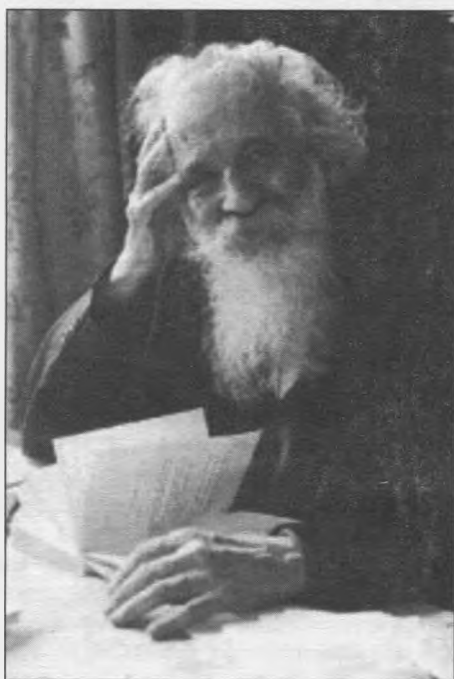
18. Bachelard, G., *Le rationalisme appliqué*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1949.

19. G. Canguilhem, «Le rôle de l' épistémologie...», ό.π.

κή ρήξη όχι απλώς είναι μιά όρθολογική πράξη, αλλά επί πλέον (και αυτή είναι όλη ή ισχύς της έννοιας, αποκρυσταλλωμένη στην τεταμένη διατύπωσή της: *επιστημολογική ρήξη*) πρόκειται για τό κατ' έξοχήν κανονιστικό ή επιστημολογικό συμβάν, όπου επιλύεται ένα επιστημολογικό εμπόδιο και διορθώνεται ο επιστημολογικός κανόνας έναντι του οποίου ήταν εμπόδιο. Έδω έγκειται όλη ή πρωτοτυπία της επιστημολογικής συμβολής του Κανγκιλέμ, κατ' αναλογία με την πρωτοτυπία της συνεισφοράς του στή φιλοσοφία του βιολογικού, όπως επίσης και όλο τό δυναμικό πού μπορεϊ νά έχει ή εν λόγω ιστορική επιστημολογία έναντι τών σημερινών αντιπαραθέσεων και διλημάτων της τρέχουσας άγγλο-αμερικανικής συζήτησης περι επιστήμης: στό γεγονός ότι ή τοποθέτηση αυτή δέν προσπαθεϊ κατά κάποιο τρόπο νά «συμβιάσει», ένδεχομένως με άμοιβαϊες έκπτώσεις, τή θέση περι ιστορίας, άσυνέχειας και άσυμμετρότητας με τή θέση περι αντικειμενικότητας και όρθολογικότητας, αλλά, άπεναντίας, νά υποστηρίξει τήν άναγκαία συνάφεια αυτών τών δύο θέσεων, διαβλέποντας στην άσυνέχεια και τήν άσυμμετρότητα τόν *προνομιακό τόπο και τήν κατ' έξοχήν στιγμή της επιστημονικής όρθολογικότητας και αντικειμενικότητας*, με τήν πλέον κυριολεκτική έννοια. Με

μιά λέξη, ή όρθολογικότητα και αντικειμενικότητα της επιστήμης ταυτίζονται με *τήν ιστορικότητα* της: «Γιά μιά οποιαδήποτε επιστήμη, σέ αντίθεση με τίς μή επιστήμες ή τίς ψευδο-επιστήμες, πού διακρίνονται από τήν άν-ιστορικότητα ή τήν επανάληψή τους, ή ιστορία πού της προσιδιάζει είναι συγκροτητική της επιστημονικότητάς της. Πιο συγκεκριμένα, αυτό πού είναι συγκροτητικό είναι οι διαδοχικές ιστορικές μορφές υπό τίς όποιες οι συνθήκες αντικειμενικότητας, άδιαχώριστα θεωρητικές και πειραματικές, οργανώνονται σέ προοδευτικά συστήματα, όπου τό ένα αντικαθιστά τό άλλο επ' άόριστον μέσα σέ μιά αύξουσα τάξη αντικειμενικότητας... Γιά τόν Κανγκιλέμ, επιστήμη και άλήθεια ταυτίζονται στό μέτρο πού οι όροι αυτοί παραπέμπουν από κοινού σέ μιά άλλη, πιο ουσιαώδη, ταυτότητα, εκείνη της αντικειμενικότητας και της ιστορικότητας».²⁰

20. Etienne Balibar, «Science et vérité dans la philosophie de Georges Canguilhem». Στο *Georges Canguilhem: Philosophie, historien des sciences*, Actes du colloque (6-7-8 Δεκεμβρίου 1990), Albin Michel, Παρίσι 1993, 58-76.

Γκαστόν Μπασελάρ

Λουί Άλτουσερ

Ο ΖΑΚ ΝΤΕΡΙΝΤΑ ΚΑΙ Η «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ»

του Κώστα Τσάμπουρα

«Τό Cogito και η Ιστορία της τρέλας» ανήκει στη συλλογή γραπτών που ο Ντεριντά θα εκδώσει τό 1967 υπό τον τίτλο *Η γραφή και η διαφορά*, χρονιά κατά την οποία εκδίδονται επίσης τα *Περί Γραμματολογίας* και *Η φωνή και τό φαινόμενο*, δέση γραπτών η οποία προορίζεται μέ τον πλέον συστηματικό τρόπο νά στοιχειοθετησει και νά θέσει σέ εφαρμογή τή θεωρητική μήτρα του αποδομητικού εγχειρήματος. Πρόκειται βεβαίως για μεταχρονολόγηση καθώς «Τό Cogito...» αποτελεί σχεδόν απόφια τή διάλεξη που εκφώνησε ο Ντεριντά τό 1963 μέ θέμα τήν «Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή» του Μισέλ Φουκώ, που είχε κυκλοφορήσει δύο χρόνια νωρίτερα. Εάν επιχειρούμε έξαρχής νά προσδιορίσουμε τον ιδιάζοντα χρόνο των κειμένων, αν δοκιμάσουμε νά ιχνογραφήσουμε τήν χωροχρονική συγκυρία, νά υποδείξουμε τον τόπο και τή στιγμή του αρχείου –και ένας από τους πιθανούς όριζοντες αυτής της διένεξης θά ήταν, σέ τελευταία ανάλυση, μία διερώτηση αναφορικά μέ τό αρχείο, τήν έννοια και τή δυνατότητα του αρχείου– τούτο συμβαίνει διότι τά έν λόγω κείμενα αποτελέσαν τό άφετηριακό σημείο μιας πολυετούς διαμάχης: έννεα χρόνια μετά, τό 1972, ο Φουκώ θά επανέλθει στο θέμα επισυνάπτοντας τήν απάντησή του υπό μορφή επιμέτρου στή νέα έκδοση της *Ιστορίας της τρέλας*, ένω έχουν ήδη μεσολαθήσει εκατέρωθεν διάσπαρτα σχόλια περισσότερο ή λιγότερο υπαινικτικά. Ο κύκλος της διένεξης θά κλείσει –εάν ο θάνατος των εμπλεκόμενων μερών θέτει ένα τέρμα στο διάλογο, καθώς είναι πιθανό, στερώντας και από τους δύο τή δυνατότητα νά έχουν τον τελευταίο λόγο, νά θέτει τό τέρμα ως ανέφικτο– τριάντα χρόνια αργότερα όταν ο Ντεριντά σέ μία όμιλία για τά τριαντάχρονα της *Ιστορίας της τρέλας* θά ανασύρει τον φάκελο από τό αρ-

χειο. Επιπλέον, άμφότερα τά κείμενα τοποθετούνται χρονολογικά πριν τήν αποκρυστάλλωση του «προγράμματος» έκάστου φιλοσόφου (Φουκώ: αρχαιολογία, Ντεριντά: αποδόμηση) γεγονός που μάς επιτρέπει ένδεχομένως μία κάποια έλευθερία ως προς τό σύστημα, τήν ίδια ώρα που παρατηρούμε ένα στιγμιότυπο της συγκρότησής του. Άλλά βεβαίως πριν δέ σημαίνει εκτός. Κατά συνέπεια όφείλουμε νά σεβαστούμε τήν ιδιοτυπία, τήν προσίδια οικονομία, τούς νόμους φιλοξενίας του κειμένου χωρίς ώστόσο νά παραιτηθούμε από τίς οιεσδήποτε προεκτάσεις και συνδέσεις. Νά έπωφεληθούμε από τό πηγαινέλα ανάμεσα στή συγχρονία και τή διαχρονία.

Τή δεκαετία του '60 στή Γαλλία ο δομισμός είναι ο κυρίαρχος λόγος ο οποίος συνέχει τό καθεστώς επιστημονικότητας των ανθρωπιστικών σπουδών: ο Λεβί-Στρως στήν ανθρωπολογία, ο Μπενβενιστ στή γλωσσολογία, ο Λακάν στήν ψυχανάλυση, ο Μπάρτ στή σημειολογία είναι κάποια μόνο από τά όνόματα όσων άξιοποίησαν στίς έρευνές τους τά πορίσματα του στρουκτουραλισμού. Σέ μία τέτοια ατμόσφαιρα ήταν μάλλον άπίθανο για έναν ιστορικό, για τον Φουκώ ως ιστορικό, νά διεξέλθει τήν επιρροή του δομιστικού άστερισμού. Πράγματι, γράφει ο Φουκώ στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης της *Ιστορίας της τρέλας*: «Γράφω τήν ιστορία της τρέλας, πάει λοιπόν νά πει: γράφω μία δομική μελέτη του ιστορικού συνόλου –έννοιες, θεσμούς, νομικά και άστυνομικά μέτρα, επιστημονικές έννοιες– που κρατάει έγκλειστη μία τρέλα της όποιος η πρωταρχική κατάσταση δέν μπορεί ποτέ νά αποκατασταθεί ριζικά». Είναι γνωστό ότι, στα χρόνια που ακολουθήσαν, ο Φουκώ άρνήθηκε ρητώς και επανειλημμένως τον χαρακτηρισμό του δομιστή. Όμως προς ώρας βρισκόμαστε στο 1961 και θά ήταν σκόπιμο νά έννοήσου-

με τή φράση *δομική μελέτη* καταφεύγοντας στον τόπο τής μέγιστης ασφάλειάς της: «στή [δομή] δέν ὑπάρχουν παρά μόνο διαφορές. Ἐπιπλέον, μιά διαφορά προϋποθέτει γενικά ὄρους θετικούς ἀνάμεσα στους ὁποίους ἐγκαθίσταται, ἀλλά στή [δομή] ὑπάρχουν διαφορές *χωρίς θετικούς ὄρους*».¹ Παραδοσιακά, ἡ δομιστική ἀπαίτηση συνεπάγεται τὰ ἐξῆς τρία χαρακτηριστικά: 1ον) ἡ δομή ἀποτελεῖ μιά ὁλότητα τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας προσδιορίζονται ἀποκλειστικά μέ βάση τή θέση πού καταλαμβάνουν μέσα στή δομή, σύμφωνα μέ τίς διαφορικές σχέσεις πού συνάπτουν μέ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τῆς δομῆς (ὀλισμός – περατότητα τῆς δομῆς), 2ον) ἐφόσον ἡ δομή προσδιορίζεται μέ ἐπάρκεια καί πληρότητα, ὡς ἕνα καθαρό σύστημα διαφορῶν, καθίσταται ἀδιανόητη ἡ ἀναφορά σέ ἕνα ἐκτός-δομῆς (αὐτάρκεια – κλειστότητα τῆς δομῆς), 3ον) ἡ δομή δέν ἀποτελεῖ ἕνα στατικό καί παγιωμένο μόρφωμα ἀλλά ἐκδιπλώνεται σύμφωνα μέ τήν ἐσωτερική νομιμότητα πού διέπει τήν ὀργάνωσή της (δυναμισμός τῆς δομῆς).

Ἀέναντι σέ αὐτόν τόν ἀνεπιφύλακτο δομισμό τοῦ Φουκῶ, τουλάχιστον ὅπως αὐτός ἀποτυπώνεται στον ἀρχικό πρόλογο τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*, ὁ Ντερντά στέκεται μέ ἐπιφύλαξη: «Ἀναρωτιέμαι ὅμως ἂν, ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἱστορία (καί ὁ Φουκῶ θέλει νά γράψει μιά ἱστορία), εἶναι δυνατός ἕνας *ἀυστηρός δομισμός* καί, κυρίως, ἂν μπορεῖ νά ἀποφύγει, ἔστω γιά τήν τάξη καί μέσα στήν τάξη τῶν περιγραφῶν του, κάθε αἰτιολογικό ἐρώτημα, κάθε ἐρώτημα πού ἀναφέρεται, ἄς πούμε, στό κέντρο βάρους τῆς δομῆς. Παραιτούμενοι νομίμως ἀπό ἕνα ὀρισμένο ὕψος σχετικά μέ τήν αἰτιότητα, πιθανῶς δέν ἔχουμε δικαίωμα νά παραιτηθοῦμε ἀπό κάθε αἰτιολογική ἀναζήτηση».² Ἡ ἐπερώτηση, ἡ προβληματοποίηση τῆς ἐννοιας δομῆς διατρέχει τό σχόλιο τοῦ Ντερντά ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον καί ἀποτελεῖ ἕνα κεντρικό νεῦμα –μεταξύ ἄλλων πού γνέφουν ἐπίσης πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση, ὅπως ἴσως νά φανεῖ παρακάτω– τό ὁποῖο ἐξουδετερώνει, ὑπερφραλαγγίζει, ἀφαιρεῖ ἀπό τό κείμενο τοῦ Ντερντά τόν τυχόν συγκυριακό χαρακτήρα του καί προεκτείνει τό μέτωπο τῆς διαμάχης. Καθότι ἂν τό ἀποδομητικό ἐγχείρημα φαίνεται νά ἐκκινεῖ ἀπό τό σημεῖο ἑνός ριζικοῦ στρουκτουραλισμοῦ, ἡγουν ὀξύνοντας τή βασική θέση τοῦ στρουκτουραλισμοῦ περί διαφορᾶς, μέσα στήν ἴδια κίνηση ἡ ἀποδόμηση συγκροτεῖται ὡς ριζική κριτική τοῦ δομιστικοῦ προγράμματος. Γιά τοῦτο θά χρειαστεῖ, ἐνεργοποιώντας μέ ἕναν ὀρισμένο τρόπο –ἐμμένοντας δηλαδή στίς διασπαστικές δυνάμεις πού ἐμπεριέχει– τή φαινομενολογική κληρονομιά ἀπό τήν ὁποία ὁ Ντερντά ποτέ δέν παραιτήθηκε, τό ἀντίθετο μάλιστα, νά τοποθετήσουμε σάν μιά ἀπλή στιγμή τοῦ λόγου, καίτοι ἀναγκαῖα ἂν θέλουμε νά ξεφύγουμε τό πισωκύλισμα σέ ἕναν ἀφελή ἀντικειμενισμό, τήν φαι-

νομενολογική ἀναγωγή καί τήν ἀναφορά χουσερλικοῦ τύπου σέ μιάν ὑπερβατολογική ἐμπειρία. Ὡστε, καταλήγει ὁ Ντερντά, «μιά σκέψη τοῦ ἴχνους δέν μπορεῖ πλέον νά διαρρήξει τούς δεσμούς της μέ μιάν ὑπερβατολογική φαινομενολογία *παρά ἀνάγεται σέ αὐτή*».³ Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀναγωγή τῆς ἀποδόμησης στήν ὑπερβατολογική φαινομενολογία ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἰδιαίτερως, καί δὴ ἂν τή συσχετίσουμε –μέ μὴ μηχανιστικό, ἐννοεῖται, τρόπο– μέ ἀκόμη μιά ὑπόδειξη ἀναφορικά μέ τή φαινομενολογία: «Ὁ Χούσερλ ἀποπειρεῖται ἀκατάπαντα νά συμφιλῶσει τή δομιστική ἀπαίτηση... μέ τήν *γενετιστική* ἀπαίτηση... Παρά ταῦτα, θά μπορούσαμε νά δείξουμε ὅτι τό φαινομενολογικό σχέδιο προέρχεται ἀπό μιά πρώτη ἀποτυχία αὐτῆς τῆς ἀπόπειρας».⁴ Θά μπορούσαμε πιθανότατα νά ἐντάξουμε τό ἀποδομητικό σχέδιο ἐν γένει σέ μιά ἀνάλογη προοπτική συμφιλώσεως ἢ μᾶλλον ἄρθρωσης τῶν δύο αὐτῶν ἀπαιτήσεων, δομιστικῆς καί γενετιστικῆς, καί πάντως πρόκειται γιά μιά βασική κατευθυντήριο, ἡ ὁποία φαίνεται νά προσανατολίζει συστηματικά τόν εἰρμό τοῦ ντερνταϊκοῦ ἐπιχειρήματος στή συγκεκριμένη διαμάχη. Σύμφωνα μέ τόν Ντερντά, μιά ἱστορία ἀδυνατεῖ νά ἀντιπαρέλθει ζητήματα προέλευσης, καταγωγῆς, αἰτιότητας, γένεσης, χωρίς αὐτό νά θίξει τήν ἐμβέλεια καί τήν ἀσφάλεια τοῦ ἐγχειρήματος. Ὅφειλε μᾶλλον «νά ἀναγνωρίσει ὅτι αὐτά ἕναν χαρακτήρα μεθοδολογικῆς καί φιλοσοφικῆς προϋπόθεσης».⁵

Στή μέγιστη γενικότητά της, ἡ διερώτηση πού ὑποκινεῖ τό σχόλιο τοῦ Ντερντά ἀφορᾶ «τὴν ἴδια τὴ δυνατότητα μιάς ἱστορίας τῆς τρέλας». Ἀνασύρει ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ Φουκῶ τήν ὑπόγεια ἐνταση δύο ἀσύμβατων μεταξύ τούς σχεδίων. Τό πρῶτο, ὑπακούοντας στή δεδηλωμένη πρόθεση τοῦ Φουκῶ, θά ἀποσκοποῦσε νά γράφει ἡ ἱστορία «τῆς ἴδιας τῆς τρέλας, μέσα στή δυ-

1. F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας*, Ἐκδόσεις Παπαζήση, σ. 159 (ὅπου ὁ Saussure γράφει γλῶσσα ἐμεῖς θέσαμε [δομή]). Ἐξαρχῆς θεωρήθηκε ὅτι ἡ γλῶσσα ἐνσαρκώνει μιά οὐσιώδη, δομιστική, καθαρολογική ἀπαίτηση, ταυτόχρονα ἀρχὴ καί τέλος τῆς δομῆς. *Αρχὴ* στό βαθμό πού ἡ γλῶσσα ἀποτελέσει τό ἔδαφος ἀπὸ τό ὁποῖο ἐξορῶντο ἡ ἐννοια τῆς δομῆς. Τέλος, καθόσον οἱ δομές, ὅπως αὐτές ἀπομονώνονται στὰ ἐπιμέρους γνωστικά πεδία, ἀναζητοῦν στήν καθαρότητα τῆς γλώσσας τὴ μορφή ἑνός κανονιστικοῦ ιδεώδους.

2. Παραθέτω ἀπὸ «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», σὲ Ζ. Ντερντά, *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, Ἐκδόσεις Καστανιώτης, σ. 33.

3. Βλ. Ζ. Ντερντά, *Περί γραμματολογίας*, Ἐκδόσεις «Γνώση», σ. 110-111.

4. «Γένεση καί Δομή» καί ἡ *Φαινομενολογία*, σὲ Ζ. Ντερντά, *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, Ἐκδόσεις Καστανιώτης, σ. 225.

5. «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», σὲ Ζ. Ντερντά, *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, Ἐκδόσεις Καστανιώτης, σ. 23.

ναμική της, πρίν ἀπό κάθε σύλληψη ἀπό τή γνώση». Διπλή ἀξία αὐτῆς τῆς γενικῆς: ὑποκειμενική καί ἀντικειμενική. Ὁ Φουκώ θά ἠθελε ἡ ἴδια ἡ τρέλα νά λάβει τόν λόγο, νά πάρει τή σκυτάλη τῆς ἐξιστόρησης ἀπό ἕναν λόγο ὁ ὁποῖος, καθότι βάσει τῆ συγκρότησής του σέ ἕναν ἀποκλεισμό τῆς τρέλας ὡς τό ἕτερόν του, τήν ἐξαντικειμενοποίησε βάνουσα μέσα στήν ἀρρώστια, καταδικάζοντάς την σέ σιωπή. Ἐκτοτε ὁ λόγος ἐμφανίζεται ὡς ἕνας λόγος τῆς Τάξης, μονόλογος τοῦ λόγου ἐπί τῆς τρέλας ὁ ὁποῖος ἐπιτηρεῖ, ἐπαναλαμβάνει καί προεκτείνει τή στιγμή, τό τραῦμα τοῦ διαμερισμοῦ πού ἔλαβε χώρα κατὰ τήν κλασική ἐποχή μέ ἀποτελεσμα νά διακοπεῖ ὁ ἀνεκαθεν ἀρχιτισμένος διάλογος μεταξύ λόγου καί τρέλας. Μιά ἱστορία τῆς τρέλας ὀφείλει συνεπῶς νά προεῖ ὄχι ὡς καταγραφή αὐτῆς τῆς μονολογικῆς γλώσσας ἀλλά μάλλον ὡς «ἀρχαιολογία αὐτῆς τῆς σιωπῆς», ἐάν σκοπεύει νά φέρει στήν ἐπιφάνεια τήν ἐμπειρία μιᾶς τρέλας⁶ πού ἐξαναγκάστηκε σέ αὐτό τό βουβό πεπρωμένο.

Για τόν Ντεριντά, αὐτή ἡ περιφροντις ἀπόπειρα τοῦ Φουκώ νά διεξέλθει «τὴν παγίδα καί τὴν ἀντικειμενίζουσα ἀφέλεια τοῦ λόγου» εἶναι «τό πῶς τρελό μέσα στό σχέδιό του» καθὼς ἀναπόφευκτα καταλήγει σέ προδοσία τῶν ἀρχικῶν του προθέσεων. Γιατί τὰ μέσα πού ὁ Φουκώ προτίθεται νά μεταχειρισθεῖ, δηλαδή τόσο ἡ ἱστορία ὅσο καί ἡ ἀρχαιολογία, προκειμένου νά ἀφελκύσει τήν τρέλα στήν ἀρχέγονη καθαρότητά της, ἐντάσσονται καθ' ὅλοκληριαν στήν παράδοση τοῦ λόγου τόν ὁποῖο ἐπιθυμεῖ νά παρακάμψει: «κάθε ἱστορία δέν μπορεῖ νά εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, παρά ἡ ἱστορία τοῦ νοήματος, δηλαδή τοῦ Λόγου ἐν γένει».⁷ Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Ντεριντά μοιάζει νά ἀπηρεῖ τόν Χούσερλ τῆς *Προέλευσης τῆς γεωμετρίας*: «ἡ ἱστορία δέν εἶναι, εὐθύς ἐξαρχῆς, τίποτε ἄλλο παρά ἡ ζωντανή κίνηση τοῦ ἀμοιβαίου συν-ὑπάρχειν) καί τοῦ ἀμοιβαίου ἐν-ὑπάρχειν) τῆς πρωταρχικῆς διαμόρφωσης τοῦ νοήματος καί τῆς πρωταρχικῆς ἰζηματογένεσης τοῦ νοήματος. Ὅ,τι ἀποδεικνύεται ὡς ἱστορικό γεγονός φέρει ἀναγκαστικά τὴν ἐσωτερικὴν του δομὴν τοῦ νοήματος».⁸ [Θά μπορούσαμε νά ἐξετάσουμε τὴ διαφανὴ ἀπόκλιση μεταξύ τῶν δύο φιλοσόφων ἀναφορικά μέ τό πῶς ἀντιλαμβάνονται τὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὴν μιὰ, ὁ Φουκώ προκρίνει τὴν ἔννοια τῆς ἀσυνέχειας ὡς κατάλληλο μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἱστορικὴ μελέτη. Ἡ ἱστορία δέν προβαίνει ὡς μιὰ σφαιρικὴ ὁλότητα ἀκολουθώντας τοὺς νόμους καί τὸν ἀλγόριθμο μιᾶς τελεολογίας ἢ ὁποῖα κινεῖ τό ἐγκόσμιο γίγνεσθαι μέ τὴ μορφή μιᾶς θεμελιώδους διαδικασίας, ἀλλὰ ὀργανώνεται σύμφωνα μέ τομῆς, ρήξεις, μεταλλαγές οἱ ὁποῖες ὀροθετοῦν περιόδους καί ὁμάδες γνωστικῶν πεδίων πού διέπονται ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο κάθε φορὰ σύστημα ἀποφάνσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Ντεριντά ἀναδέχεται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς δομικῆς μορφῆς καί μιᾶς ἱστορικῆς ὁλότητος, καθὼς ἡ ἀποδομητικὴ ὑπόθεση θέτει ὅτι ὁ λογοκεντρισμός, ἤτοι ἡ μεταφυσικὴ τῆς πα-

ρουσίας, διέπει σταθερὰ καί ἐνιαία τὴν ἱστορία τῆς γραφῆς, τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς ὡς τὸν Χάιντεγγερ, τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἐπιστημονικότητος τῆς ἐπιστήμης. Ἐνδέχεται οἱ δύο ὑποθέσεις νά μὴ εἶναι ἀσύμβατες μεταξύ τους, ὅπως ὅποτε ὅμως εἶναι ἐμφανῆς ἢ διαφορὰ στὴ φωτιστικὴ ἀποκάλυψη. Ἡ καταγγελία πού ἐξακοντίζει ὁ Φουκώ ἐναντία τὸν λόγο μέ τὴν ἐλπίδα νά τὸν προσαγάγει σέ δίκη, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶναι ἀρθρωμένη σέ μιὰ γλώσσα –καί μιὰ γλώσσα δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι γλώσσα τοῦ Λόγου ἐν γένει– διαπράττει καί ἡ ἴδια κατ' ἐξακολούθησιν τὸ σφάλμα τὸ ὁποῖο καταγγέλλει: ἀποτελεῖ, a fortiori, καταγγελία ἐν λόγῳ. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ πρόβλημα τῆς ἐπιτελεστικῆς ἀντίφρασης σύμφωνα μέ τὴν ὁποία εἶναι ἀδύνατη ἡ κριτικὴ τὸν Λόγο παρά μόνο μέ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου ἢ, ὅπως τό θέτει ἔξοχα ὁ Ντεριντά, «δέν ἔχει κανένα νόημα νά ἀντιπαρερχόμαστε τίς ἔννοιες τῆς μεταφυσικῆς γιὰ νά κλονίσουμε τὴ μεταφυσικὴ. Δέν διαθέτουμε καμιὰ γλώσσα –καμιὰ σύνταξη καί κανένα λεξικό– πού νά εἶναι ξένη σέ αὐτὴ τὴν ἱστορία», γεγονός πού μᾶς ὑποχρεώνει νά κινούμαστε στὴν τροχιά ἐνός κύκλου. Καθίσταται αἰσθητὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ φλέβα ἐνός ἐγγελιανοῦ ἀποθέματος πού ὁ Ντεριντά δέν θά διατάσει νά ἀξιοποιήσει: ὁ Λόγος ἀρχει τοῦ κόμου.⁹ [Τὸ ὄνομα τοῦ Χέγκελ ἐπανέρχεται σταθερὰ στὸ κείμενο τοῦ Ντεριντά. Ἐμμένει ἀκόμα καί ὅταν, τριάντα χρόνια ἀργότερα, ὁ Ντεριντά ἐπιστρέφει στὴν ἐν λόγῳ διαμάχη. Οἱ αἰτίες καί τό καθεστῶς αὐτῆς τῆς ἐμμονῆς θά ἄξιζε νά μελετηθοῦν. Πρὸς τὸ παρὸν ἂς πούμε ὅτι ἂν τὸ βιβλίο τοῦ Φουκώ εἶναι «ἕνα καρτεσιανὸ νεῦμα γιὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα», καθὼς ἐπιτελεῖ μέ τὴ σειρά του ἕναν ἐγκλεισμό, ὄχι τῆς τρέλας αὐτῆς τῆς φορᾶς, ἀλλὰ τοῦ λόγου, ἢ ἀπάντηση τοῦ Ντεριντά θά σχηματίζε, κατ' ἀναλογία, ἕνα «ἐγγελιανὸ νεῦμα».]

Ἐναντι αὐτῆς τῆς δυσκολίας ὁ Ντεριντά σπεύδει νά δείξει, μέσα στὸ βιβλίο τοῦ Φουκώ, «ἕνα σχέδιο διαφορετικὸ, ἕνα σχέδιο πού ἀντιστρατεύεται ἴσως ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιολογίας τῆς σιωπῆς».¹⁰ Γιὰ τοῦτο θά βασιστεῖ σέ μιὰ διάκριση τὴν ὁποία ἐπαναφέρει τακτικά καί ἡ ὁποία διατάσσει καί ὀργανώνει τὴν πλέξη τοῦ ντερινταϊκοῦ ἐπιχειρήματος: πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση *αὐτοδίκαιο/ἐμπρακτο*,¹¹ σύμφωνα μέ τὴν ὁποία εἶναι

6. Βλ. τὸν ἀρχικὸ πρόλογο τῆς *Ἱστορίας τῆς τρέλας*: «Αὐτὴ ἡ δομὴ τῆς ἐμπειρίας τῆς τρέλας, πού εἶναι ἐξολοκλήρου ἱστορικὴ ἀλλὰ ἐντοπίζεται στίς παρυφές, [...] ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης». Στὸ M. Foucault, *Philosophie (anthologie)*, Folio/essais, σ. 56.

7. «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», ὅ.π., σ. 15.

8. E. Χούσερλ, *Ἡ προέλευσις τῆς γεωμετρίας*, Ἐκκρεμῆς, σ. 107.

9. Γ. Φαράκλας, *Γνωσιοθεωρία καί μέθοδος στὸν Ἑγγελο*, σ. 15.

10. «Τὸ Cogito καί ἡ Ἱστορία τῆς τρέλας», ὅ.π., σ. 24.

11. En droit/ en fait.

δυνατόν νά διαχωρίσουμε τόν Λόγο ἐν γένει ἀπό τίς ιστορικά καθορισμένες μορφές του. Συνεπῶς ὁ (ἐμπρακτος) διαμερισμός ἀνάμεσα σέ λόγο καί τρέλα θά εἶχε λάβει χώρα στό ἐσωτερικό ἐνός (αὐτοδικαίως) ἤδη διχασμένου Λόγου, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖται ὡς «ἀποκαθιστάμενη ἰσότητα ἢ ἀνασκόπηση στά πλαίσια τοῦ ἐτέρως-Εἶναι ἐντός τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ [καί] ὄχι [ὡς] μιά ἀρχέγονη ἐνότητα ὡς τέτοια»,¹² «ἐνός λόγου ὁ ὁποῖος δέν ἔχει ἀντίθετο, ἀλλά φέρει μέσα του καί διαλαλεῖ κάθε καθορισμένη ἀντίθεση καί πού μόνον αὐτός μπορεῖ νά προσδώσει νόημα καί ὀρθολογικότητα γενικά στά ἐπιχειρήματα τοῦ Φουκῶ»,¹³ ὀφείλει δέ ὁ τελευταῖος νά τόν ἐπικαλεσεῖ ὡς ὄρο δυνατότητας μιᾶς ἱστορίας τῆς τρέλας. Τό «ἄλλο» σχέδιο θά ἐπέτασε «στό ἐσωτερικό ἐνός λόγου ὁ ὁποῖος προηγήθηκε ἀπό τό σχίσμο σέ λογική-τρέλα», στό ἐσωτερικό αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐλεύθερης ἀνταλλαγῆς μεταξύ λόγου καί τρέλας, τουτέστιν στό ἐσωτερικό τοῦ Λόγου ἐν γένει, «νά προσπελάσουμε τήν καταγωγή τοῦ προστατευομένου ἐνός λόγου πού μεριμνᾷ νά προφυλαχτεῖ καί νά ὑψώσει περιφράγματα, νά συγκροτηθεῖ ὁ ἴδιος ὡς περιφράγμα»¹⁴ μέσω μιᾶς Ἀπόφασης ἢ ὁποῖα εισηγεῖται καί κατοχυρώνει τόν διαμερισμό λόγου, καί τρέλας. Ὡστόσο ὁ Φουκῶ δέν ἀσχολήθηκε μέ τό ρίζωμα τῆς ἀπόφασης στό ἱστορικό τῆς ἔδαφος, γεγονός ἐνοχλητικό κατά τόν Ντερντά, καθώς ἀποφεύγει νά ἀναμετρηθεῖ μέ δύο ἐναλλακτικές ὑποθέσεις: 1ον) Σύμφωνα μέ τήν πρώτη ὑπόθεση, ὁ λόγος πρὶν τήν κλασική ἐποχή δέν εἶχε ἀντίθετο. Ἐάν ἰσχύει κάτι τέτοιο, τότε ἡ καταγγελία τοῦ λόγου ἀπό μέρους τοῦ Φουκῶ δέν ἀπευθύνεται στήν ὁλότητα τοῦ λόγου παρά μόνο σέ μιά ἱστορικά καθορισμένη μορφή του, δευτερεύουσα καί παράγωγη. Ἐπιπλέον, ὁ Φουκῶ «διατρέχει τόν κίνδυνο νά συγκροτήσῃ τόν διχασμό ὡς συμβάν ἢ δομή πού ἐπέρχεται μέσα στήν ἐνότητα μιᾶς καταγωγικῆς παρουσίας καί ἔτσι νά ἐπαληθεύσῃ τή μεταφυσική στήν θεμελιακή τῆς κίνηση», 2ον) «Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς τρέλας... συνδέεται μέ τή δυνατότητα τῆς ἱστορίας» γράφει ὁ Φουκῶ. Ἀλλά ἂν «ἡ δομή ἀποκλεισμοῦ εἶναι θεμελιώδης δομή τῆς ἱστορικότητας»,¹⁵ τότε ἡ κλασική ἐποχή δέ συνιστᾷ παρά μιά στιγμή μεταξύ ἄλλων καί στερεῖται ὁποιασδήποτε ἀρχετυπικῆς παραδειγματικότητας, παρά τά ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Φουκῶ.

Μέσα σέ αὐτό τό δίκτυο προκαταρκτικῶν ζητημάτων, ὁ Ντερντά θά προσπαθῆσῃ νά ἐγγράψῃ τίς τέσσερις σελίδες πού ἀφιερώνει ὁ Φουκῶ στόν Καρτέσιο, θεωρώντας ὅτι συμπυκνώνουν μέ τρόπο παραδειγματικό τήν προβληματική ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς τρέλας. Σέ αὐτές τίς σελίδες, πού βρίσκονται ἐν εἶδει εἰσαγωγῆς στό δεύτερο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς τρέλας τό ὁποῖο ἐπιγράφεται «Ὁ μέγας ἐγκλεισμός» καί ἀναφέρεται στή διαδικασία ἰδρυματοποίησης τῶν τρελῶν κατά τό 17ο αἰώνα, ὁ Φουκῶ σχολιάζει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τούς *Μεταφυσικούς στοχασμούς* στό ὁποῖο ἡ τρέλα «φαίνεται νά ἀποπέμπεται, νά ἀποκλείεται, νά

ἐξορίζεται ἀπό τόν κύκλο τῆς φιλοσοφικῆς ἐγκυρότητας»: γιά τόν Καρτέσιο, σύμφωνα μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ Φουκῶ, «ἐγώ πού σκέπτομαι, δέν μπορεῖ νά εἶμαι τρελός».¹⁶ Σέ ἀντίθεση μέ τό ὄνειρο ἢ τό αἰσθητηριακό σφάλμα, ἡ τρέλα, μέσα στή μεθοδική τάξη τῆς ἀμβολίας, ἀποτελεῖ γιά τό διαλογιζόμενο ὑποκείμενο «συνθήκη ἀδυνατότητας τῆς σκέψης».¹⁷ Πρόκειται γιά ἕνα παράδοξο πλῆγμα πού ἡ κλασική ἐποχή ἐπιφέρει στήν προβληματική γύρω ἀπό τήν τρέλα, τροποποίηση σχεδόν ἀνεπαίσθητη ἀλλά ἀποφασιστική συγκριτικά μέ τόν Μονταῖνο, ἐπί παραδείγματι, γιά τόν ὁποῖο τίποτα δέν μποροῦσε νά διασφαλίσῃ τή σκέψη ἐναντία στήν τρέλα. Ὁ Ντερντά δέν προσυπογράφει στό συνολό της τήν ἐρμηνεία τοῦ Φουκῶ. Συμφωνεῖ θεβαίως ὅτι ὁ Καρτέσιος ἐπιτελεῖ ἕναν ἐγκλεισμό τῆς τρέλας ἀποκλείοντας τήν ἀπό τό Cogito, ἀφότου τό ὑπάγει στήν κατανοητικότητα καί τήν ἐπικοινωνία μέ τόν ἄλλο, στήν ἀναπαραγωγή τοῦ νοήματος,¹⁸ ἦτοι σέ μιά ἐμπρακτική δομή. Ὑπάρχει ἐντούτοις μιά ὑπερβολική, λογικά πρότερη στιγμή αὐτοῦ τοῦ Cogito, ἡ δοκιμασία τοῦ Κακοῦ Πνεύματος, κατά τήν ὁποία ἡ σκέψη, συρικνωμένη στήν αἰχμή τοῦ σκέπτεσθαι, δεξιῶνεται τόν κίνδυνο τῆς τρέλας θεμελιώνοντας ταυτόχρονα τή δυνατότητά της: κάθε σκέψη, προτοῦ ἀναδυθεῖ ὡς ἔλλογη ἢ ἄλογη, ἀνάγεται σέ ἕνα καθαρό σκέπτεσθαι, σέ μιά κίνηση τῆς διάνοιας ἢ ὁποῖα θέτει ἐντός παρενθέσεως τή διάκριση ἀνάμεσα σέ λόγο καί τρέλα. Αὐτός ὁ διάλογος, ὁ ρυθμικός παλμός, ἡ ταλάντωση ἀνάμεσα στήν ἀπειρία μιᾶς ὑπερβολικῆς στιγμῆς ἀφενός καί στήν περατότητα ἐνός ἐμπρακτοῦ καθορισμοῦ ἀφετέρου, ἰσοδυναμεῖ μέ τή διάνοιξη τοῦ Λόγου καί τῆς ἱστορικότητας ἐν γένει. Ἀδυναμία συγκρότησης μιᾶς περατῆς ἱστορικῆς δομῆς χωρίς ἕναν κάποιο ἐγκλεισμό τῆς τρέλας. Ἀδυναμία διάρρηξης τῆς περατότητας χωρίς ἐπίκληση καί ἀπελευθέρωση τῆς μέχρι τοῦδε ἐγκλειστῆς τρέλας. Οἰκονομία τῆς διαφοράς τῆν ὁποῖα θά ἐπιχειρήσουμε νά ἐνθέσουμε σέ ἕνα ὀρισμένο σημεῖο τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς τοῦ κυρίου καί τοῦ δούλου.¹⁹ Πέρα ἀπό τό ζήτημα ὀρθότητας τῆς ἐρμηνείας τοῦ

12. Γ. Χέγκελ, *Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, τ. 1, Δωδώνη, σ. 139 (παρ. 18), ὅπου γίνεται λόγος γιά τήν *Entzweigung* (διχοτομία, διχασμός).

13. «Τό Cogito καί ἡ ἱστορία τῆς τρέλας», ὁ.π., σ. 30

14. Ὁ.π., σ. 24.

15. Ὁ.π., σ. 30.

16. M. Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, coll. Tel, σ. 68.

17. Ὁ.π.

18. «ἕνα καθαρό ἰδίωμα δέν εἶναι γλώσσα, γίνεται γλώσσα μόνο ὅταν ἐπαναλαμβάνεται», Ζ. Ντερντά, «Ὁ Φρόνι καί ἡ σκηνή τῆς γραφῆς» στό *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, ὁ.π., σ. 323.

19. Κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ. Ἐλπίζουμε ὅτι θά μπορέσουμε νά ἐπανέλθουμε ἀλλοῦ.

καρτεσιανοῦ κειμένου –γιά τήν διακρίδωση τῆς ὁποίας θά χρειαστεῖ νά ἀντιπαραβάλλουμε τό ἀπόσπασμα τῶν *Στοχασμῶν*, τήν ἀνάγνωση τοῦ Φουκῶ καί τήν ἐρμηνεία τοῦ Ντεριντά– θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά ἀναδείξουμε τίς διαφορές μεθοδολογικῆς τάξεως ἀπό τίς ὁποῖες ἐκπορεύεται αὐτή ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τήν τρέλα. Γιά τόν Φουκῶ ἕνα κείμενο, ὅπως αὐτό τοῦ Καρτέσιου, ἀποτελεῖ μέρος ἑνός ἱστορικοῦ συνόλου, τουτέστιν μιᾶς ὀλικῆς ἱστορικῆς δομῆς καί κατά συνέπεια δέν θά εἴμαστε σέ θέση νά προσδιορίσουμε τόν τόπο καί τόν ἰδιάζοντα χαρακτήρα του παρά μόνο ἂν τό ἐντάξουμε μέσα στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς δομῆς καί στό σύστημα ἀποφάνσεων πού τή διέπει, ἂν δηλαδή ὑπερβοῦμε τό ἴδιο τό κείμενο πρός ὄφελος τῶν περι-κειμενικῶν καθορισμῶν οἱ ὁποῖοι προδίδουν ἐντελέστερα τίς δρώσες κανονικότητες τοῦ λόγου. Κατά συνέπεια, ὀφείλουμε νά ἀναζητήσουμε τό νόημα τοῦ κειμένου, μέσα στό πλέγμα τῶν διατάξεων τοῦ λόγου πού τό διασχίζουν καί τό καθιστοῦν δυνατό, στό δίκτυο τῶν ἐξουσιαστικῶν πρακτικῶν τοῦ λόγου πού ὀργανώνουν τή δομή, καθώς «μιά ἀπόφαση εἶναι πάντα ἕνα συμβάν πού οὔτε ἡ γλώσσα οὔτε τό νόημα δέν μποροῦν νά ἐξαντλήσουν ὀλοσχερῶς» καί ἄρα ἡ ἐμμονή στή διαφάνεια τοῦ νοήματος θά ξαστοχοῦσε τό οὐσιῶδες. Συνακόλουθα τό ἀπόσπασμα τοῦ Καρτέσιου δέν ἀποτελεῖ παρά ἕνα σημεῖο αὐτοῦ πού ὁ Φουκῶ ἀποκαλεῖ «τό κλασικό συμβάν», ἐπιμαρτυρεῖ δηλαδή γιά μιά νέου τύπου *ratio* ἡ ὁποία συγκροτεῖται κατά τήν κλασική ἐποχή διά τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς τρέλας, καί μέλημα μιᾶς ἀρχαιολογίας εἶναι νά ἀνασυστήσει τό ἔδαφος μέσα στό ὁποῖο θεμελιώθηκαν οἱ καρτεσιανές ἐκφορές, τοῦς κανόνες σχηματισμοῦ καί τίς συνθήκες λειτουργίας τῶν πρακτικῶν τοῦ λόγου. Ὁ δομιστικός ὀλισμός ἤ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιά κάποια κλειστότητα τῆς δομῆς, συνιστᾷ γιά τόν Φουκῶ μιά ἀπαίτηση ἀπό τήν ὁποία εἶναι δύσκολο νά παραιτηθεῖ καί τήν ὁποία διατηρεῖ, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο, περισσότερο ἢ λιγότερο φανερά, τουλάχιστον μέχρι τήν *Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*.²⁰ Γιά τόν Ντεριντά αὐτή ἡ ἀπαίτηση εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό προβληματική.

Ἱστορία, ἀρχαιολογία, δομή: δέσμη ἐννοιῶν πού κατά τόν Ντεριντά θά ἀσκοῦσαν ἀνέκαθεν ἕνα εἶδος ἀθέμιτης βίας στό ἀντικείμενό τους. Ὁπωσδήποτε ἀναγνωρίζει τήν ἀναγκαιότητα νά τοποθετεῖται ἡ ἀνάλυση «στό ἐσωτερικό μιᾶς τοπικῆς καί μιᾶς ἱστορικῆς στρατηγικῆς», γεγονός πού τήν ὑποχρεώνει νά «ἀνταποκρίνεται σέ μιά κατάσταση τῶν δυνάμεων καί νά μεταφράζει ἕναν ἱστορικό ὑπολογισμό»,²¹ παρά ταῦτα ἡ ἐννοια τῆς ἱστορίας «καθορίζεται πάντα ὡς ἕλιγμός πού ἀπέβλεπε στήν ἐπανάκτηση τῆς παρουσίας». ²² Ἐπειτα, ἡ ἐννοια τῆς δομῆς ὑπῆρξε ἐξαρχῆς καί ἀδιαλείπτως θύμα προδοσίας καθώς προσπάθησαν συστη-

ματικά νά ἀναγάγουν τή δομικότητα τῆς δομῆς –τουτέστιν τό παιχνίδι τῆς– στήν παρουσία ἑνός κέντρου καί στό ἐπίκεντρο μιᾶς παρουσίας, σέ βαθμό ὥστε νά μὴν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά δομή, δηλαδή μέ ἕνα σύστημα πού ἔχει κατασκευαστεῖ καί λειτουργεῖ τέλεια, ἀλλά μᾶλλον μέ ἕνα μοντέλο, δηλαδή μέ ἕνα ἰδεῶδες πού κατευθύνει ρητά μιά λειτουργία πού ἐμπρακτα, ἀλλά καί γιά λόγους οὐσίας, δέν εἶναι ποτέ πέρα γιά πέρα ἐπικεντρωμένη.²³ Ὡς ἐκ τούτου, ἡ κίνηση κάθε ἀρχαιολογίας, στόν βαθμό πού παραμένει δέσμια τῆς ἐπικλήσης μιᾶς ὀρισμένης περατότητας, «εἶναι συνένοχη μέ τήν ἀναγωγή τῆς δομικότητας τῆς δομῆς καί τείνει πάντα νά διαλογιστεῖ αὐτή τήν τελευταία βάσει μιᾶς μεστῆς παρουσίας ἐκτός παιχνιδιοῦ». ²⁴ Ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, ἡ διαφορά στίς προκειμένες συνεπάγεται διαφορά καί στή μέθοδο. Ὅσον ἀφορᾷ τό κείμενο τοῦ Καρτέσιου, ἀλλά καί τά κείμενα ἐν γένει, ὁ Ντεριντά προβάλλει τήν ἀξίωση μιᾶς καταρχᾶς «αὐτόνομη καί ἐσωτερικῆς ἀνάλυσης τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας. Μονάχα ὅταν ἡ ὀλότητα αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου θά μοῦ εἶναι κατάδηλη στό νόημά της (πράγμα ἀδύνατο) θά μπορέσω νά τήν τοποθετήσω ἐπακριῶς μέσα στήν ὀλική τῆς ἱστορικῆς μορφῆς. [...] Ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τόν Ντεκάρτ, δέν μποροῦμε νά ἀπαντήσουμε σέ καμία ἱστορικῆ ἐρώτηση πού νά τόν θίγει –νά θίγει τό λανθάνον ἱστορικό νόημα τοῦ λόγου του, τή θέση του σέ μιά ὀλική δομή– προτοῦ γίνει μιά αὐστηρή καί διεξοδική ἐσωτερική ἀνάλυση τῶν κατάδηλων προθέσεων του, τοῦ κατάδηλου νοήματος τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἐπιχειρηματολογίας». ²⁵ [Κατάδηλο/λανθάνον νόημα: ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τοῦ κειμένου τοῦ ὁ Ντεριντά ἐπικαλεῖται τόν Φρόντ, ὁμολογώντας τήν ὀφειλή του. Ἀναμφίβολα, ἡ ἀποδόμηση δέν ἀποτελεῖ μιά ψυχανάλυση τῆς φιλοσοφίας, ὀφείλει ὡστόσο νά ἀναγνωρίσει σέ αὐτήν ἕναν ἀπό τοῦς πλέον γόνιμους πόρους τῆς καθώς δέν κατέστη δυνατή εἰ μὴ μόνον στόν καθορισμένο τόπο μιᾶς ψυχαναλυτικῆς διάνοιξης, μετά τήν ἴδρυση καί μέσα στήν ἐποχή τῆς ψυχανάλυσης – κάτι πού ἰσχύει, σύμφωνα μέ τόν Ντεριντά, καί γιά τήν *Ἱστορία τῆς τρέλας*. Θά ἔπρεπε νά διερευνησοῦμε ἐτούτη τή διάσπρωση τοῦ ἀποδομητικοῦ ἐγχειρήματος καί γιά τόν ἐπι-

20. «Τό πεδίο τῶν συμβάντων τοῦ λόγου εἶναι τό πάντα περατό καί σήμερα περιορισμένο σύνολο ἀπό τίς μόνες γλωσσολογικές ἐνότητες πού ἔχουν διατυπωθεῖ», Μ. Foucault, *Ἡ ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*, Ἐξάντας, σ. 44 (ἐμεῖς ὑπογραμμίζουμε).

21. *Περί γραμματολογίας*, ὅ.π., σ. 125.

22. Ὁ.π., σ. 26.

23. Ὁ.π., σ. 59.

24. «Ἡ δομή τό σημεῖο καί τό παιχνίδι μέσα στό λόγο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου», στό *Ἡ γραφή καί ἡ διαφορά*, ὅ.π., σ. 435.

25. «Τό Cogito...», ὅ.π., σ. 34.

πλέον λόγο ότι μεγάλο μέρος της αντίστασης κατά της αποδόμησης είναι στενά συναρτημένο με την παραγνώριση ή την αντίσταση ενάντια σε αυτό το απόθεμα.]. Τριάντα χρόνια αργότερα ο Ντερριντά επαναλαμβάνει «τήν αναγκαιότητα να διασφαλίσουμε καταρχάς το έκδηλο νόημα [...] να κατανοήσουμε όρθως, με τρόπο σχεδόν σχολικό, φιλολογικό και γραμματικό, με δεδομένους τους κυρίαρχους και σταθεροποιημένους τύπους, αυτό που ο Ντεκάρτ ήθελε να πει στην ήδη δύσκολη επιφάνεια του κείμενου του, όπως είναι μεταφράσιμη σύμφωνα με τους κλασικούς κανόνες ανάγνωσης, και να το καταλάβουμε αυτό μάλιστα πριν να υποβάλουμε αυτήν την πρώτη ανάγνωση σε μία έρμηνεία συμπωματολογικού τύπου και ιστορική, που ρυθμίζεται από άλλα αξιώματα ή πρωτόκολλα... πριν να και για να αποσταθεροποιήσουμε, εκεί όπου είναι δυνατόν και εφόσον είναι αναγκαίο, το κύρος των κανονιστικών έρμηνειών».²⁶ Ένα ακόμα οίονει έγγελιανό νεύμα του Ντερριντά²⁷: η ανάγνωση οφείλει αρχικά να διέλθει από το κείμενο ως τέτοιο, να είναι καταρχάς έσωτερική, προκειμένου να αποφευχθεί η βίαιη παραχάραξη που θα έσπευδε να τό εντάξει σε μία προελημμένη έρμηνεία, σε μία δομή που θα είχε, έξωθεν, καθορίσει τή λειτουργία και τή θέση του. Δικαιοσύνη που προσήκει στό κείμενο, πολλώ δέ μάλλον άφου στόν Καρτέσιο ο Φουκώ θα οφείλε να αναζητήσει όχι μόνο ένα ιστορικό τεκμήριο αλλά και ένα ιστορικό a priori.

Αυτόν ακριβώς τόν «έγγελιανισμό» του Ντερριντά θα θέσει ο Φουκώ στό στόχαστρο: «θά μπορούσε άραγε να υπάρχει κάτι πρότερο ή έξωτετικό πρός τό φιλοσοφικό έπιχείρημα; [...] Αυτή τήν ύποψία ο Ντερριντά τήν άποκλείει με πάθος».²⁸ Βλέπει σε αυτόν τήν ένσάρκωση, τήν ανάσπύρωση μιας παμπάλαιας παράδοσης, του κλασικού συστήματος τό όποιο, μέσω του «έκκειμενισμού» των νοηματικών πρακτικών, έπιχειρεί να διαγράψει τό έξωκειμενικό πλαίσιο, τίς διαδικασίες μετασχηματισμού και τά έπιτελέσματα των συμβάντων του λόγου. Αυτή ή άπαίτηση τής φιλοσοφίας για καθολικότητα, για καθαρότητα χωρίς προσμίξεις, ή έπίδοξη προσάρτησή της κατ' άποκλειστικότητα σε ένα ιδεώδες άπειρης φιλαλήθειας δέν κάνει τίποτε άλλο άπό τό να μεταμφιέζει, και άρα να συντηρεί, τους μηχανισμούς διαπλοκής έξουσίας και λόγου, άναποποθετώντας τους στό έσωτερικό μιας ουδέτερης κειμενικής έπικράτειας: πρόκειται για «μιά μικρή παιδαγωγική ιστορικά καθορισμένη [...] ή όποία διδάσκει τόν μαθητή ότι δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου, αλλά μέσα στό κείμενο βασιλεύει ή παρακαταθήκη τής καταγωγής. Συνεπώς δέ χρειάζεται να γυρέψουμε άλλο, αλλά μόνο έδω, όχι βέβαια μέσα στίς λέξεις, αλλά μέσα στίς λέξεις ως διαγραφές, στό δικτυωτό τους, όπου λέγεται τό «νόημα του είναι». Παιδαγωγική που αντίστροφα δίνει στή φωνή του δασκάλου αυτή τήν άπεριόριστη ήγεμονία που του έπιτρέπει να ξαναπει άπε-

ριόριστα τό κείμενο».²⁹ Φαίνεται ότι ενάντια στή φράση «δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου» ή «δέν υπάρχει τό εκτός-κειμένου», ο Φουκώ στρέφει μιά άπροσδιόριστη έπιθυμία μεταγλώσσας, έμπεριέχει ώστόσο ή κριτική του ένα σημασιακό όλισθημα ουσιώδες για τήν έγκυρότητά της: έξισώνει τή φράση «δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου» με τήν έκφορά «όλα είναι κείμενο», άναγωγή τήν όποία ο Ντερριντά άποκηρύσσει ρητώς. Άν δέν υπάρχει (τό) εκτός-κειμένου, «αυτό δέ σημαίνει ότι όλα τά άναφερόμενα άναστέλλονται, τά άρνούμαστε ή έγκλείονται σε ένα βιβλίο [...] αλλά ότι κάθε άναφερόμενο, όλη ή πραγματικότητα έχει τή δομή ενός διαφορικού ίχνους, και ότι κάποιος δέν μπορεί να άναφέρεται σε αυτό τό “πραγματικό” παρά μόνο έντός μιας έρμηνευτικής έμπειρίας».³⁰ Άν λοιπόν ο Ντερριντά, υπό τήν κατηγορία του «κειμένου», «ύποδηλώνει όλες τίς δομές που άποκαλούνται “ιστορικές”, κοινωνικές, θεσμικές, έν συντομία: όλα τά πιθανά άναφερόμενα», αυτό είναι άπότοκο τής δομικής αναγκαιότητας σύμφωνα με τήν όποία ή άνάλυση αυτών των δομών οφείλει να διέλθει, εκ των πραγμάτων, άπό τήν γλώσσα. Έπομένως, διττή δέσμευση, διττή ύφολογική τροπή τής αποδομητικής πρακτικής: άπό τή μιά, λαμβάνει τήν άποδεικτική και φαινομενικά άνιστορική μορφή των λογικο-τυπικών παραδόξων, άπό τήν άλλη, περισσότερο ιστορική ή άναμνηστική, φαίνεται να προβαίνει με άναγνώσεις κειμένων, σχολαστικές έρμηνείες και γεναολογίες.³¹

Άρχίζει ένδεχομένως να διαγράφεται με τρόπο διστακτικό, πλάγιο, άνεπαίσθητο ίσως, μιά άποφασιστική μετατόπιση τής διαμάχης που αφήνει να διαφανούν έστίες σύγκλισης αλλά και ένα σημείο άπόκλισης, διάθλασης, τό όποιο έχει τήν ουσιώδη μορφή μιας μείζο-

26. «Άς είμαστε δίκαιοι με τόν Freud: ή ιστορία τής τρέλας στήν έποχή τής ψυχανάλυσης» στό J. Derrida, *Άντιστάσεις τής ψυχανάλυσης*, Πλέθρον, σ. 129-130.

27. «Άν ή άνασκευή μιας φιλοσοφικής αρχής είναι δόκιμη, άντλείται άπό τήν ίδια τήν αρχή και άναπτύσσεται βάσει αυτής - δέν φτιάχνεται άπ' έξω με αντίθετες δεβαιώσεις και έμπνεύσεις», Χέγκελ (παραθέτω άπό Γ. Φαράκλας, *Γνωσιθεωρία και μέθοδος στόν Έγελο*, σ. 17).

28. Βλ. «Τό σώμα μου, αυτό τό χαρτί, αυτή ή φωτιά», στό Z. Ντερριντά-Μ. Φουκώ, *Τρέλα και Φιλοσοφία*, Όλκός, σ. 97.

29. *Ό.π.*, σ. 129.

30. J. Derrida, *Limited Inc*, σ. 273 (χρησιμοποιώ τή μετάφραση του Γ. Κακολύρη στό «Φουκώ και Ντερριντά: ή ανάγνωση ως άρχαιολογία ή ως αποδόμηση», *Ποίηση*, τ. 25, άρθρο στό όποιο εξετάζεται επίσης ή διαμάχη που μας άπασχολεί).

31. Βλ. J. Derrida, *Force de loi*, Galilee, σ. 48.

νος ἀντίστασης. Μέσα ἀπό τὴν ἀλληλουχία τῶν κειμένων, τὴ διασταύρωση τῶν ἐπιχειρημάτων, τοὺς ὑπερθεματισμούς καὶ τὶς ἀναδιπλώσεις, ἀρχίζει νὰ περιγράφεται, νὰ ὀροθετεῖται αὐτὸ πού θά μπορούσαμε νὰ ἀποκαλέσουμε «ὄμφαλό» τῆς διαμάχης: ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχείου εἶναι αὐτὴ πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, θά κατένειμε καὶ θά ὄριζε τοὺς τόπους αὐτῆς τῆς διαμάχης. Ἡ κίνηση μιᾶς ἱστορίας πού θά ἤθελε νὰ ἀφουγκραστεῖ τὴ σιωπὴ τῆς τρέλας, ἡ κίνηση τῆς ἱστορίας ἐν γένει, στὴν προσπάθειά της νὰ ἀνασυστήσει ἕνα παρελθόν, ὀφείλει καταρχᾶς νὰ ἀφυπνίσει, νὰ καταφύγει σέ μιὰ ἔννοια τοῦ ἀρχείου, νὰ στηρίζει ἐκεῖ τὴν ἀξίωσή της γιὰ ἐγκυρότητα. Θά ἦταν χρήσιμο νὰ ἐξετάζαμε «κατ' ἀντιπαράσταση» τὴν Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης (ἰδίως τὸ κεφάλαιο «Τὸ ἱστορικὸ a priori καὶ τὸ ἀρχεῖο») καὶ τὴν «Ἐννοια τοῦ ἀρχείου», ἃς συγκρατήσουμε ὡστόσο ὀρισμένες ἐνδείξεις γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἀνάγνωση: 1ον) ὁ Φουκῶ καθορίζει τὸ ἀρχεῖο ὡς «τὸ γενικὸ σύστημα τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ἀποφάνσεων». ³² Γίνεται αἰσθητὴ ἐδῶ μιὰ ἀπόπειρα ἐξόδου ἀπὸ τὴν στατικότητα τῆς δομῆς, ὅπωςδήποτε ἕνας ἀποχαιρετισμὸς στὴν ὀλοποιούσα ἔννοια τῆς Ἐπιστήμης (episteme). Ἐντούτοις, καὶ παρὰ τὴν διπλὴ ἀδυνατότητα πού πλήττει τὸ ἀρχεῖο – ἀδυναμία νὰ περιγράψουμε καταλεπτῶς τόσο τὸ ἀρχεῖο – ὅσο καὶ τὸ ἀρχεῖοθετούμενο ἀρχεῖο – ὁ Φουκῶ τὸ προσεγγίζει ὡς σύνολο «ἀπὸ λόγους [...] πού μόλις ἔπαψαν νὰ μᾶς ἀνήκουν», ὡς «τὸ ἔξω τῆς ἰδίας μας τῆς γλώσσας», ἤτοι, μέ μιὰ λογικὴ τῆς περατότητας. Καὶ συνδέει ἀδιάστατα τὴν ἔννοια τοῦ ἀρχείου μέ μιὰ ἀρχαιολογία ἢ ὅποια «ἐξετάζει τὸ ἤδη ρηθὲν στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπαρξίης του: τῆς ἀποφαντικῆς λειτουργίας πού ἀσκεῖται πάνω του, τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ λόγου στὸν ὅποιο ἀνήκει, τοῦ γενικοῦ ἀρχεῖοκοῦ συστήματος ἀπὸ τὸ ὅποιο προκύπτει». 2ον) ὁ Ντεριντά ἀπὸ τὴν ἄλλη, σημειώνει «μιὰ ἀκατάπαυστη ἔνταση μεταξὺ ἀρχείου καὶ ἀρχαιολογίας» πού παρὰ τὴν ὁμοιότητά τους παραμένουν «ριζικά ἀσυμβίβαστα, ἑτερογενή, δηλαδή διαφορετικὰ ἀναφορικά μέ τὴν καταγωγή καὶ χωρισμένα ἀναφορικά μέ τὴν ἀρχή». Παρατηρεῖ ὅτι στὴν ἀρχαιότητα οἱ ἀρχοντες κατεῖχαν τὴν αὐθεντία νὰ ἐρμηνεύουν τὰ ἀρχεῖα καὶ ἐπισημαίνει τὴν κίνηση, τὴν ἐπιβίωση (ζωή/θάνατος) τοῦ ἀρχείου, ἢ ὅποια διαρκηγνύει τὸ πέρασ τοῦ πλαισίου στὸ ὅποιο θά ἤθελαν νὰ τὸ ἐντάξουν.

Τέλος, θά χρειαστεῖ νὰ δείξουμε πῶς μιὰ σκέψη τοῦ ἀρχείου θίγει μέ ἄμεσο τρόπο ζητήματα ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, τουτέστιν πῶς διαπλέκεται μέ τὴν βαθμίδα τῆς πράξεως. Ἐνα ἀρχεῖο κλειστό, περατό, ἕνα ἀρχεῖο πού ὀργανώνει σύμφωνα μέ ὀρισμένους νόμους τὴ διάταξη τῶν λόγων καὶ τῶν πρακτικῶν πού αὐτοὶ συνεπάγονται, στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ μόνον, δη-

λαδή ἕνα ἀρχεῖο πού θεομίζει ἕνα πεδίο ἐγκλεισμοῦ, ἐπιτάσσει, προκειμένου νὰ εἶναι ἡ πράξις ἄξια τοῦ ὀνόματός της, ἐνέργημα πού δέν ἀνάγεται σέ μιὰ συμπεριφορὰ ἢ σέ μιὰ ἀπλή συμμόρφωση πρὸς τὸν κανόνα, μιὰ ἠθο-πολιτικὴ τῆς παράβασης. ³³ [Ἐπισημειωθεῖ ὅτι ὅσα ἀναφέρουμε ἰσχύουν γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Φουκῶ ὅπως αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ὡς τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Ἀργότερα, καὶ ἰδίως στὴν Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας, ἡ σκέψη τοῦ Φουκῶ ἐμελλε νὰ ἀκολουθήσει ἕνα κάπως διαφορετικὸ μονοπάτι.] Ἡ παραβίαση τῶν ὀρίων θά τίθεται πάντα ὡς ἡ μύχια οὐσία μιᾶς πράξης ἢ ὅποια ἐπιχειρεῖ νὰ διαταράξει τὴν ἐννομη τάξη πού εἶναι ἐπιφορτισμένη μέ τὴν τήρηση τῆς ὁμαλότητας, ἐγκλείοντας στὸ ἐσωτερικὸ ἢ ἀποκλείοντας στὸ ἐξωτερικὸ τὴν ἀπειλή τῆς ἑτερότητας. Γιὰ τὸν Ντεριντά ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ παράβαση δέν μπορεῖ νὰ βρεῖ τὸ στόχο της: ὁ παραβάτης, ὁ ἄτακτος δέν εἶναι παρὰ ἕνα δασκαλεμένο καὶ ὑπάκουο ὑποκείμενο. ³⁴ Ἐπιπλέον, τὸ ἀρχεῖο θά τελοῦσε ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσία ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ὅποιο θά ἀναδιτάσσει διαρκῶς τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ἀρχείου, προσδίδοντας του τὸ καθεστῶς μιᾶς ἐσαεῖ ἐλευσόμενης, καὶ ἄρα οὐσιαστικῶς μὴ πλήρους ἔννοιας: «τὸ ἀρχεῖοθετήσιμο νόημα ἀφήνεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὰ πρὶν νὰ συν-καθοριστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχεῖοθετούσα δομὴ». ³⁵ Τοῦτο δέν συνεπάγεται κανέναν σχετικισμό, κανέναν ἱστορικισμό ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ ἠθο-πολιτικὴ τῆς ἐπανα-ἰδιοποίησης τοῦ ἀρχείου, τὴν χρειαῖα διαρκοῦς ἀναθεώρησης καὶ ἐπανερμηνείας, τὴν ἐπανενεργοποίηση τῆς ἀρχεῖοκοῦς κληρονομίας σύμφωνα μέ ἄλλους κώδικες καὶ ἄλλα πρωτόκολλα, στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἀτελεύτητης ἀν καὶ ὄχι πλήρους χειραφέτησης. Ἡ ἀπόλυτη ἑτερότητα τοῦ ἀρχείου θά ἰσοδυναμοῦσε μέ μιὰ ἀπονεκρωμένη διαφορὰ, μέ τὴν ὀλικὴ βουβαμάρια τοῦ λόγου. Μόνον ἕνα ὀρισμένο γίνεσθαι-διαφορὰ τῆς διαφορᾶς εἶναι σέ θέση νὰ διαφυλάξει τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀρχείου.

32. M. Foucault, *Ἡ ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*, Ἐξάντας, σ. 200.

33. Σχετικὰ μέ τὴν ἔννοια τῆς παράβασης βλ. Preface à la transgression, στὸ M. Foucault, *Philosophie (anthologie)*, Folio/essais, σ. 190-206.

34. Βλ. Ζάκ Ντεριντά, *Ἐμβόλα*, Ἐστία, σ. 40.

35. Βλ. Ζ. Ντεριντά, *Ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχείου*, Ἐκκρεμές, σ. 37.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Μάρκος Τσέτσος, *Βούληση και ήχος.
'Η μεταφυσική τῆς μουσικῆς
στή φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ.*

Παράρτημα: τὰ κείμενα τοῦ Σοπενχάουερ γιά τή μουσική,
Βιβλιοπωλεῖον τῆς 'Εστίας, Ἀθήνα 2004, σελ. 231.

τοῦ Στέφανου Δημητρίου

Τό βιβλίο τοῦ Μάρκου Τσέτσου, ἐπίκουρου καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν, στό ὁποῖο διδάσκει αἰσθητική τῆς μουσικῆς, καθώς καί διευθυντῆ ὀρχήστρας, περιλαμβάνει τέσσερα μέρη τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν σέ ἰσάριθμους ἄξονες ἐπί τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ διαλαμβανόμενη προβληματική, σέ σχέση μέ τή φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ καί τή σημασία της γιά τή μουσική. Σέ αὐτή τήν εὐμέθοδη ὡς πρός τήν ὀργάνωσή της μελέτη, ὁ συγγραφέας ἐκκινεῖ ἀπό τήν ἐνταξη τῆς διερευνώμενης προβληματικῆς στό ἱστοριοφιλοσοφικό της πλαίσιο. Σέ αὐτό τό ἀρχικό στάδιο τό ἐρευνητικό ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται κυρίως στό κείμενο *Ἀποσπάσματα ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, στό ὁποῖο ὁ Σοπενχάουερ αὐτοπροσδιορίζεται σέ σχέση μέ τούς προγενέστερους ἀπό αὐτόν, ἀλλά καί μέ τούς σύγχρονους του φιλοσόφους. Ὁ συγγραφέας διερευνᾷ, μέ συστηματικό κριτικό τρόπο, πρόσφατες θέσεις ὡς πρός τήν ἐννοια τῆς ἀπαισιοδοξίας, ἡ ὁποία κατέχει δεσπόζουσα θέση στό ἔργο τοῦ Σοπενχάουερ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, καί ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ ἡ ἐξέταση ἀπόψεων πού ἀμφισβητοῦν τόν Σοπενχάουερ ὡς φιλόσοφο τῆς ἀπαισιοδοξίας, ὁ συγγραφέας τόν ἐντάσσει στό εὐρύ πλαίσιο τῶν μουσικοαισθητικῶν θεωρήσεων, γιά νά ὑποβάλει τήν αἰσθητική θεωρία τοῦ Σοπενχάουερ στήν ἐλεγκτική βάση, ὥστε νά διακριθῆ ὁ βαθμός σύνδεσής της μέ τόν κορμό τῆς φιλοσοφίας του,

ἀλλά καί γιά νά ἐλεγχεῖ ἡ ἀριότητα καί ἡ συνοχή της μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἐννοιολογικῆς τῆς ὀργάνωσης.

Ἡ μεθοδική ὀργάνωση τῆς ἐρευνας, καθώς καί τοῦ ἐλέγχου τῶν βασικῶν ὑποθέσεων, ὀδηγεῖ τόν συγγραφέα στό νά ἀρχίσει τήν ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς, πού ἀντιστοιχεῖ στό πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, μέ τόν ἐλεγχο τῆς θέσης τοῦ Σοπενχάουερ, ὅτι ἡ μουσική προσλαμβάνεται χωρίς τή διάνοια (Verstand). Αὐτή ἡ θέση, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, ἔχει εὐρύτερο γνωσιοθεωρητικό ἐνδιαφέρον, τό ὁποῖο, προκειμένου νά ἀναδειχθεῖ, θά πρέπει νά ἀνασυγκροτηθοῦν καί νά ἐξετασθοῦν οἱ βασικότερες γνωσιοθεωρητικές του θέσεις καί ἡ συστηματική τους διάρθρωση. Ἐν συνεχείᾳ, ἐξετάζεται ἡ κριτική τήν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Σοπενχάουερ στήν καντιανή γνωσιοθεωρία, μέ τήν ὁποία ἀπορρίπτει τό σύστημα τῶν καντιανῶν κατηγοριῶν πλὴν τῆς αἰτιότητας. Αὐτή, μαζί μέ τό ἐμπειρικό a priori τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου, συγκροτεῖ τόν κόσμο ὡς παράσταση. Ὁ Σοπενχάουερ, ταυτίζοντας τήν ἐννοια τῆς αἰτιότητας μέ τή φυσική ὑλικότητα, ἐξαιρεῖ τήν πρώτη, ἀλλά καί τήν ἐννοια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου ἀπό τήν πρόσληψη τῆς μουσικῆς, ὅπως μᾶς δείχνει ὁ συγγραφέας. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐξαιρέσεως εἶναι ἡ ἀδυναμία συγκρότησης ὀρισμένης ἐννοιας τῆς μουσικῆς μορφῆς. Ἀντιθέτως,